

ETNOBIOLOGIA POLSKA

Rocznik poświęcony etnobotanice, etnozologii i
etnomykologii

A Polish language journal devoted to ethnobotany,
ethnozoology and ethnomycology

Numer 8

2018

Redaktor naczelny – Editor-in-Chief

dr hab. Łukasz Łuczaj, prof. UR, Zakład Botaniki, Wydział Biotechnologii, Uniwersytet
Rzeszowski

Zastępca redaktora naczelnego – Deputy Editor-in-Chief

dr Monika Kujawska, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Łódzki

Kontakt z redakcją: lukasz.luczaj@interia.pl

WYDAWCA - PUBLISHER
Wydział Biotechnologii
Uniwersytet Rzeszowski

ISSN 2083-6228

Druk i dystrybucja wersji papierowej
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
www.wydawnictwo.univ.rzeszow.pl/

Etnobiologia Polska jest czasopismem naukowym. Przyjęte do druku prace ukazują się w wersji on-line (www.etnobiologia.com) oraz w druku – raz do roku, po skompletowaniu numeru (wersja pierwotna to wersja drukowana). Artykuły publikujemy w języku polskim z angielskim streszczeniem. Etnobiologia Polska publikuje artykuły dotyczące bezpośrednich relacji łączących człowieka z przyrodą, w szczególności:

- przyczynki dokumentujące dawne tradycje użytkowania roślin, zwierząt i grzybów,
- doniesienia o tworzeniu się nowych zwyczajów dotyczących użytkowania roślin i zwierząt oraz nowych form oddziaływania człowieka na ekosystemy,
- prace archeobotaniczne o powiązaniach etnobotanicznych,
- prace badające znajomość elementów środowiska przyrodniczego w społeczeństwie.

Artykuły przyjmujemy tylko w wersji elektronicznej, na adres: lukasz.luczaj@interia.pl

Staramy się aby cykl wydawniczy był szybki i aby recenzje były dostarczone autorowi w ciągu 4-8 tygodni. Publikacja opiera się na Creative Commons Attribution 3.0 License – prawo do przedruków i tłumaczeń ma za równo każdy, zarówno wydawca, jak i autor, pod warunkiem, że poda, iż artykuł pierwotnie ukazał się w piśmie Etnobiologia Polska, załączając numer i strony.

**LISTA RECENZENTÓW ARTYKUŁÓW NADEŚLANYCH DO BIEŻĄCEGO
NUMERU**

THE LIST OF REVIEWERS (THIS ISSUE)

prof. dr hab. Jadwiga Kwiatkowska-Anioł (Uniwersytet Wrocławski)

prof. dr hab. Piotr Köhler (Uniwersytet Jagielloński)

dr Piotr Klepacki (Uniwersytet Jagielloński)

dr Ewa Pirożnikow (Politechnika Białostocka)

mgr Marcin Kotowski (Uniwersytet Rzeszowski)

mgr Dominika Kustos� (Uniwersytet Rzeszowski)

SPIS TREŚCI

Radomski Mikołaj & Sobisz Zbigniew. Rośliny trujące z terenu Pomorza w dziewiętnastowiecznych zbiorach pastora Georga Gotthilfa Homanna (1774–1851) z Budowa. Poisonous plants from the area of Pomerania in the nineteenth century herbaria of Pastor Georg Gotthilf Homann (1774–1851) from Budow, pp. 7-18

Tomczyk Przemysław Piotr. Elementy przyrody ożywionej w symbolice państwowej Islandii. Rich nature motifs in the state symbolism of Iceland, pp. 19-38

Köhler Piotr. Etnobotanika Podhala na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego (1850-1928) z 1883 r. Ethnobotany of the Podhale region based on Józef Rostafiński's (1850-1928) questionnaire, distributed in 1883, pp. 39-98

Kustos Dominika. Historia badań etnobotanicznych i spis roślin dziko rosnących użytkowanych na Podhalu. The history of ethnobiological studies and the list of wild plant species used in the Podhale region, pp. 99-162

Rośliny trujące z terenu Pomorza w dziewiętnastowiecznych zbiorach pastora Georga Gotthilfa Homanna (1774–1851) z Budowa

Poisonous plants from the area of Pomerania in the nineteenth century herbaria of Pastor Georg Gotthilf Homann (1774–1851) from Budowo

Mikołaj Radomski* & Zbigniew Sobisz**

*Muzeum Kultury Ludowej Pomorza w Swołowie i Młynie Zamkowym w Słupsku – Oddział Etnografii Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku Swołowo 8, 76-206 Swołowo, e-mail: mikolaj.radomski@muzeum.slupsk.pl

**Zakład Botaniki i Ochrony Przyrody, Instytut Biologii i Ochrony Środowiska, Akademia Pomorska w Słupsku, ul. Arciszewskiego 22b, 76-200 Słupsk, e-mail: sobisz@apsl.edu.pl

Abstract. The paper comprises two herbaria by Pastor Georg Gotthilf Homann from Budowo (District of Słupsk). The first one from 1811 – “Native Poisonous Plants for Municipal and Country Schools. The Smaller Collection” (*Einheimische Giftplanzen zum Gebrauch für Stadt- und Landschulen. Kleinere Sammlung*) is kept in the Herbarium of the Pomeranian University in Słupsk (SLTC). The other, from 1812, “Native Poisonous Plants and the ones which are Harmful for Household Animals. The Larger Collection” (*Einheimische Giftplanzen, und solche, welche den Hausthieren schaedlich sind. Groeßere Sammlung*) constitutes a collection in the Herbarium of Gdańsk Medical University (GDMA). In the smaller collection, the author included 25 charts with vascular plants and one chart of *florilegium* of a fungus, while in the larger collection – 45 charts with vascular plants and two *florilegia* of fungi. Each plant had a description including its place of occurrence and its poisonous character, and the Reverend provided an antidote in case of its consumption by people or animals.

Key words: herbarium, poisonous plants, pastor Georg Homann, Pomerania

Wstęp

„Rodzime rośliny trujące do użytku szkół miejskich i wiejskich. Zbiór mniejszy“ (*Einheimische Giftpflanzen zum Gebrauch für Stadt- und Landschulen. Kleinere Sammlung*, 1811) i „Rodzime rośliny trujące i takie, które szkodzą zwierzętom domowym. Zbiór większy” (*Einheimische Giftpflanzen, und solche, welche den Hausthieren schaedlich sind. Groeßere Sammlung*, 1812) to dwa zielniki zawierające zasuszone rośliny z terenu Pomorza, sporządzone przez niemieckiego pastora Georga Gotthilfa Homanna z Budowa. Zielniki stanowią prawdopodobnie część większych zbiorów, które Homann sporządził na początku XIX wieku. Zostały one odnalezione przed kilkoma laty w zbiorach Muzeum w Darłowie oraz Katedry i Zakładzie Botaniki Farmaceutycznej Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. Obecnie zielniki przechowywane są w Herbariach Akademii Pomorskiej w Słupsku SLTC (*Kleinere Sammlung*) i Uniwersytetu Medycznego w Gdańsku GDMA (*Groeßere Sammlung*). Po ponad 200 latach zielniki doczekały się opracowania i wydania nakładem Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku (Homann 2016).

Życie i działalność naukowa pastora Georga Gotthilfa Homanna

Autor zielników – Georg Gotthilf Homann – urodził się 23 stycznia 1774 r. w Budowie, niedaleko Słupska, w pruskiej prowincji Pomorze Tylne¹. Był najmłodszym synem Johanna Jacoba Homanna, tamtejszego pastora, i jego drugiej żony – Johannny Christine Konstantin Homann, z domu Cruska de Grabowska. W 1787 r. Homann został przyjęty do najniższej klasy szkoły realnej w Berlinie. W 1793 r. rozpoczął studia teologiczne na Uniwersytecie w Halle. Po trzech latach spędzonych w Halle, powrócił do rodzinnego Budowa, aby objąć posadę nauczyciela domowego u państwa Puttkamerów z Wierszyna. Po śmierci ojca, w 1799 r., Homann został powołany na stanowisko proboszcza parafii w Budowie. Georg Homann przeszedł na emeryturę 31 grudnia 1842 r., po 42 latach posługi duszpasterskiej. Przeprowadził się do wsi Grzmiąca k. Bytowa, gdzie kupił dwa gospodarstwa rolne. Zmarł 18 lutego 1851 r. Został pochowany na cmentarzu przy kościele św. Jerzego w Bytowie.

Zainteresowanie botaniką pojawiło się u Georga Gotthilfa już w młodości, prawdopodobnie za sprawą wuja Gotthilfa Müllera, który w 1790 przekazał bratankowi sporządzony przez siebie spis roślin Pomorza Tylnego z dedykacją w języku łacińskim: *Addat G. Homann, quae inveniuntur post has, ut Flora Pomerana perfectior evadat. M²*. Pasję botaniczną Homann rozwijał później w czasie studiów w Halle, gdzie stał się znanym i cenionym specjalistą w dziedzinie tamtejszej flory. W geście uznania został przyjęty w poczet miejscowego Towarzystwa Badań Przyrodniczych. Po powrocie do Budowa przez kilkadziesiąt lat zajmował się badaniami flory Pomorza.

Dziełem życia Georga Homanna jest trzypięciotomowa „Flora Pomorza” (*Flora von Pommern*), wydana drukiem przez oficynę Hendeß z Koszalina w latach 1828-1835³. Jest to

¹ Biografię Georga Gotthilfa Jacoba Homanna opracowano na podstawie artykułu Alfreda Dreyfeldta, *George*

Gotthilf Homann, ein Pommerscher Botaniker vor hundert Jahren, „Dohrniana”, T. 11, 1931, s. 97-135.

² „Niech G. Homann dołączy do tego to, co odkryje później, aby Flora Pomorza stawała się coraz doskonalsza”.

³ Pełny tytuł brzmi: „Flora Pomorza albo opis roślin Pomorza Przedniego i Tylnego, zarówno rodzimych, jak i powszechnie występujących pod gołym niebem, charakterystyka ich użycia dla lecznictwa, leśnictwa i rolnictwa, ogrodnictwa, produkcji farb i in., możliwego z nich pożytku lub ich szkodliwości” (*Flora von Pommern, oder Beschreibung der in Vor- und Hinterpommern sowohl einheimischen als auch*

pierwsze opracowanie opisujące florę całej prowincji i pierwsze, które ukazało się w języku niemieckim. Swoim dziełem Homann zaprzeczył ogólnie panującemu przekonaniu, że Pomorze jest krainą ubogą w rośliny. Do dzisiaj „Flora Pomorza” stanowi cenne dzieło naukowe, a samego Homanna uznaje się za ojca pomorskiego piśmiennictwa botanicznego. W swoim dorobku Georg Homann ma także publikację: *Zbiór pomorsko-niemieckich słów i wyrażeń – słownik języka dolnoniemieckiego na Pomorzu opracowany w latach 1822-1832*⁴. Homann opublikował też rozprawy dotyczące hodowli i pielęgnacji drzew: *Należy przycinać korony młodych drzew i Młode drzewa lepiej przesadzać wiosną niż jesienią*⁵.

Zbiory roślin trujących pastora Homanna

Oba zbiory roślin trujących zostały prawdopodobnie sporządzone przez Homanna w celach edukacyjnych. Na ich dydaktyczny charakter wskazuje podtytuł zbioru z 1811 roku: „Rodzime rośliny trujące do użytku szkół miejskich i wiejskich”, a także dopisek na okładce: „własność Średniej Szkoły Żeńskiej w Słupsku nr 17”. Prawdopodobnie z zielników korzystali uczniowie na zajęciach poświęconych przyrodzie.

Zbiór mniejszy roślin (zeszyt o wymiarach: 21 x 36 cm) zawiera 28 kart zielnikowych, a większy (23 x 36 cm) – 49. Karty wykonane zostały z papieru bezdrzewnego ze znakami wodnymi. Oba tomy zaopatrzone zostały w twarde oprawy z tytułem i tasiemki do ich zawiązania. W zbiorze mniejszym autor umieścił 25 kart z roślinami naczyniowymi i jedną kartę *florilegium* grzyba, natomiast w zbiorze większym – 45 kart z roślinami naczyniowymi (brakuje jednak dwóch zasuszonych roślin) oraz dwa *florilegia* grzybów (brakuje rysunku tęgoskóra kurzawkowego). Każdą z roślin pastor opatrzył opisem zawierającym jej miejsce występowania, działanie trujące oraz podał odtrutkę w przypadku spożycia przez ludzi lub zwierzęta. Przy niektórych roślinach za pomocą trzech symboli botanicznych określił ich trwałość biologiczną. Na końcowych stronach każdego z tomów autor opisał gatunki grzybów jadalnych i trujących. W objaśnieniach zielników Homann wskazał, że korzystał z materiałów źródłowych takich autorów, jak: Johann Friedrich Gmelin (1748-1804), botanika, który w 1788 r. wydał uzupełnioną przez siebie 13. edycję „Systema Naturae” Carla Linné, Lorenz Johann Daniela Suckow (1722-1801) i Johann Christoph Andreas Mayer (1747-1801).

Lista wszystkich gatunków roślin zasuszonych w obu zeszytach Homanna została przedstawiona w tabeli 1. Do najbardziej trujących roślin z terenu Pomorza Homann zaliczył następujące taksony: życica roczna, bieluć dziedzierzawa, lulek czarny (Fig. 1), psianka czarna, szczwół plamisty (Fig. 2), szalejadowity (Fig. 3), blekot pospolity, zimowit jesienny, wawrzynek wilczyłyko, wilczomlecz groszkowy, tojad mocny (Fig. 4), jaskier jadowity, jaskier bulwkowy, jaskier ostry. W przypadku zatrucia, jako odtrutkę podaje zazwyczaj środki wymiotne, maślanę lub serwatkę, wodę z octem, kleikowa te i oleiste środki, a także lewatywę z kleiku owsianego lub siemienia lnianego. Do roślin, które szkodzą zwierzętom domowym Homann zalicza gatunki: przytulia właściwa, niezapominajka błotna, psianka czarna, tojeść rozesłana, szczwół plamisty, trybula leśna, rosiczka okrągłolistna, rosiczka długolistna, kosmatka owłosiona, zimowit jesienny, rzepik pospolity, jaskier płomiennik, jaskier wielki, jaskier ostry, dziurawiec zwyczajny, jaskier skrzydełkowany, wrotycz pospolity, cis pospolity, skrzyp błotny.

unter freiem Himmel leicht fortkommenden Gewächse; nebst Bezeichnung ihres Gebrauches für die Arznei, Forst- und Landwirtschaft, Gärtnerei, Färberei u.s.w. ihres etwanigen Nutzens oder Schadens).

⁴ *Sammlung Pomerisch-Deutscher Wörter und Redensarten, Achter und Neunter Jahresbericht für pommersche Geschichte und Alterthumskunde vom 15ten Juni 1832 bis dahin 1834. Stettin 1836, pp. 16-17*

⁵ *Es ist nöthig, die jungen Bäume in ihrer Krone zu verstutzen & Es ist besser, junge Bäume im Frühjahr zu versetzen, als im Herbste, Archiv der Teutschen Landwirtschaft. Leipzig 1812, 8(2): 103-110*

Materiały zielnikowe są źródłem cennych informacji o florze regionu, z którego pochodzą. W odniesieniu do gatunków rzadkich, zagrożonych i wymierających stanowią cenną skarbnicę wiedzy na temat miejsca ich występowania. W przypadku gatunków uznawanych za wymarłe są one bezcennym źródłem danych historycznych. W zielnikach Homanna znajdują się rośliny prawem chronione i zagrożone wyginięciem zarówno w skali Pomorza Zachodniego i Pomorza Gdańskiego, m.in.: bielun dziędzierzawa *Datura stramonium*, lulek czarny *Hyoscyamus niger*, gnidosz błotny *Pedicularis palustris*, szczywół plamisty *Conium maculatum*, czerniec gronkowy *Actaea spicata*, zimowit jesienny *Colchicum autumnale*, życica roczna *Lolium temulentum* (Żukowski & Jackowiak 1995). Życica roczna została umieszczona na czerwonej liście gatunków zagrożonych w skali Europy (Bilz i in. 2011), zaś cis pospolity *Taxus baccata* w „Polskiej czerwonej księdze roślin” jako gatunek narażony na wyginięcie (Kruszelnicki 2001). Do całkowicie chronionych roślin należą rosiczki: okrągłolistna *Drosera rotundifolia* i długolistna *D. anglica* oraz tojad mocny *Aconitum firmum*, natomiast do częściowo chronionych zaliczono jaskier wielki *Ranunculus lingua*, cis pospolity i wawrzynek wilczelyko *Daphne mezereum*. Jaskier wielki umieszczono na „Czerwonej liście roślin i grzybów Polski” w grupie roślin narażonych na wyginięcie (Zarzycki & Szela 2006).

Tabela 1. Lista roślin trujących w zbiorach pastora Homanna oraz ich właściwości trujące

Nazwa polska	Nazwa łacińska	Nazwa niemiecka (Homann)	Zbiór 1811	Zbiór 1812	Właściwości trujące/działanie	Odrzutka
Życica roczna	<i>Lolium temulentum</i> L.	Lolch, Tollkorn	x	x		
Przytulnia właściwa	<i>Galium verum</i> L.	Gelbes Bettstroh		x	szkodliwa dla koni	
Niezapominajka błotna	<i>Myosotis palustris</i> (L.) L. emend. Rchb.	Vergiß mein nicht		x	szkodliwa dla koni i owiec	
Bielun dziędzierzawa	<i>Datura stramonium</i> L.	Stechapfel, Kreutzkü[m]el	x	x	spożycie nasion powoduje gorączkę, zawroty głowy, utratę pamięci, szal i śmierć	środek wymiotny, maślanka lub woda zmieszana z octem, woda z <i>Cremor tartari</i> ⁶
Lulek czarny	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	Bilsenkraut	x	x	odurzenie, niezwykła wesołość,	

⁶ Kamień winny, wodorowinian potasu. Powstaje przy fermentacji albo podczas leżakowania wina osadzając się w beczkach.

					suchość w gardle i napady duszności	
Psianka czarna	<i>Solanum nigrum</i> L.	Gemeiner Nachtschatten	x	x	skurcze żołądka, drgawki i obłęd; świnie, indyki i kury umierają po zjedzeniu jej jagód	ocet
Psianka słodkogórz	<i>Solanum dulcamara</i> L.	Bittersüß	x	x	wymioty, biegunka i silne bóle brzucha	
Komosa wielkolistna	<i>Chenopodium hybridum</i> L.	Gift-Mulde, Mille		x		
Tojeść rozesłana	<i>Lysimachia nummularia</i> L.	Münzkraut		x	szkodliwa dla owiec	
Szczwół plamisty	<i>Conium maculatum</i> L.	Gefleckter Schierling, Blutschierling, Großer Gartenschierling	x	x	bóle i zawroty głowy, drżenie, ślepotą, ospałość, skurcze, paraliż i obłęd; owce, cielęta i gęsi umierają wkrótce po zjedzeniu młodych liści, dlatego chłopcy w niektórych miejscowościach nazywają go „śmiercią dla cieląt” lub „śmiercią dla gęsi”.	
Marek szerokolistny	<i>Sium latifolium</i> L.	Frosch-Eppich, Wasser-Pasternack	x	x		
Szalej jadowity	<i>Cicuta virosa</i> L.	Wasser-Schierling, Landman[n]	x	x	Bóle głowy, odurzenie, dolegliwości sercowe, mdłości, utrata	środek wymiotny, maślanka lub

		Weidendung			przytomności, ospałość, febra zapalna, skurcze, szłał i śmierć	serwatka, letnia woda zmieszana z octem lub <i>Cremor tartari</i> ; lewatywa
Blekot pospolity	<i>Aethusa cynapium</i> L.	Kleiner Garten- Schierling, Gleiße, Hunde-oder milde Petersilie	x	x	wymioty, biegunkę, bóle żołądka, skurcze, zakażenie i zgorzel; nieškodliwy dla zwierząt	letnie, kleikowa te i tłuste napoje z octem
Trybula leśna	<i>Anthriscus sylvestris</i> (L.) Hoffm.	Kälberkropf	x	x	uczucie dławienia, odurzenie i pomieszanie zmysłów u ludzi i zwierząt	
Świerżabek bulwiasty	<i>Chaerophyllu m bulbosum</i> L.	Knolliger Kälberkropf	x	x	zawroty i bóle głowy	
Rosiczka okrągłolistna	<i>Drosera rotundifolia</i> L.	Rundblättriger Son[n]enthau		x	szkodzi owcom	
Rosiczka długolistna	<i>Drosera anglica</i> Huds.	Langblättriger Son[n]enthau		x	szkodzi owcom	
Kosmatka owłosiona	<i>Luzula pilosa</i> L.	Haarbinsen		x	szkodzi owcom	
Zimowit jesienny	<i>Colchicum autumnale</i> L.	Herbst- Zeitlose		x	opary rozciętego korzenia wywołują nieprzyjemne uczucie w nosie i piersi, podrażnieniu ulegają czubki palców; korzeń szkodzi psom, jeleniom, bydłu rogatemu; liście	

					służą do barwienia jaj i wypędzania wszy u bydła	
Wawrzynek wilczelyko	<i>Daphne mezereum</i> L.	Kellerhals, Schindelbast, wilder Pfefferstrauch	x	x	pęcherze na skórze, mocne pieczenie w ustach i gardle, skurcze żołądka, dolegliwości sercowe, pragnienie, wymioty, gorączkę, zapalenie żołądka i jelit	
Rdest ostrogorzki	<i>Polygonum hydropiper</i> L.	Bitterkraut. Weißerpfaffer	x	x		
Czworolist pospolity	<i>Paris quadrifolia</i> L.	Einbeere		x		
Wilczomlec obrotny	<i>Euphorbia helioscopia</i> L.	Gemeine Garten-Wolfsmilch	x	x	pęcherze na skórze	
Wilczomlec ogrodowy	<i>Euphorbia peplus</i> L.	Rundblättrige Wolfsmilch	x	x		
Wilczomlec sosnka	<i>Euhorbia cyparissias</i> L.	Zypressenartige Wolfsmilch		x		
Wilczomlec groszkowy	<i>Euphorbia lathyris</i> L.	Purgir-Saamen		x		
Rzepik pospolity	<i>Agrimonia eupatoria</i> L.	Odermen[n]ig		x	szkodliwy dla koni; zaliczany do roślin garbarskich	
Glistnik jaskółcze ziele	<i>Chelidonium majus</i> L.	Schöllkraut	x	x	bóle brzucha i biegunka	
Czerniec gronkowy	<i>Actaea spicata</i> L.	Christophskraut		x	czarne jagody, z których można przygotować atrament, powodują silne bóle brzucha i	

					biegunkę	
Tojad mocny	<i>Aconitum firmum</i> Rchb. subsp. <i>firmum</i>	Eisenhut, Sturmhaube, Narrenkappe	x	x	użyty zewnętrznie, powoduje pieczenie i bóle, a wewnętrznie wymioty, dolegliwości żołądkowe i kolkę, wzdęcie podbrzusza, odrętwienie, zgorzel i szal	
Jaskier płomiennik	<i>Ranunculus flammula</i> L.	Kleiner Sumpf-Hahnenfuß	x	x	szkodzi wszelkim zwierzętom	
Jaskier rozłogowy	<i>Ranunculus repens</i> L.	Kriechender Hahnenfuß	x	x	mniej szkodliwy niż inne jaskry; bywa jedzony przez bydło	
Jaskier wielki	<i>Ranunculus lingua</i> L.	Großer Sumpf-Hahnenfuß	x	x	równie ostry co jaskier płomiennik	
Jaskier jadowity	<i>Ranunculus sceleratus</i> L.	Gift-Hahnenfuß	x	x	sok użyty zewnętrznie powoduje swędzenie, pieczenie, pęcherze i wrzody, a wewnętrznie – podrażnienie podniebienia, języka, puchnięcie policzków i powstawanie wrzodów; gardło ściska się konwulsyjnie, dochodzi do zapalenia żołądka i jelit, następują gorączka i	kleikowate, oleiste środki lub lewatywa z kleiku owsianego lub siemienia lnianego

					omdlenia, w końcu śmierć	
Jaskier bulwkowy	<i>Ranunculus bulbosus</i> L.	Knolliger Hahnenfuß	x	x	równie szkodliwy co jaskier jadowity	
Jaskier ostry	<i>Ranunculus acris</i> L.	Scharfer Hahnenfuß	x	x	równie szkodliwy co jaskier jadowity; jest przyczyną różnych chorób zwierząt	
Gnidosz błotny	<i>Pedicularis palustris</i> L.	Läusekraut, Wolf		x		
Naparstnica purpurowa	<i>Digitalis purpurea</i> L.	Rother Fingerhut		x	silne wymioty i biegunki	
Szeleźnik mniejszy	<i>Rhinanthus minor</i> L.	Dopfrad, Taubrade, Klappersaamen	x	x	nasiona mają odurzającą moc; jeśli większa ich ilość dostanie się do mąki, to chleb staje się niezdrowy i czarny	
Dziurawiec zwyczajny	<i>Hypericum perforatum</i> L.	Johan[n]iskraut		x	spożycie zielonych roślin jest szkodliwe dla koni; z kwiatów i torebek nasiennych robi się zdrową herbatę	
Dziurawiec skrzydełkowany	<i>Hypericum tetrapterum</i> L.	Johan[n]iskraut		x	spożycie zielonych roślin jest szkodliwe dla koni; z kwiatów i torebek nasiennych robi się zdrową herbatę	

Wrotycz pospolity	<i>Tanacetum vulgare</i> L.	Rainfarren		x	roślina niezdrowa dla bydła rogatego; pożyteczna w aptekarstwie	
Cis pospolity	<i>Taxus baccata</i> L.	Taxusbaum		x	młode liście są łatwo zjadane przez bydło, jednak są dla niego szkodliwe, zwłaszcza dla koni	
Skrzyp błotny	<i>Equisetum palustre</i> L.	Sumpf-Hermus	x	x	szkodzi bydłu rogatemu; dla koni stanowi zdrową paszę	
Skrzyp polny	<i>Equisetum arvense</i> L.	Ackerhermus		x		
Orlica pospolita	<i>Pteridium aquilinum</i> (L.) Kuhn	Acker-Farrenkraut, Fachrant		x	zawiera śluzowate części, dające rodzaj mydła, a z popiołów można sporządzić dużo soli ługowej	

Fig. 1. Z prawej u góry – lulek czarny (*Hyoscyamus niger*), z lewej u góry – szczywół plamisty (*Conium maculatum*), z lewej od dołu – szalej jadowity (*Cicuta virosa*), z prawej od dołu – tojad mocny (*Aconitum firmum*)

Literatura

Bilz M, Kell S, Maxted N & Lansdown R 2011. European Red List of Vascular Plants, Luxembourg, pp. 19-43

Dreyfeldt A 1931. George Gotthilf Homann, ein Pommerscher Botaniker vor hundert Jahren, Dohrniana 11: 97-135

Dreyfeldt A 1932. Von Pastor Homann in Budow, Ostpommersche Heimat. Beilage der Zeitung für Ostpommern 20: 4

Homann G 1828, 1830, 1832. Flora von Pommern, oder Beschreibung der in Vor- und Hinterpommern sowohl einheimischen als auch unter freiem Himmel leicht fortkommenden Gewächse; nebst Bezeichnung ihres Gebrauches für die Arznei, Forst- und Landwirtschaft, Gärtnerei, Färberei u.s.w. ihres etwanigen Nutzens oder Schadens. Hendeß, Köslin.

Homann G 2016. Rośliny trujące Pomorza, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, 7-192

Kruszelnicki J. 2001. *Taxus baccata* Cis pospolity. In: Kaźmierczakowa R, Zarzycki K (ed) Polska czerwona księga roślin. Paprotniki i rośliny kwiatowe. Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN, Kraków, pp. 68-70

Markowski R & Buliński M 2004. Ginące i zagrożone rośliny naczyniowe Pomorza Gdańskiego. Acta Botanica Cassubica Monographiae 1: 5-75

Mirek Z, Piękoś-Mirkowa H, Zając A & Zając M 2002. Krytyczna lista roślin kwiatowych i paprotników Polski. Biodiversity of Poland 1: 9-442

Zarzycki K & Szelağ Z 2006. Czerwona lista roślin naczyniowych w Polsce. W: Mirek Z, Zarzycki K, Wojewoda W, Szelağ Z. (ed) Czerwona lista roślin i grzybów Polski. Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN, Kraków, pp. 9-20

Żukowski W & Jackowiak B 1995. Lista roślin naczyniowych ginących i zagrożonych na Pomorzu Zachodnim i w Wielkopolsce. In: Żukowski W, Jackowiak B (ed) Ginące i zagrożone rośliny naczyniowe Pomorza Zachodniego i Wielkopolski. Prace Zakładu Taksonomii Roślin 3: 9-92

Elementy przyrody ożywionej w symbolice państwowej Islandii

Rich nature motifs in the state symbolism of Iceland

Przemysław Piotr Tomczyk

Pracownia Ekologii i Adaptacji Roślin, Katedra Geobotaniki i Ekologii Roślin, Wydział Biologii i Ochrony Środowiska, Uniwersytet Łódzki, ul. Banacha 12/16, 90-237 Łódź
e-mail: przemyslaw.tomczyk@biol.uni.lodz.pl

Abstract. Iceland is a Nordic country, located on the island of the same name. This country is known for its great care for the protection of the natural environment. Iceland also uses very rich nature motifs in its state symbols. This work analyzes the state symbolism of the country in terms of the occurrence of these motifs. Plant motifs do not appear there at all, which is probably due to the poor vegetation of the country. Among animal motifs on Icelandic symbols there are utilitarian animals (seafood), wild animals, and fantasy animals (originating from legends). The work also compares the symbols of Iceland with those of other Nordic countries. The lion motif, one of Iceland's state symbols, appears in no other country in this group. This may be due to the geographical isolation of Iceland and its poorly developed heraldic traditions (compared to other Nordic countries). In terms of the type of natural motifs used, Iceland is not significantly different from other Nordic countries. It is worthy of note, however, that Iceland has the largest number of different motifs on its symbols. The Nordic countries, among them Iceland, are characterized by their great care for the natural environment. The presence of representatives of native wildlife on their symbols may be related to this fact.

Key words: ethnozoology, national symbols, ecology, polar ecosystems

Wstęp:

Islandia jest krajem nordyckim o bardzo długiej, ponad tysiącletniej historii. Pozostawała jednak długo pod obcym panowaniem – jako część Królestwa Danii. Na początku XX wieku co prawda Islandia uzyskała niepodległość, pozostawała jednak nadal związana unią personalną – królem Islandii był król Danii oraz o części spraw nadal decydowali Duńczycy. W 1940 roku ostatecznie oddzieliła się od Danii (Piotrowski 1974), a w 1944 w wyniku referendum podjęto decyzję o ustroju nowego kraju – powstała Republika Islandii (Wójtowicz 2009).

Dla Islandczyków jako narodu obecność wieloletniego obcego duńskiego zwierzchnictwa odegrała pewną rolę w kształtowaniu się jego tożsamości. Wątek duński przewija się m.in. w utworach jedyne go islandzkiego noblisty Halldóra Kiljana Laxnessa, np. w „Dzwonie Islandii”.

Co prawda pierwszymi ludźmi, którzy zamieszkali na Islandii byli iroszkoccy mnisi w VIII w., niedługo potem jednak zniknęli z niej nie pozostawiając żadnych śladów archeologicznych (dysponujemy jedynie źródłami pisanymi) (Piotrowski 1974). Następnie na Islandię przybyli Normanowie. Kolonizowali wyspę stopniowo w latach 870-930, co czyni z niej ostatni zasiedlony kraj europejski (Piotrowski 1974).

Szczegółowy wiedzę na temat pierwszych kolonizatorów zawdzięczamy Landnámabók (Księżde Osadnictwa) z XII w. Niesprzyjający klimat i położenie wyspy na dalekiej północy spowodował bardzo ograniczony napływ nowych mieszkańców na wyspę. Długoletnie tradycje spisywania dziejów islandzkich rodzin w księgach, tzw. Sagach, zapewniły Islandczykom unikalną w skali międzynarodowej wiedzę o swoich przodkach i ich zwyczajach (Kohut & Kwaśniak 2012), większość z nich może wywieść swój rodowód aż do pierwszych osadników z X w. (Kęciek 2002). Trzeba też jednak zaznaczyć, że Islandczycy są bardzo nielicznym narodem, wg ostatnich danych jest ich tylko 348 580 (Statistics Iceland 2017). Może to właśnie mała liczba ludności przyczyniła się do niskiej degradacji środowiska naturalnego kraju.

Należy bowiem zauważyć, że przebywając na Islandii od razu zwraca uwagę jej proekologiczność, szacunek do środowiska. Już na lotniskach Islandczycy chwają się na banerach i plakatach tym, że praktycznie cała energia produkowana w ich kraju pozyskiwana jest ze źródeł odnawialnych – elektrowni geotermalnych i wodnych, np. przy wodospadach (Kaniuczak i wsp. 2016; LoveAir 2017; obserwacje własne 2017). Wprawdzie proekologiczność społeczeństwa nie ma bezpośredniego związku z niską degradacją środowiska naturalnego, odgrywa jednak ważną rolę pośrednią. Według badań przeprowadzonych przez Hłobił (2008) postawy mieszkańców są jednym z najważniejszych czynników decydujących o skuteczności działań na rzecz ochrony środowiska, wspierając i wypełniając politykę władz w tym zakresie (Sasinowski 2009). W przypadku krajów nordyckich (do których należy Islandia) działania takie mają długą tradycję i określane są jako owocne. Koncentrują się one na następujących obszarach: na przeciwdziałaniu zmianom klimatycznym, zanieczyszczeniu powietrza, bezpiecznych dostawach energii, promowaniu nowych form energii, walce z niebezpiecznymi substancjami chemicznymi, ochronie ekosystemów morskich i zachowaniu bioróżnorodności Arktyki i – pośrednio - Morza Bałtyckiego (Grzela 2015). Wyrazem stanu środowiska Islandii są czołowe miejsca w światowych rankingach wskaźników rozwoju społeczno-ekonomicznego, poziomu i jakości życia, na które składa się min. właśnie niski stopień degradacji środowiska (Polak 2014).

Pozostając w temacie środowiska przyrodniczego, uwagę etnobiologa szybko zwracają islandzkie monety – na każdej z nich wyobrażony jest konkretny gatunek zwierzęcia. Monety zaś można traktować jako symbol państwowy, wyraz jego jedności i niepodległości (Michalski 2012). Symbole państwowe odgrywają dużą rolę w tożsamości każdego narodu, to wizytówka kraju, swojego rodzaju esencja jego kultury i historii. Ponadto z samej swojej natury symbole te są dobrze wyeksponowane, a obywatele państwa mają z nimi częsty kontakt, stąd są obecne w świadomości zbiorowej narodu.

Same organizmy żywe są symbolami państw praktycznie od zarania dziejów. Już pierwsze cywilizacje starożytne obierały sobie rośliny i zwierzęta jako swoje symbole. U starożytnych Egipcjan boską opiekuną Dolnego Egiptu była Wadzet (Uadzet), ukazywana pod postacią kobry; z kolei jej odpowiedniczką w Górnym Egipcie była Nechbet, przybierająca postać sępa. Wizerunki obydwu zwierząt umieszczano w koronie królewskiej zjednoczonego Egiptu (korona pszent) (Michałowski 1986). Innym przykładem ze starożytności jest Cyrenajka, która za swój symbol (bity nawet na monetach) przyjęła sylfion, wymarły obecnie gatunek rośliny (Tomczyk 2017).

W średniowieczu, kiedy heraldyka zyskała na znaczeniu i popularności; rośliny i zwierzęta były w jej celach intensywnie wykorzystywane: w heraldyce zwierzęta są najczęściej występującą

klasą figur zwyczajnych (Znamierowski 2008). Wymowny jest również fakt, że pod koniec XIII w. lwy i orły stanowiły symbole prawie wszystkich państw europejskich (Znamierowski 2008). Obecnie częstość wykorzystywania tych dwóch motywów spadła do połowy krajów Europy, jednak np. w Skandynawii symbol lwa jest dominujący do dzisiaj. Obecny herb Danii (z trzema lwami) znamy już z pieczęci z 1190 r. Od początku XII w. motyw lwa wykorzystano również w herbie Norwegii (z późniejszymi modyfikacjami – dodaniem korony i toporu), a od 1250 lew stał się także herbem Szwecji – jako herb panującego rodu Folkungów. Lew w herbie Finlandii widnieje od 1581 z nadania szwedzkiego króla Jana III Wazy (Znamierowski 2008).

Rośliny w porównaniu do zwierząt są mniej częste w symbolice państwowej, ale również popularne. Stylizowane lilie były symbolem Francji od XII w. aż do Wielkiej Rewolucji pod koniec XVIII w.; chociaż pojawiały się nawet jeszcze później, z przerwami w XIX w., podczas restauracji Burbonów (Znamierowski 2008).

Rośliny i zwierzęta, które stały się symbolami danych krajów, oprócz herbu pojawiały się równolegle na pozostałych symbolach, na fladze (np. królewskiej Francji – Znamierowski 2008), czy monetach. Na średniowiecznych monetach motywy takie widzimy we wspomnianej wyżej Francji (Znamierowski 2008) czy u nas w Polsce. Na słynnej monecie Denar Princes Polonie (denar Bolesława Chrobrego) widnieje wizerunek ptaka; do dzisiaj trwają jednak spekulacje czy jest to orzeł, paw, gołąb, kogut czy też inny gatunek (Kałkowski 1974).

Banknoty pojawiły się w Europie w XVII w. (Faure 2013); początkowo ich szata graficzna była uboga, zawierały tylko tekst (Faure 2013). Odkąd jednak zaczęły być zdobione w XVIII w., odtąd pojawiały się na nich motywy roślinne i zwierzęce, zwykle nawiązujące do herbu państwa (eg. Banknote World 2018). Tak więc to, jakie organizmy żywe są wykorzystywane jako symbol państwowy ma często silne umocowanie w kulturze i historii narodu oraz zwykle nie jest przypadkowe. Istnieją jednak wyjątki od tej reguły, czego dobrym przykładem jest Polska i wyobrażony na jej monetach szkodliwy gatunek inwazyjny – pochodzący z Ameryki Północnej dąb czerwony (Tomczyk i wsp. 2016).

Za interesujące uznano bliższe przeanalizowanie tematu występowania motywów przyrodniczych w symbolice państwowej dla Islandii. Pierwszym celem pracy była analiza tych symboli w kierunku występowania na nich motywów roślin i zwierząt wraz z próbami interpretacji, tj. wskazaniem przyczyn wyboru takich a nie innych gatunków oraz odwołaniem się do historii i kultury kraju. Drugim celem było porównanie pod ww. kątem islandzkich symboli państwowych z symbolami pozostałych krajów nordyckich (Danii, Finlandii, Szwecji i Norwegii). Kraje te mają pokrewną kulturę i historię, Islandia jednak w pewien sposób się od nich różni: jest znacznie oddalona od pozostałych krajów (bariera oceaniczna); ponadto w odróżnieniu od nich ma słabo rozwinięte tradycje heraldyczne [za co odpowiada prawdopodobnie brak warstwy szlacheckiej – szlachectwo zostało tam zniesione w 1660 r. (Magnusson 1999)]. W związku z powyższym zadano pytanie: czy symbolika państwowa Islandii różni się od pozostałych krajów nordyckich w odniesieniu do motywów przyrody ożywionej oraz jakie ewentualne różnice można w niej zaobserwować?

Materiały i metody:

Pod kątem występowania motywów przyrodniczych (fauny i flory) przeanalizowano wszystkie obecnie obowiązujące symbole państwowe Islandii: herb, flagę, hymn, odznaczenia oraz walutę (monety i banknoty). Odnotowywano wszystkie wyobrażone na nich organizmy żywe w sposób pozwalający na przynajmniej przybliżoną identyfikację.

Poza symbolami państwowymi Islandii analogiczne poszukiwania zostały przeprowadzone dla pozostałych krajów nordyckich: Danii, Finlandii, Szwecji i Norwegii. Następnie przeanalizowane zostało piśmiennictwo z zakresu badanego zagadnienia. Każdy z

odnalezionych organizmów został możliwie dokładnie oznaczony co do gatunku. Opierano się na samodzielnym oznaczeniu własnym oraz równolegle szukano potwierdzenia tego oznaczenia w literaturze (w pewnych przypadkach oznaczenie przyjęto wyłącznie na podstawie danych literaturowych). Każdy z odnotowanych gatunków został przeanalizowany w źródłach w kierunku przyczyn wykorzystania jego motywu na danym symbolu, uwzględniając także historię jego wykorzystania w przeszłości.

Materiał zebrano podczas 2-miesięcznego pobytu na Islandii (wrzesień i październik 2017 roku), a także korzystając ze źródeł Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego oraz materiałów dostępnych w Internecie.

Wyniki i ich dyskusja

Po przeanalizowaniu materiału, odnośnie Islandii można wysnuć następujące ogólne wnioski:

- motywy przyrodnicze znajdują się w herbie kraju i na środkach płatniczych oraz odznaczeniach państwowych (Tab. 1);
- zwierzęta (i olbrzym) wyobrażone w herbie (Fig. 1) oraz na awersach monet (Fig. 2) (Duchy Opiekuńcze – Landvaettir) mają bardzo długą tradycję w historii Islandii, są związane z legendami; z kolei zwierzęta z pozostałych symboli to zwierzęta występujące naturalnie w kraju, ważne dla lokalnej gospodarki (z tego powodu w dalszej części pracy zostaną opisane osobno).
- motywów roślin i zwierząt nie spotykamy w hymnie, ani we fladze. Aczkolwiek flaga w swojej symbolice odwołuje się do przyrody nieożywionej: dominujący we fladze niebieski to barwa gór Islandii, biały to pokrywający je śnieg, z kolei czerwień to ogień wydobywający się z licznych na wyspie wulkanów (Fig. 3) (Znamierowski 2002; Barker 2006; GOoI 2016).

Tabela. 1. Występowanie motywów przyrody ożywionej na islandzkich symbolach państwowych.

Symbol państwowy	Nominał/szczegółowa kategoria	Awers/rewers	Motyw przyrodniczy
Monety	1 korona	rewers	Dorsz atlantycki (<i>Gadus morhua</i>)
		awers	Duch opiekuńczy Islandii (Olbrzym)
	5 koron	rewers	2 osobniki delfina zwyczajnego (<i>Delphinus delphis</i>)
		awers	4 duchy opiekuńcze Islandii (Byk, Orzeł/Gryf, Smok, Olbrzym)
	10 koron	rewers	4 osobniki gromadnika [kapelana] (<i>Mallotus villosus</i>)
		awers	4 duchy opiekuńcze Islandii (Byk, Orzeł/Gryf, Smok, Olbrzym)
	50 koron	rewers	Raczniec jadalny, krab brzegowy (<i>Carcinus maenas</i>)
		awers	4 duchy opiekuńcze Islandii (Byk, Orzeł/Gryf, Smok, Olbrzym)
100 koron	rewers	Tasza, zając morski (<i>Cyclopterus lumpus</i>)	
	awers	4 duchy opiekuńcze Islandii (Byk, Orzeł/Gryf, Smok, Olbrzym)	
Banknoty	2000 koron	rewers	Łabędź (stylizowany) (<i>Cygnus sp.</i>)
	10 000 koron	rewers	Siewka złota (<i>Pluvialis apricaria</i>) i muszla przegrzebka (<i>Pecten sp.</i>)
Odznaczenia państwowe	Order Sokoła	awers orderu	Sokół norweski, białozór (<i>Falco rusticolus</i>)
Herb	-	-	4 duchy opiekuńcze Islandii (Byk, Orzeł/Gryf, Smok, Olbrzym)

Duchy Opiekuńcze – Landvaettir

Landvaettir ze staroislandzkiego to „duchy ziemi”, opiekuńcze istoty związane z ziemią, dające krajowi i ludziom szczęście. Zamieszkiwały wzgórza, rzeki, kamienie itd. W razie potrzeby potrafiły przybierać kształt krasnali albo zwierząt. Islandzkie Landvaettir zostały opisane w "Sadze o królu Olafie Tryggvassonie", będącej częścią zbioru opowieści "Heimskringla" z XIII w. Wedle tej legendy król Danii i Norwegii, Harald Sinozęby postanowił zdobyć Islandię. W celu zaplanowania inwazji, gdzie najlepiej zacząć podbój, wysłał na wyspę swojego szpiega – wielkiego wieloryba. Najpierw spróbował swoich sił we fiordzie Vopnafjörður (północno-wschodnia Islandia), tam jednak spotkał się z pierwszym Landvaettir – Smokiem, który ochronił wyspę przed szpiegiem. Wieloryb popłynął dalej i ponowił atak w okolicy fiordu Eyjafjörður (północna Islandia), tam jednak odpędził go drugi duch, przybierający postać Orła (lub Gryfa). Południowe wybrzeże było chronione przez 2 kolejne duchy – Byka i skalnego Olbrzyma. Również oni skutecznie odparli atak obcego szpiega. W efekcie wieloryb wrócił do króla z niczym, a Islandia została ocalona (Kopaliński 2000).

Warto nadmienić o panującym w średniowieczu przekonaniu, że istoty fantastyczne, takie jak smoki czy gryfy rzeczywiście żyły gdzieś na obrzeżach znanego Europejczykom świata (Znamierowski 2008). Obecność takich istot w legendach Islandii (wyspy położonej skądinąd na krańcu Europy), w podaniach spisanych właśnie w średniowieczu, w XIII w., mogła działać na obcokrajowców jako ostrzeżenie przed potworami, które stanowią „realne” zagrożenie.

Dorsz atlantycki (*Gadus morhua*)

Wizerunek dorsza widnieje na monecie o nominale 1 korony (Fig. 4), jednak w przeszłości był jeszcze lepiej wyeksponowany. Od 1591 roku herbem Islandii był właśnie wypatroszony dorsz (Fig. 5). Herb ten nadał wyspie duński król Chrystian III; w późniejszym okresie swojego panowania Chrystian IV dodał do herbu, ponad wizerunkiem dorsza, koronę (Jónsson 1994). Umieszczenie w herbie takiego symbolu świadczy o wielkiej roli jaką dorsz musiał odgrywać dla Islandczyków – wobec trudności w uprawie roli suszony dorsz zastępował w swojej funkcji chleb (Jónsson 1994). Z kolei wcześniej suszony na mrozie dorsz był jednym z nielicznych pokarmów jakim Normanowie żywili się podczas podróży na Islandię i jej kolonizacji. Obecnie co prawda Islandczycy mają na szczęście bardziej urozmaiconą dietę, jednak połowy dorsza nadal pełnią bardzo ważną rolę w gospodarce kraju (Wójtowicz 2009).

Nie bez powodu dorsz był i jest tak chętnie poławiany – jest rybą łatwo dostępną i bardzo pożywną. Może osiągać aż 2 m długości (Cohen i wsp., 1990), chociaż średnio osiąga wielkość 30-80 cm. Na podbródku ryba posiada charakterystyczny dobrze wykształcony wąs (możliwy do zauważenia także na monecie). Jest rybą drapieżną, żywi się m.in. gromadnikami, innymi rybami przedstawionymi na islandzkich monetach. Grzbiet dorsza jest ciemny, od brązowego do zielonkawego lub szarooliwkowego. Warto zaznaczyć, że zmienność barwy ryby zależy od miejsca występowania i tak islandzkie dorsze mają wyraźnie ciemniejsze kolory. Jest to przystosowanie do lepszego maskowania się na tle ciemnego, wulkanicznego dna tamtejszych mórz (Love 2001). Boki ryby są nieco jaśniejsze, z kolei brzuch prawie biały. Grzbiet, wierzch głowy i boki usiane są licznymi ciemnymi plamkami.

Delfin zwyczajny (*Delphinus delphis*)

Dwa osobniki delfina znajdują się na rewersach monet o nominale 5 koron (Fig. 6). Delfiny w kulturze europejskiej symbolizują zwykle bardzo pozytywne cechy. Są uważane za najszlachetniejsze zwierzęta morskie, symbol zwycięstwa na morzu, szczerzej opieki i wierności (Znamierowski 2008). Od starożytności uznawano te zwierzęta za niezwykle przyjazne człowiekowi – towarzysząc statkom, ostrzegały ich załogi przed niebezpieczeństwami. To

dlatego nazywano je czasem *delphinus salvator* – delfin ocalający (Kawa 2012). Dla Islandczyków, przybyłych do swej ojczyzny długą drogą morską i żyjących z morza, takie przyjazne wodne istoty były żywo obecne w ich świadomości. Obecnie na Islandii wyprawy małymi statkami w celu obserwacji delfinów (i wielorybów) są popularną i dochodową atrakcją turystyczną.

Gromadnik, kapelan (*Mallotus villosus*)

Na monecie o nominale 10 koron wyobrażono 4 gromadniki (Fig. 7). Jak sama nazwa wskazuje jest to ryba stadna; ławice gromadnika leżą u podstaw morskiego łańcucha pokarmowego, żywi się nimi m.in. dorsz (Mello & Rose 2005), inna ryba uznana przez Islandczyków za symbol. Gromadniki osiągają średnio 20 cm długości, mają nieznacznie spłaszczone bocznie ciało i charakterystyczne wielkie oczy. Grzbiet ryby jest niebieskawozielony do niebieskoczarnego, boki zdecydowanie jaśniejsze z niebieskim połyskiem, brzuch żółtawobiały; wszystkie płetwy są jasnożółte bądź jasnobrązowe (Terofal & Militz 1996). Gromadnik należy do czołówki ryb poławianych na Islandii i odgrywa istotną rolę dla gospodarki kraju (World Competitiveness Yearbook 2017).

Raczyniec jadalny (*Carcinus maenas*)

Moneta o nominale 50 koron zawiera wizerunek gatunku kraba – raczynca jadalnego (Fig. 8). Gatunek ten osiąga około 6 cm (długość głowotułowia). Głowotułów z przodu jest rozszerzony, odnóże są lancetowato zakończone. Raczyniec jest zwierzęciem nocnym, odżywia się drobnymi zwierzętami i padliną. Poławiany jest ze względów konsumpcyjnych (Chrzanowski 1984), jak wskazuje jego nazwa gatunkowa. Raczynce poławiane w okolicach Islandii są szczególnie cenione. Wiąże się to z zasadą dotyczącą większości skorupiaków zgodnie z którą, im zimniejsze wody bytowania, tym delikatniejsze mięso zwierzęcia (Kwoczek 2015).

Kraby w heraldyce europejskiej nie są częstymi figurami, natomiast częściej pojawiają się podobne do nich i spokrewnione z nimi raki. Raki symbolizują nieustępliwość i upór (Znamierowski 2008, Znamierowski 2017); obydwie cechy można przypisać Islandczykom, którzy chociażby przez długi czas przeciwstawiali się duńskiemu panowaniu w swoim kraju (Piotrowski 1974).

Tasza, zając morski (*Cyclopterus lumpus*)

Na ostatniej monecie, o największym nominale – 100 koron, znajduje się zając morski (Fig. 9). Jest rybą dorastającą do 60 cm długości. Ma silnie wygrzbiecone ciało, z 3 rzędami oddalonych od siebie kościstych guzków biegnących po każdej stronie ciała (tę cechę można zauważyć na monecie; wizerunek na niej jest wykonany bardzo wiernie – tak jak i na pozostałych). Płetwy brzuszne zrosnięte są w przyssawkę – u taszy ikra opiekuje się samiec i robi to właśnie przysysany tą przyssawką do kamienia lub innego trwałego przedmiotu na dnie morza. Z kolei po wykluciu się młodych z jaj, przysysają się one do ciała samca (Załachowski 1997). Poza okresem tarła i odchowaniem potomstwa przez samca tasza prowadzi samotny tryb życia. Zając morski jest drapieżnikiem, żywi się skorupiakami, meduzami i małymi rybami (Załachowski 1997).

Tasza w Islandii jest popularną rybą łowną, część złowionych ryb przeznaczają się na eksport, głównie do Chin (Dobosz 2016); należy jednak zaznaczyć, że jedzone są przede wszystkim samce – samice uchodzą za niesmaczne (Załachowski 1997). Za przysmak uchodzi ikra taszy (Dobosz 2016). Jaja ryby są drobne, mocne, barwy blad różowej do żółtawej. Czasem są one sztucznie barwione na czerwono lub czarno i sprzedawane jako imitacja kawioru jesiotrowatych (Zdrojewicz i wsp., 2016). Poza tym ikra taszy często eksportowana jest i sprzedawana pod poetycką nazwą Perles du Nord (franc. perły północy) (Food Lexicon 2014).

Łabędź (*Cygnus sp.*)

Na banknocie o nominale 2000 koron przedstawiony został stylizowany łabędź (Fig. 10). Wizerunek ten jest reprodukcją obrazu „Yearning for Flight” (ang. „Tęsknota za lotem”) islandzkiego malarza i poety Jóhannesa Sveinssona Kjarvala (Sedlabanki Islands). Obraz nawiązuje do greckiego mitu o Ledzie (Cuhaj 2015). Leda była królową Sparty, żoną Tyndareosa. Zakochał się w niej Zeus i przybył do niej pod postacią łabędzia. Po jego wizycie Leda miała – wedle różnych wersji mitu – znieść 1 lub 2 jaja. Ostatecznie wykluły się z nich dzieci, 2 chłopcy: Kastor i Polideukes oraz 2 dziewczynki: Klitajmestra i Helena (późniejsza uczestniczka wojny trojańskiej) (Kubiak 2013). Mít o Ledzie i łabędziu był częstym motywem w sztuce, był również inspiracją dla Kjarvala. Ten motyw przyrodniczy w islandzkiej symbolice państwowej należałoby traktować wtórnie, znalazł się tam, ponieważ znajdował się w dziele sztuki, nie ze względu na samego siebie. Aczkolwiek należy też zauważyć, że łabędzie są często spotykanymi na Islandii ptakami. Islandia jest np. jednym z głównych miejsc gniazdowania łabędzia krzykliwego (*Cygnus cygnus*)(Goc & Jędro 2016).

Siewka złota (*Pluvialis apricaria*)

Wizerunek tego ptaka znajdziemy na banknocie o nominale 10 000 koron (Fig. 11). Na Islandii występuje podgatunek *Pluvialis apricaria altifrons*. Siewka jest średniej wielkości ptakiem, o długości ciała około 25-30 cm i rozpiętości skrzydeł 55-75 cm. Nazwa gatunkowa pochodzi od charakterystycznego ubarwienia – w szacie spoczynkowej obie płcie mają szyję i pierś żółtawe, jasny spód ciała i pozostała część ciała białą. Z kolei w szacie godowej samiec ma wierzch ciała złotożółty, z ciemnymi cętkami, spód ciała czarny. Kolor złoty od czarnego oddziela szeroki biały pas biegnący od głowy po tył ciała. Samica w szacie godowej jest podobna do samca, ale czarny spód pokryty jest białymi plamkami. Siewka występuje w tundrze i lasotundrze, gniazduje na ziemi. Żywi się drobnymi bezkręgowcami i owadami, czasem pokarmem pochodzenia roślinnego (Tomiałojć & Stawarczyk 2003).

Przegrzebek (*Pecten sp.*)

Na tym samym banknocie co siewka znajduje się jeszcze jeden motyw przyrodniczy – muszla przegrzebka (Fig. 11). Jest to rodzaj małży o żeberkowatej, okrągławej muszli. Przegrzebki zaliczane są do najatrakcyjniejszych owoców morza, mają bardzo smaczne i pożywne mięso. Ich muszle z kolei używane są w celach zdobniczych (Chrzanowski 1984).

W heraldyce europejskiej muszle generalnie zazwyczaj przedstawiają przegrzebka, symbolizują silne kontakty z morzem (Znamierowski 2008), co w przypadku Islandii jak najbardziej znajduje potwierdzenie.

Również na banknocie o nominale 10 000 koron znajduje się pewien motyw florystyczny, trudno jednak zidentyfikować jaką to roślina, informacja taka nie pojawia się w literaturze, ani w oficjalnych islandzkich dokumentach państwowych. Można zauważyć pewne podobieństwo przedstawionego motywu do róży (*Rosa sp.*), jednak autor wzoru najprawdopodobniej nie miał intencji przedstawienia konkretnego organizmu, a jedynie zastosować motyw dekoracyjny.

Sokół norweski, białozór (*Falco rusticolus*)

Nazwę i wizerunek sokoła otrzymało najwyższe islandzkie odznaczenie państwowe – Order Sokoła (Fig. 12). Ustanowiony został przez króla Chrystiana X w 1921 roku. Sokół był przeszłości uznawany za wspaniały prezent dla dostojników, a przez długi czas sokoły stanowiły też swoisty islandzki towar eksportowy. W latach 1903-1919 sokół był głównym elementem herbu Islandii (Fig. 13) (Forseti 2017).

Białozór to gatunek arktyczny osiadły lub częściowo wędrowny, na Islandii występuje podgatunek *Falco rusticolus aslandus*, który charakteryzuje się popielatym zabarwieniem grzbietu. Obie płcie ubarwione są jednakowo, ale samica jest wyraźnie większa. Ptaki są prawie zupełnie białe ze skąpyimi czarnymi plamkami. Na policzku mają słabo zaznaczony ciemniejszy "wąs", spód ciała jest plamkowany lub kreskowany. Nogi i woskówka na dziobie są żółte. Białozór osiąga 50-60 cm długości i rozpiętość skrzydeł rzędu 110-135 cm. Ptaki te gnieźdzą się na półkach skalnych, gołej ziemi lub na drzewach. Białozory oczywiście są drapieżnikami i polują na inne ptaki (Radziszewski 2011).

Porównanie różnorodności i częstości wystąpień motywów przyrodniczych w symbolice państwowej krajów nordyckich

Porównując występowanie motywów roślin i zwierząt w symbolach państwowych Islandii i pozostałych krajów nordyckich można dokonać następujących obserwacji:

- Herb – największa liczba różnych motywów występuje w Islandii, *ex aequo* z Danią (jeżeli weźmiemy pod uwagę herb Danii w odmianie wielkiej, gdy przyjmiemy małą wersję herbu Danii, Islandia na znajduje się na 1. miejscu) (Fig. 14).

Jeśli bierzemy pod uwagę łączną liczbę wystąpień motywów przyrodniczych (z powtórzeniami) Islandia znajduje się na dalszych pozycjach; należy jednak nadmienić, że kraje, które ją wyprzedzają to monarchie (Szwecja, Dania) z wielopolowymi, powtórzonymi tarczami herbowymi (pod uwagę wzięto herb w odmianie wielkiej); z kolei w przypadku Finlandii 9 razy powtórzony motyw kwiatu róży symbolizuje 9 prowincji tego kraju (Fig. 15).

- Hymn – motywy przyrody ożywionej pojawiają się tylko w przypadku Danii i Szwecji (Fig. 14, 15).

- Flaga – omawiane motywy nie są obecne na fladze żadnego z krajów nordyckich (Fig. 14, 15).

- Monety – największa liczba różnych motywów przyrodniczych występuje na monetach Islandii (Fig. 14); z taką samą sytuacją mamy do czynienia jeśli spojrzymy na łączną liczbę wystąpień ww. motywów (Fig. 15). Warty spostrzeżenia jest również fakt, że generalnie na monetach pojawia się wiele motywów roślin i zwierząt charakterystycznych dla środowiska naturalnego danego kraju, np. malina moroszka (Finlandia), delfin (Islandia), cietrzew (Norwegia) (Tab. 4);

- Banknoty – najwięcej różnych motywów przyrodniczych zawierają szwedzkie banknoty, na drugim miejscu znajduje się Islandia i Norwegia (Fig. 14), natomiast biorąc pod uwagę łączną liczbę wystąpień ww. motywów najwięcej ich występuje również na banknotach szwedzkich, następnie na norweskich i islandzkich (Fig. 15). Podobnie jak w przypadku monet, na banknotach występuje wiele motywów roślin i zwierząt charakterystycznych dla środowiska naturalnego danego kraju.

- Odznaczenia państwowe – pod względem liczby różnych motywów najwięcej jest ich w przypadku kolejno: Finlandii, Danii i Norwegii; pod względem łącznego wystąpienia motywów (razem z powtórzeniami) są to: Finlandia, Norwegia i Dania (Fig. 14, 15). Islandia w tym przypadku prezentuje się ubogo, należy jednak zauważyć, że kraj ten posiada tylko jeden order (w przeciwieństwie do pozostałych krajów nordyckich). Na Islandii od zawsze społeczność była mała; szlachta nie była liczna, a sam stan szlachecki zniesiono w 1660r. (Magnusson 1999) – wszystkie te czynniki nie wpływały pozytywnie na rozwój systemu orderów i odznaczeń państwowych.

Podsumowanie

Po przeanalizowaniu symboli państwowych Islandii można zauważyć, że występują na nich wyłącznie organizmy zwierzęce, nie ma ani jednego motywu florystycznego, który dałoby się oznaczyć do rodzaju lub gatunku. Jest to dosyć interesująca zbieżność z charakterem islandzkiej przyrody, roślinność tego kraju jest w istocie bardzo uboga i stosunkowo mało zróżnicowana (przynajmniej w porównaniu do świata zwierzęcego). Co więcej wyspa przez dużą część roku pokryta jest śniegiem, w związku z czym rośliny nie są nawet przez Islandczyków tak często widywane jak zwierzęta.

Same zaś motywy zwierzęce są na symbolach islandzkich bardzo popularne, występują prawie na każdym z nich (oprócz hymnu i flagi). Zwraca uwagę również sposób ich przedstawienia. O ile nie są to stworzenia fantastyczne lub stylizowany wizerunek z dzieła sztuki, zwierzęta przedstawione są na tyle wiernie i szczegółowo, że często możliwe jest samodzielne oznaczenie do rodzaju czy nawet gatunku. Z jednej strony świadczy to o dobrym zmyśle obserwacji autora projektu monet (Þröstura Magnússona) i autorów projektu banknotów (Kristín Þorkelsdóttir i Stephen A. Fairbairn) (Sedlabanki Islands). Z drugiej strony świadczy to również w pewien sposób o postawie władz islandzkich, które zdecydowały się i zatwierdziły taki a nie inny projekt graficzny. Raz jeszcze można to przeciwstawić z sytuacją w Polsce, gdzie przyjęty został projekt monet z wizerunkiem inwazyjnego dębu czerwonego. Fakty te zdają się przemawiać za szacunkiem i uwagą Islandczyków wobec swojej przyrody. Należy przyznać, że przyroda Islandii jest w istocie piękna, a jej mieszkańcy dostrzegają to i doceniają.

Ma to również praktyczny wyraz w bardzo dużej dbałości o czystość środowiska i w zachowaniach proekologicznych Islandczyków. Obydwa aspekty mają odbicie w „best í heimi” (isl. „najlepsza na świecie”) - zespole cech, w których Islandczycy są w swoim mniemaniu najlepsi na świecie: najlepszych islandzkich produktów, islandzkich zalet, które przewyższają walory innych nacji, statystyk, w których Islandia wiezie prym (Pietrkiewicz-Read 2012). Islandczycy lubią wyróżniać się na tle innych narodów, podkreślać swoją wyjątkowość, stąd właśnie ich „best í heimi”. Na tej swego rodzaju liście możemy znaleźć wiele sformułowań dotyczących środowiska naturalnego, np.:

- Islandia posiada najczystsza glebę, wodę i powietrze;
- Islandia jest najzdrowszym miejscem do życia;
- Islandia to Kraina Lodu i Ognia;
- Islandia ma księżycowy krajobraz (Pietrkiewicz-Read 2012).

Wśród istot występujących na symbolach państwowych Islandii można wyróżnić 4 grupy (Tab. 2).

Tabela. 2. Podział motywów przyrody ożywionej w symbolice państwowej według ich funkcji w kulturze Islandii.

Wyobrażony na symbolach państwowych element przyrody ożywionej	Funkcja pełniona w kulturze Islandii				Łączna liczba wystąpień na symbolach państwowych
	Istota fantastyczna (legendy)	Zwierzę użytkowe	Zwierzę występujące naturalnie w kraju, niepełniące roli użytkowej	Elementy dzieł sztuki	
Byk	+	+	-	-	5
Orzeł/gryf	+	-	-	-	5
Smok	+	-	-	-	5
Dorsz atlantycki (<i>Gadus morhua</i>)	-	+	-	-	1
Delfin zwyczajny (<i>Delphinus delphis</i>)	-	-	+	-	1
Gromadnik [kapelan] (<i>Mallotus villosus</i>)	-	+	-	-	1
Racznicek jadalny, krab brzegowy (<i>Carcinus maenas</i>)	-	+	-	-	1
Tasza, zając morski (<i>Cyclopterus lumpus</i>)	-	+	--	-	1
Łabędź (stylizowany) (<i>Cygnus sp.</i>)	-	-	+	+	1
Siewka złota (<i>Pluvialis apricaria</i>)	-	-	+	-	1
Przegrzebek (<i>Pecten sp.</i>)	-	+	-	-	1
Sokół norweski, białożór (<i>Falco rusticolus</i>)	-	-	+	-	1

- 1) istoty fantastyczne (związane z legendami);
- 2) zwierzęta użytkowe;
- 3) zwierzęta występujące naturalnie w kraju, niepełniące roli użytkowej;
- 4) zwierzęta jako elementy dzieł sztuki.

W sumie najczęściej na symbolach pojawiają się przedstawiciele pierwszej grupy (Tab. 2, 3). Jest to zrozumiałe, ponieważ są to stworzenia występujące w herbie państwowym i obecne w bardzo starych legendach, stanowiących dziedzictwo kulturowe Islandczyków. Opisywane Landvaettir (Duchy Opiekuńcze Islandii) to w większości istoty fantastyczne: Smok, Gryf, Olbrzym, jednak poza Olbrzymem istotom tym można przypisać naturę zwierzęcą, dlatego zostały wzięte pod uwagę w niniejszej pracy. Wszystkie z Landvaettir są personifikacją sił natury, gwarancją bezpieczeństwa kraju.

Tabela 3. Liczba wystąpień motywów przyrody ożywionej na symbolach państwowych Islandii.

Funkcja pełniona w kulturze Islandii	Liczba motywów z danej kategorii (bez powtórzeń)	Łączna liczba wystąpień, na wszystkich symbolach (z powtórzeniami)
Istota fantastyczna (legandy)	3	15
Zwierzę użytkowe	6	10
Zwierzę występujące naturalnie w kraju, niepełniące roli użytkowej	4	4
Elementy dzieł sztuki	1	1

Największą różnorodnością (największą liczbą motywów z danej kategorii zwierząt na monetach [bez powtórzeń]) jest kategoria zwierząt użytkowych. Obecność roślin i zwierząt użytkowych na symbolach państwowych jest częsta na całym świecie, od Ameryki (eg. Wrona 2001) po Europę (eg. Tomczyk & Krasoń 2016; Tomczyk i wsp. 2016). Można by też jednak pokusić się o powiązanie tego faktu z pewnym pragmatyzmem, praktycznością Islandczyków, a co się z tym wiąże, ich szacunkiem dla nawet, prostej, ale uczciwej pracy. Na Islandii bowiem etos pracy jest bardzo silny (Tomaszewski 2013): protestancka etyka pracy, powszechne poczucie solidaryzmu społecznego oraz niezwykle wysoki poziom uczciwości obywatelskiej warunkują pozytywne nastawienie do ponoszenia nawet dużych obciążeń (Grzela 2013). Ponadto Islandczycy w ciągu swojego życia zwykle mają się różnych zawodów – wysocy urzędnicy czy studenci, miewali lub miewają epizody pracy fizycznej (Budyta-Budzyńska 2011), np. pracownicy naukowci jednocześnie hodują na farmach owce. Na Islandii praca fizyczna nie stygmatyzuje, nie jest traktowana jako coś gorszego, a tubylcy radzą sobie w rozmaitych sytuacjach dnia codziennego wymagających praktycznych umiejętności (Budyta-Budzyńska 2011).

Ten szacunek do pracy znalazł wyraz na banknocie o nominale 5000 koron. Umieszczono na niej Ragnheiður Jónsdóttir, żyjącą w XVII i XVIII w. islandzką... krawcową, ale również żonę dwóch biskupów Hólar. Na rewersie przedstawiono scenę, na której Ragnheiður uczy haftu dwójkę dziewcząt (Sedlabanki Islands).

Wszystkie zwierzęta użytkowe na islandzkich monetach to owoce morza i ryby łowne. Nie stało się tak bez przyczyny, związek Islandczyków z morzem jest bardzo silny (Łącała 2014). Spożycie ryb przez Islandczyków jest najwyższe w Europie. Jedzą oni około 91,2 kg ryb/osobę rocznie. Dla porównania, znajdujący się dalej w czołówce mieszkańcy krajów Skandynawii spożywają już do 60 kg, a Polacy jedynie 11,7 kg (Newerli-Guz & Szychowska 2014). Należy też pamiętać, że przez kilkaset lat herbem Islandii było tak osobliwe godło jak bezgłowy, wypatroszony dorsz.

Na islandzkich symbolach znajdziemy także zwierzęta występujące naturalnie na wyspie, ale nie pełniące funkcji użytkowej. Cel wykorzystania motywów takich zwierząt jest zapewne analogiczny jak w przypadku innego nordyckiego kraju – Finlandii. Fińskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych w uzasadnieniu wyboru konwalii czy łabędzia jako swoich symboli narodowych podaje „zwrócenie uwagi na rodzimą przyrodę oraz promowanie jej doceniania” (Vuokko 2001). Z drugiej strony mogła to też być chęć wyeksponowania przedmiotu chluby. Tak jak w przypadku Barbadosu, którego herb zawiera wizerunki kwiatów brezyłki (*Caesalpinia pulcherrima*, dawniej *Poinciana pulcherrima*) nazywanej nie bez kozery „Czerwoną Dumą

Barbadosu” (Wrona 2001). Inny przykład, również z Ameryki Łacińskiej to Bahamy oraz jej trzymacze herbowe: flaming i marlin, symbolizujące bogaty świat zwierzęcy tych wysp oraz otaczających je wód Atlantyku (Wrona 2001).

Kiedy porównujemy symbole państwowe Islandii z symbolami innych państw nordyckich, można zauważyć pewne różnice. Zastanawiający jest brak lwa w jakimkolwiek symbolu Islandii, w odróżnieniu od pozostałych krajów (Tab. 4). Co prawda jednym z pierwszych herbów Islandii był lew (Magnusson 1999), jednak w późniejszym okresie herb uległ zmianie i motyw lwa nie pojawił się nigdy więcej. Jako następne godła pojawiał się dorsz czy białozór, a więc zwierzęta typowo islandzkie. Warto w tym miejscu zauważyć, że kiedy na Islandii jeszcze istniała szlachta (przed jej ostatecznym zniesieniem w XVII w.) w swoich herbach również wykorzystywała właśnie charakterystyczne islandzkie rośliny i zwierzęta (GooI 2009). Sugerowałoby to, że dosyć wcześnie na Islandii symbolika państwowa zaczęła nabierać odmiennego charakteru niż w Skandynawii. Niechętnie przyjmowano motywy częste na odległym kontynencie, a zamiast tego stosowano rodzime.

Tabela 4. Motywy roślin i zwierząt w symbolach państwowych krajów nordyckich.

Państwo	Występowanie motywów przyrody ożywionej w poszczególnych symbolach państwowych (w nawiasie podano liczbę powtórzeń na symbolach):				
	herb	hymn	monety	banknoty	odznaczenia
Dania	Lew (8), niedźwiedź polarny, baran	Buk(2)	Lew (2)	Roślinność brzegu jeziora	Dąb (2); słoń; niedźwiedź polarny
Finlandia	Lew, róża (9)	-	Lew (6), łabędź, malina moroszka	-	Róża (3), dąb; lew; baranek; wawrzyn
Islandia	Byk, Orzeł/Gryf, Smok	-	Byk, Orzeł/Gryf, Smok (4), Tasza, Raczyniec jadalny, gromadnik, delfin zwyczajny, dorsz atlantycki	Łabędź (2), siewka złota, przegrzebek	Białozór
Norwegia	Lew	-	Ptaka siedzący na gałęzi (prawdopodobnie cietrzew); akant; lew	Dorsz atlantycki, śledź (3), maskonur (2)	Dąb; lew (5)
Szwecja	Lew, orzeł	Niedźwiedź	-	Zimozioł północny; wiciokrzew; szachownica kostkowata; grzybień (lilia wodna); bluszcz; złocień właściwy; dębik ośmiopłatkowy	-

Za powyższe różnice w symbolice państwowej Islandii mogłaby odpowiadać izolacja geograficzna, położenie w znacznym oddaleniu od pozostałych krajów nordyckich oraz stosunkowo słabo rozwinięta heraldyka.

Odnosnie izolacji geograficznej podobna sytuacja występuje np. w przypadku Australii. Stany i terytoria występujące na kontynencie mają jednolite wzory flag (dla stanów – z motywem brytyjskiego Union Jacka w kantonie, dla terytoriów – Krzyż Południa w pobocznicy). W przypadku dalej położonych terytoriów zależnych (zamieszkałych, tj. Norfolk, Wyspy

Kokosowe, Wyspa Bożego Narodzenia), oddalonych od kontynentu, każde z nich ma flagę o innej kompozycji.

Słabo rozwinięte tradycje heraldyczne również mogą wpływać na odmienność symboli państwowych od najbliższych sąsiadów. Najmłodsze spośród państw powstałych z rozpadu Jugosławii, Kosowo (niepodległość od 2008 r., od Serbii – Balcer 2003), posiada bardzo prosty herb i flagę, prezentujący jedynie kontur kraju i gwiazdy symbolizujące poszczególne grupy etniczne. Taka forma graficzna symboli narodowych odróżnia Kosowo od pozostałych krajów byłej Jugosławii. Pewne podobieństwo można odnaleźć tylko z obecnym herbem i flagą Bośni i Hercegowiny (po rezygnacji z historycznego herbu w 1998 r.). To co łączy oba kraje to duża niejednorodność etniczna, wynikające z tego ciągłe konflikty, a co za tym idzie trudności w zbudowaniu tożsamości narodowej i wypracowania własnych symboli. Obecnie przyjęte herby i flagi obydwu krajów mają bardzo krótką historię; zaś samo Kosowo nie ma długich i silnie rozwiniętych tradycji heraldycznych (Stanisławski 2003; Balcer 2003).

Wracając do tematyki motywów przyrodniczych, pod względem charakteru użytych motywów przyrodniczych [częstość wykorzystania motywów istot fantastycznych i organizmów dziko występujących (Tab. 5); częstość wykorzystania tych motywów na różnych symbolach (Fig. 14 i 15] Islandia nie różni się znacząco od innych krajów nordyckich. Warto jednak zauważyć, że Islandia posiada w sumie na swoich symbolach najwięcej różnych motywów.

Tabela 5. Porównanie częstości wykorzystania motywów organizmów rodzimych do istot fantastycznych (lub niewystępujących w kraju, np. lew)

Państwo	Stosunek liczby motywów organizmów występujących na terenie kraju do istot fantastycznych (lub niewystępujących w kraju, np. lew) (wyrażony w procentach)	
	Bez powtórzeń	Z powtórzeniami
Dania	42	67
Finlandia	64	71
Islandia	58	83
Norwegia	90	71
Szwecja	50	90

Jak wspomniano już wyżej, kraje nordyckie, wśród nich Islandia, cechują się dużą dbałością o środowisko naturalne. W światowych rankingach EPI (Environmental Performance Index) niezmiennie od wielu lat kraje nordyckie plasują się w ścisłej czołówce (Tab. 6)(EPI 2018). Warto wspomnieć, że w rankingu z 2010 r. Islandia zajęła I miejsce na świecie (EPI 2018). Obecność na ich symbolach przedstawicieli rodzimej przyrody może być z tym faktem związana. Te rośliny i zwierzęta przedstawiane są głównie na banknotach i monetach (Tab. 4), symbolach państwowych, które w porównaniu do pozostałych są najmłodsze, np. najstarszy z obecnych wzorów monet Islandii pochodzi z 1981r., z tego samego roku pochodzi najstarszy wzór banknotu (Sedlabanki Islands). Wzory graficzne pieniędzy stosunkowo najłatwiej również zmienić, w porównaniu np. do herbu czy flagi. Dlatego można sądzić, że symbolika przedstawiona na monetach i banknotach jest najbliższej związana z aktualnymi trendami w społeczeństwie. Stąd wydaje się, że obecność rodzimych roślin i zwierząt na pieniądzach państw nordyckich i ich dbałość o środowisko naturalne mogą być ze sobą związane.

Tabela 6. Zestawienie pozycji państw nordyckich w światowym rankingu EPI z 2018 r.

Państwo	Wskaźniki EPI (pozycja w rankingu)		
	Sumaryczny ranking EPI	Wskaźnik Environmental Health (zdrowie środowiskowe)	Wskaźnik Ecosystem Vitality (witalność ekosystemu)
Dania	3	3	10
Finlandia	10	1	30
Islandia	11	2	28
Norwegia	14	4	36
Szwecja	5	13	9

Kończąc rozważania na temat elementów przyrody ożywionej w symbolice państwowej Islandii warto zwrócić uwagę na jedną z tendencji w obecnym społeczeństwie. Przy całym swoim praktycznym podejściu do życia i dbałości o środowisko naturalne Islandczycy odchodzą od używania jednego z symboli państwowych – monet i banknotów. Obecnie wśród mieszkańców zdecydowanie dominują transakcje bezgotówkowe, można je zawierać nawet w małych rodzinnych sklepikach położonych na kompletnym uboczu. Wielu Islandczyków przyznaje, że nie widziało gotówki od miesięcy czy nawet lat. Jak widać zatem paradoksalnie dbałość o środowisko przyrodnicze przyczyniła się do umieszczenia jego przedstawicieli na monetach i banknotach, ale jednocześnie powoli doprowadza do zaniku tych symboli. Jakby jednak nie było – stosunek Islandczyków do natury jest godny pozazdroszczenia i szczerze mam nadzieję, że inne narody pójdą w ich ślady.

Literatura

Balcer A 2003. Kosowo – kwestia ostatecznego statusu. Prace OSW 10: 18-34

Barker BJ 2006. Przewodnik po flagach świata. Bauer-Weltbild, Warszawa

Budyta-Budzyńska M 2011. Rozdział 7. Polskie postrzeganie Islandii i Islandczyków. In: Budyta-Budzyńska M (32a.) Integracja czy asymilacja? Strategie stawania się członkiem nowej wspólnoty: przypadek polskich imigrantów w Islandii [dostępny on-line: <http://migracje.civitas.edu.pl/migracje/index.php/pl/polskie-postrzeganie-islandii-i-islandczykow>; dostęp 22.03.18], pp. 123-155

Chrzanowski Z 1984 (red.). Mały słownik zoologiczny: Bezkręgowce. Wiedza Powszechna, Warszawa

Cohen DM, Inada T, Iwamoto T, Scialabba N 1990. FAO species catalogue. Vol. 10. Gadiform fishes of the world (Order Gadiformes). An annotated and illustrated catalogue of cods, hakes, grenadiers and other gadiform fishes known to date. FAO Fisheries Synopsis 125(10): 442

Cuhaj GS 2015. Standard Catalog of World Paper Money, Modern Issues, 1961-Present. Krause Publications, Iola

Dobosz I 2016. Turystycznie po Reykjavíku – Port, w którym zatrzymał się czas. IcelandNews (available on-line: <http://icelandnews.is/islandia/turystycznie-po-reykjaviku-port-w-ktorym-zatrzymal-sie-czas> [dostęp 09.04.2018])

- Feure AP 2013. Money Creation: Genesis 2: Goldsmith-Bankers and Bank Notes. Social Science Research Network (available on-line: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2244977 [dostęp 09.04.2018])
- Goc M, Jędro G 2016. Lęg łabędzia krzykliwego (*Cygnuscygnus*) w Słowińskim Parku Narodowym. *Przeгляд Przyrodniczy* XXVII(1): 115-117
- Grzela J 2015. Nordycki Znak Łabędzia jako wyraz troski o bezpieczne środowisko naturalne. In: Niwiński P, Leska-Ślęzak J, Woźniak-Krawczyk B (33a) Wybrane aspekty bezpieczeństwa w zakresie działalności podmiotów Unii Europejskiej. Instytut Politologii, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, pp. 221-233
- Grzela J 2013. Współpraca krajów regionu nordyckiego w dziedzinie polityki społecznej – wybrane aspekty. *Zeszyt Naukowy / Wyższa Szkoła Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych w Kielcach* 14: 179-196
- Hłobił A 2008. Motywy ochrony środowiska a zachowania proekologiczne człowieka. In: Bołtromiuk A (33a) Polacy w zwierciadle ekologicznym. Raport z badań nad świadomością ekologiczną Polaków w 2008 roku. Instytut Na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa, pp. 49-54
- Jónsson J 1994. Fisheries off Iceland, 1600-1900. *ICES Marine Science Symposia* 198: 3-16
- Kałkowski T 1974. Tysiąc lat monety polskiej. Wydawnictwo Literackie, Kraków
- Kaniuczak J, Nazarkiewicz M, Hajduk E, Gąsior J, Właśniewski S 2016. Geotermia a ochrona zasobów środowiska. *Polish Journal for Sustainable Development* 20: 77–84
- Kawa K 2012. Ambony łodziowe w Polsce. Studium ikonograficzno-ikonologiczne. *Roczniki Humanistyczne* 60: 287-324
- Kęciek K 2002. Islandia bez chorób? *Tygodnik Przeгляд* (15.07.2002) [dostępny on-line: <https://www.tygodnikprzeгляд.pl/islandia-bez-chorob> , dostęp 13.02.2018)]
- Kohut M, Kwaśniak M 2012. Islandia – unikatowa kraina trzech żywiołów. *Wszechświat* 113(1-3): 62-67
- Kopaliński W 2000. Słownik wyrazów obcych. Świat Książki, Warszawa
- Kubiak Z 2013. Mitologia Greków i Rzymian. Wydawnictwo Znak, Kraków
- Kwoczek M 2006. Ocena bromatologiczna i chemometryczna owoców morza na podstawie ich składu pierwiastkowego. Rozprawa na stopień doktora nauk farmaceutycznych. Akademii Medycznej w Gdańsku, Gdańsk
- Love RM 2001. Processing Cod: The Influence of Season and Fishing Ground. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food of FAO, Torry Research Station, Torry Advisory Note no. 71 (available on-line: <http://www.fao.org/wairdocs/tan/x5942e/x5942e01.htm#Introduction> [dostęp: 10.04.18])
- Magnusson MA 1999. Heraldry in Iceland (available on-line: <https://web.archive.org/web/20091025014753/http://geocities.com/magnusarni/heraldry1.html> [dostęp: 10.04.18])
- Mello LGS & Rose GA 2005. Seasonal growth of Atlantic cod: effects of temperature, feeding and reproduction. *Journal of Fish Biology* 67(1): 149-170

- Michalski B 2012. Międzynarodowa konkurencyjność polskiej gospodarki w perspektywie koncepcji softpower. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 267(2): 83-94
- Michałowski K 1986. *Nie tylko piramidy... : sztuka dawnego Egiptu*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Newerli-Guz J, Szychowska P 2014. Żywność pochodzenia morskiego jako produkt luksusowy. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 825 – Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu* 36:75-86
- Pietrzekiewicz-Read A 2012. Mity i stereotypy. Wizerunki Islandii dawniej i dziś. *Przegląd Humanistyczny* 1:59-72
- Piotrowski B 1974. *XI wieków państwa i społeczeństwa islandzkiego*. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Islandzkiej, Warszawa
- Polak E 2014. Rozwój zintegrowany a dobrobyt społeczno-ekonomiczny – kłopoty z pomiarem. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 37: 5-19
- Radziszewski M 2011. *Ptaki Polski. Carta Blanca*, Warszawa
- Sasinowski H 2009. Zrównoważony rozwój w polityce państwa. In: Kielczewski D, Dobrzańska B (34a) *Ekologiczne problemy zrównoważonego rozwoju*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok, pp. 68-81
- Stanisławski W 2003. Bośnia i Hercegowina wobec pytania o tożsamość. *Prace OSW* 10: 7-17
- Terofal F & Militz C 1996. *Ryby morskie. Leksykon przyrodniczy*. Świat Książki, Warszawa
- Tomaszewski M 2013. Polonia na świecie – Polacy w Islandii – Felieton. *Icelandews* [dostępny on-line: <http://icelandnews.is/zycie-i-styl/felietony/polonia-na-swiecie-polacy-w-islandii>; dostęp 21.03.2018]
- Tomczyk PP, Krasoń KM 2016. Portfele pełne kwiatów – motywy roślinne i ich znaczenia obiegowych monetach europejskich. *Biuletyn Numizmatyczny* 4(384): 282-299
- Tomczyk PP, Pruszkowska-Przybylska P, Klejps A 2016. Symbole państwowe jako obiekt zainteresowania etnobotaniki – występowanie motywów drzew w symbolach państwowych krajów słowiańskich i ich znaczenie. *Etnobiologia Polska* 6: 117-128
- Tomczyk PP 2017. Tajemnica sylfionu – pierwszej znanej rośliny wytępionej przez człowieka. *Aura* 7-8: 4-5
- Tomiałojć L, Stawarczyk T 2003. *Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany*. PTPP "pro Natura", Wrocław
- Vuokko S 2001. Finland's national nature symbols. *Virtual Finland* [dostępny on-line: <http://web.archive.org/web/20081025183513/http://virtual.finland.fi:80/netcomm/news/showarticle.asp?intNWSAID=25582>; dostęp 26.03.2018]
- World Competitiveness Yearbook 2017. IMD World Competitiveness Center, Lozanna (Szwajcaria)
- Wójtowicz A 2009. Islandczycy – jak odnaleźć ich tożsamość? *OKOLICE. Rocznik Etnologiczny* 7: 67-87

Wrona J 2001. Geograficzna symbolika herbów państw Ameryki Północnej i Środkowej. Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie 568: 129-145

Załachowski W 1997. Ryby. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa

Znamierowski A 2002. Flagi świata. Ilustrowany przewodnik. Bertelsmann Media, Warszawa

Znamierowski A 2008. Wielka Księga Heraldyki. Świat Książki, Warszawa

Znamierowski A 2017. Heraldyka i weksykologia. Arkady, Warszawa

[Banknote World] <https://www.banknoteworld.com/educational/10-livres-5.html> (09.04.2018)]

[EPI - Environmental Performance Index] <https://epi.envirocenter.yale.edu/> (11.04.2018)]

[FoodLexicon – Kawior taszy] <http://pl.foodlexicon.org/s0000560.php> (23.02.2018)]

[Forseti - History of the Order of the Falcon] <http://www.forseti.is/en/the-order-of-the-falcon/history-of-the-order> (23.02.2018)]

[GooI 2009- Government Offices of Iceland – Icelandic Coat of Arms] <https://www.government.is/topics/governance-and-national-symbols/icelandic-coat-of-arms/> (11.04.2018)]

[GooI 2016 – Government Offices of Iceland – Icelandic National Flag] <https://www.government.is/topics/governance-and-national-symbols/icelandic-national-flag> (15.02.2018)]

[LoveAir - Islandia - najczystsze państwo na świecie] <https://loveair.pl/inspiracje/islandia-najczystsze-panstwo-na-swiecie> (14.02.2018)]

[Sedlabanki Islands - Valid banknotes in circulation] <https://www.cb.is/infrastructures/banknotes-and-coin/valid-banknotes-in-circulation> (23.03.2018)]

[Statistics Iceland - The population increased by 1,840 from the previous quarter] <http://statice.is/publications/news-archive/population/population-in-the-4th-quarter-2017> (13.02.2018)]

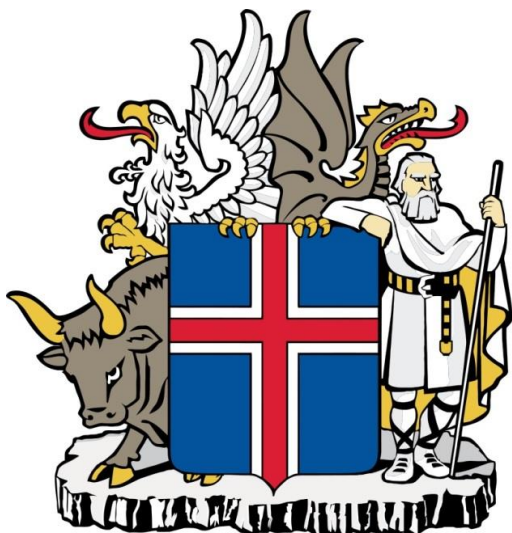

Fig. 1. Herb Islandii (domena publiczna)

Fig. 4. Rewers monety o nominale 1 korony (materiały własne)

Fig. 2. Awers monet islandzkich o nominale 0 koron, analogiczny motyw znajduje się na awersach monet 5, 50 i 100 koron (materiały własne)

Fig. 3. Flaga Islandii (domena publiczna)

Fig. 5. Dawny herb Islandii, od XVI w. do 1903 r. (źródło: Wikimedia Commons, na licencji CC BY 3..0).

Fig. 6. Rewers monety o nominale 5 koron (materiały własne).

Fig. 7. Rewers monety o nominale 10 koron (materiały własne).

Fig. 8. Rewers monety o nominale 50 koron (materiały własne).

Fig. 9. Rewers monety o nominale 100 koron (materiały własne).

Fig. 10. Rewers banknotu o nominale 2000 koron.

Fig. 11. Rewers banknotu o nominale 10.000 koron.

Fig. 12. Awers gwiazdy Orderu Sokoła (domena publiczna).

Fig. 13. Dawny herb Islandii, używany w latach 1903-1919 (źródło: Wikimedia Commons, na licencji CC BY 3.0).

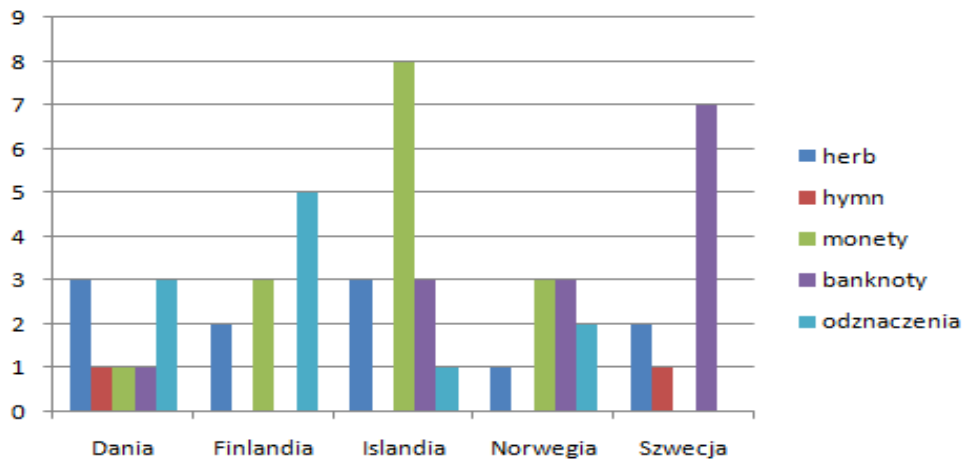

Fig. 14. Liczba wystąpień różnych motywów przyrody ożywionej na poszczególnych symbolach państwowych krajów nordyckich.

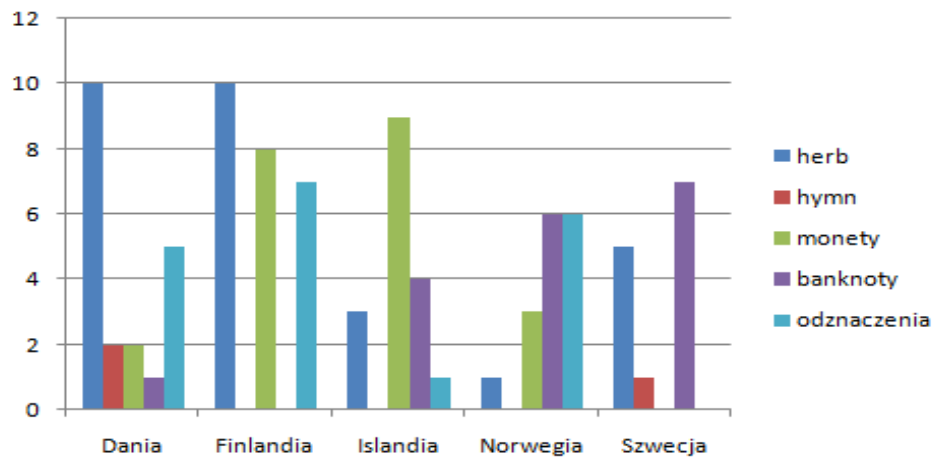

Fig. 15. Łączna liczba wystąpień wszystkich motywów przyrody ożywionej na poszczególnych symbolach państwowych krajów nordyckich.

Etnobotanika Podhala na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego
(1850-1928) z 1883 r.

**Ethnobotany of the Podhale region based on Józef
Rostafiński's (1850-1928) questionnaire, distributed in 1883**

Piotr Köhler

Instytut Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Kopenika 31, 31-501 Kraków
e-mail: piotr.kohler@uj.edu.pl

Abstract. In 1883, an ethnobotanical enquiry was distributed by Józef Rostafiński (1850-1928), a professor at the Jagiellonian University in Cracow (then Austro-Hungary). Among the participants of the survey, 12 people submitted data (in 14 letters) from Podhale (the region north of the Tatra Mountains in the Carpathians). They sent 296 records (24.67 records per correspondent, median – 4). In the submitted responses ca. 105 species and at least 10 genera of plants and fungi were identified. The most frequently mentioned were: *Solanum tuberosum* L. – 9 records, and *Avena sativa* L. – 7 records. Identified taxa can be included in the following groups: food, ornamental, dyeing, healing, magic, and fiber. Compared to earlier and later ethnobotanical studies in the Podhale region, the data obtained from Rostafiński's survey are the most extensive.

Key words: historical ethnobotany, Poland, Carpathian Mountains

Wstęp

Podhale jest regionem kulturowym położonym na północ od Tatr, w dorzeczu górnego Dunajca z wyłączeniem obszarów leżących na prawym brzegu Białki i prawym brzegu Dunajca, poniżej ujścia Białki¹. Już Oskar Kolberg (1814-1890) zetknął się w trakcie gromadzenia materiałów do kolejnego tomu „Ludu” („Gór i Podgórze”) ze znacznym (w porównaniu z innymi ziemiami polskimi) bogactwem publikacji dotyczących Podhala. Wynikało to z rosnącego zainteresowania tym regionem wśród ówczesnych polskich intelektualistów (Jasiewicz 1968: XVI). Niewiele, niestety, było publikacji dotyczących roślin (por.: Klepacki 2007: 208-209).

W 1883 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Józef Rostafiński (1850-1928) rozpiisał ankietę etnobotaniczną. W odpowiedzi na nią otrzymał prawie 860 listów od około 370 respondentów. Niniejszy artykuł jest kolejnym z serii obejmującej opracowania poszczególnych zagadnień tej ankiety (Köhler 1986, 1987, 1993a, b i c, 2010, 2013a i b, 2014a, b i c, 2015a, b, c, i d, 2016, 2017; Łuczaj 2008, 2011, 2012, Łuczaj & Köhler 2011, 2014, Łuczaj i in. 2013), z tego też powodu bardziej szczegółowe informacje dotyczące jej nie są tu podane. Podobnie jak

¹ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Podhale> [dostęp 11 VI 2018 r.]

lista respondentów, lista miejscowości czy obszarów, gdzie używane były dane nazwy, ani też mapka pokazująca geograficzne rozmieszczenie tych miejscowości. Dane te są już zawarte we wcześniejszych publikacjach (Köhler 1993a, Köhler 2015a).

Celem niniejszej publikacji jest opracowanie informacji dotyczących etnobotaniki Podhala otrzymanych przez Rostafińskiego w rezultacie ankiety rozpisanej w 1883 r.

Materiały i metody

Podstawą opracowania były listy nadesłane w odpowiedzi na ankietę ogłoszoną przez Rostafińskiego w 1883 r. Z tych listów wyekscerpowano dane dotyczące Podhala i na ich podstawie sporządzono standardową bazę danych (Köhler 2016: 130). Baza liczyła 296 rekordów (definicja takiego rekordu – patrz Łuczaj & Köhler 2014: 6). Uzyskane z listów nazwy roślin zostały przyporządkowane naukowym nazwom łacińskim. Najpewniejsze są oznaczenia samego Rostafińskiego na podstawie nadesłanych mu okazów roślin. Kilku nazw nie udało się zidentyfikować z gatunkami roślin.

Rezultaty

Spśród autorów odpowiedzi na ankietę dwunastu nadesłało dane dotyczące Podhala. Zawarte były w 14 listach, których autorami byli: Jan Bodnarski (1860-1926), student medycyny na Uniwersytecie Jagiellońskim, a w późniejszym okresie lekarz, działacz narodowy i społeczny, w latach 1898-1914 poseł do Sejmu Krajowego Galicji, a w latach 1919-1925 starosta powiatu spisko-orawskiego (Lasocki 1935)² (1 list z 22 IX 1883 r.), Stanisław Daczyński (1856-?), absolwent krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych³ (1 list z 4 IX 1883 r.), nauczycielka A. Gurówna (1 list z 1 VIII 1883 r.), Ignacy Janasiński, student prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim, następnie m.in. prawnik w kancelarii notarialnej Romana Goebła w Krakowie (1 list z 28 VII 1883 r.), Tomasz Klimonda, nauczyciel w szkole na Kleparzu w Krakowie (2 listy z 22 VII 1883 r. i 24 VIII 1883 r.), Władysław Lubomęski (1841-1907), dyrektor Wyższej Szkoły Rolniczej w Dublinach (Kosiek 1972) (1 list z 16 VIII 1883 r.), Szczesny Morawski (1818-1898), historyk, pisarz, malarz i etnograf, m.in. kustosz zbiorów artystycznych Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (Barycz 2002) (1 list z 13 X 1883 r.), Piotr Parylak (1846-1916), pedagog i historyk literatury (Skreń 1980) (1 list z 27 VIII 1883 r.), Franciszka Jadwiga Rojewska (1 list z 1 IX 1883 r. wysłany z miasta Ruszczuk w Bułgarii, a spisany przez jej zięcia dra Władysława Wojciecha Semerau-Siemianowskiego (1849-1937), lekarza i numizmatyka), Michał Słupnicki (?-1908), ksiądz (Wołczański 1997: 348)⁴ (1 list z 7 II 1884 r.), Ludomir Sykutowski, nauczyciel gimnazjalny z Tarnowa (1 list z 1 VIII 1883 r.) oraz Jan Złóża, ksiądz rzymsko-katolicki (2 listy z 16 VII 1883 r. i 24 VII 1883 r.).

Różna była zarówno szczegółowość dostarczonych informacji, jak i niekiedy nawet ich trafność. Obszerne listy poświęcone Podhalu w całości lub przynajmniej w znacznej części nadesłali jedynie J. Bodnarski, T. Klimonda, L. Sykutowski i J. Złóża. Inni autorzy listów

² *Polski Słownik Biograficzny* (t. 1 s. 396-397) podaje jego nazwisko wprawdzie w formie 'Bednarski', ale list podpisany jest wyraźnie nazwiskiem 'Bodnarski'. W 1883 r. medycynę studiowała tylko jedna osoba o takim nazwisku pochodząca ze wsi Bystra (informacja uzyskana w Archiwum UJ). Stąd wniosek, że 'Bednarski' z *PSB* i 'Bodnarski' autor listu, to jedna i ta sama osoba.

³ Stanisław Daczyński (1856 - ?) w latach 1873-1878 studiował w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych, m.in. pod kierunkiem Władysława Łuszczkiewicza, Feliksa Szynalewskiego, Floriana Cynka, Leopolda Löfflera, a później także Jana Matejki (do 1884). Od roku 1888 pracował jako nauczyciel rysunków w Szkole Przemysłu Ceramicznego w Kołomyi. [<http://www.agraart.pl/nowe/artists/daczynski-stanislaw-polska-agra-art-aukcje-obrazy-antyki.html>; dostęp 2 IV 2018 r.]

⁴ Brak informacji o obrządku, do którego należał.

podawali pojedyncze informacje dotyczące tego regionu. Jedynie dwóch autorów przesłało trzy łacińskie nazwy gatunków. Natomiast nauczyciele gimnazjalni podawali najczęściej polskie nazwy naukowe, a ludowe zapisywali obok nich. Łącznie Rostański otrzymał 296 rekordów, co daje 24,67 rekordu na respondenta (mediana 4). Najwięcej danych nadesłał Jan Bodnarski – 132 rekordy (dotyczyły 80 gatunków roślin i grzybów, 8 rodzajów; 5 nazw niezidentyfikowanych), następnie Jan Złóża – 68 (42 gatunki; 1 nazwa niezidentyfikowanej rośliny), Ludomir Sykutowski – 58 (42 gatunki, 3 rodzaje), a Tomasz Klimonda – 20 (14 gatunków). Pozostali nadesłali po jednym rekordzie, oprócz Ignacego Janasińskiego, który nadesłał ich 6, Michała Słupnickiego – 4 i Szczęsnego Morawskiego – 3. Otrzymane przez Rostańskiego dane nie odnosiły się równomiernie do całego Podhala. Najwięcej – 130 rekordów – dotyczyło wsi Bystra koło Jordanowa (obecnie Bystra Podhalańska), znacznie mniej – 66 – Chocholowa i okolicznych wiosek (Witowa, Dzianisza, Cichego), 59 – Nowego Targu i okolic, a Czarnego Dunajca – 17. Pojedyncze rekordy dotyczyły: Tatr – 5, Podhala i gór – po 4, wsi Ciche pow. Nowy Targ – 2, po jednym – doliny rzeki Biały Dunajec, doliny rzeki Czarny Dunajec, wsi Sidzina pod Babią Górą, a nawet gór „w Krynicy i jej okolicy”, gdzie – według A. Gurówny – miała być używana na ziemniaki nazwa grule, która wskazywałaby na Podhale, a nie na Krynicę, która na Podhalu nie leży. Władysław Lubomęski podał z pewnością błędną informację, że ziemniaki na Podhalu nazywane są perkami.

W nadesłanych listach brak najczęściej informacji o źródłach wiedzy ich autorów o nazwach i użytkowaniu roślin przez ludność Podhala. Na podstawie życiorysów większości autorów czy też danych podanych przez nich samych można przypuszczać, że Jan Bodnarski, Tomasz Klimonda i Jan Złóża, a być może również i Ignacy Janasiński odpowiadając wykorzystali swą wiedzę zdobytą jeszcze w dzieciństwie. Pozostali prawdopodobnie czerpali informacje raczej z innych źródeł (czasem nie orientując się w zagadnieniu, czego przykładem są powyżej cytowane dane podane przez W. Lubomęskiego czy A. Gurównę).

W otrzymanych przez Rostańskiego odpowiedziach zidentyfikowano około 105 gatunków (łącznie z oznaczeniami wątpliwymi, ale prawdopodobnymi) oraz co najmniej 12 rodzajów roślin i grzybów (tabela 1). Najczęściej powtarzają się następujące: *Solanum tuberosum* L. – podany przez 9 autorów listów, *Avena sativa* L. – przez 7, *Brassica napus* L. var. *napobrassica* (L.) Rchb. – przez 6, a *Linum usitatissimum* L. i *Cannabis sativa* L. – każdy z nich przez 5 autorów. Każdy z tych 105 gatunków zasługuje na odrębne szczegółowe opracowanie. Jednakże ekonomika miejsca wymusza podanie poniżej jedynie rezultatów zbiorczych analiz. Ze względów użytkowych zidentyfikowane rośliny można zaliczyć do następujących typów: spożywcze, pastewne, lekarskie i obrzędowe, ozdobne, włóknodajne, i barwierskie. Poniżej omówiono te typy.

Rośliny i grzyby spożywcze

Wśród wymienionych przez respondentów roślin i grzybów największa grupa (163 rekordy: 59 gatunków, 5 rodzajów) była spożywana w stanie ugotowanym lub surowym. Zaledwie nieco ponad połowa z nich była uprawiana, ale aż 27 gatunków i 4 rodzaje (44 rekordy) zbieranych było ze stanu dzikiego. Tak znaczny udział dzikich gatunków wynikał z faktu, że grupa ta obejmuje też leśne gatunki, których owoce chętnie zbierano (np. *Vaccinium myrtillus* L., *Fragaria vesca* L., *Rubus* sp.), grzyby, a także gatunki konsumowane sporadycznie, tylko w okresach głodu (np. *Cirsium arvense* (L.) Scop. czy *Elymus repens* (L.) Gould).

Rośliny i grzyby spożywcze można podzielić na kilka grup: zboża, warzywa, owoce, rośliny przyprawowe, grzyby.

Spośród zbóż uprawiano głównie owies zwyczajny (*Avena sativa* L.) w kilku odmianach (tabela 2). Odmiany przeznaczone do konsumpcji (głównie ‘połownik’ i ‘rychlik’) siano na lepszych gruntach. Ziarno owsa mielono na mąkę, z której wypiekano placki i wyrabiano kluski oraz

gotowano bardzo gęsty żur (tak gęsty, że „góral w kierpcach może przejść po nim” – J. Bodnarski) spożywany w poście, jednakże nie bardzo lubiany przez Podhalań. Ziarno mielono także na kaszę (kрупy), którą spożywano gotowaną z mlekiem. Drugim co do znaczenia zbożem był jęczmień (*Hordeum vulgare* L.), w okolicy Czarnego Dunajca i Nowego Targu nazywany jarzec. Z mąki jęczmiennej wypiekano placki, gotowano kluski, wyrabiano różnego rodzaju kasze. Pszenica (*Triticum aestivum* L.), w niektórych rejonach Podhala nazywana także zitkiem, uprawiana była (w kilku odmianach) w małej ilości, z wyjątkiem Chochołowa i okolicznych wiosek, gdzie była prawie nieznaną. Uprawiano także żyto (*Secale cereale* L.), noszące też nazwy zitko i ikrzyca („żyto dwuletnie” – J. Złóża). Z otrąb żytnich, podobnie jak z owsa, gotowano gęsty żur spożywany w poście. Ze zbóż uprawiano jeszcze orkisz (*Triticum spelta* L.) w okolicach Chochołowa, Czarnego Dunajca, Bystrej Podhalańskiej i Nowego Targu (tu nazywany czasem tyngiel). Wyrabiano z niego mąkę i kasze orkiszowe przeznaczone na „większe uroczystości” (J. Złóża). Ten dawny gatunek zboża wychodził już jednak wtedy z uprawy, co odnotowali respondenci Rostafińskiego („dawniej mieli go więcej uprawiać” – J. Złóża). Znano też kukurydzę (*Zea mays* L.), nazywaną kukurzyca, ale jej nie uprawiano, konsumowano niechętnie i to jedynie w czasie największego głodu w okresie przednówek. W głodne lata w okolicach Nowego Targu suszono kłącza perzu (*Elymus repens* (L.) Gould), z których po zmieleniu i dodaniu do mąki pieczono placki.

Uprawiano 10 gatunków warzyw: bób (*Vicia faba* L.), ćwikłę i buraki (*Beta vulgaris* L. subsp. *vulgaris*), groch (*Pisum sativum* L.), karpiele (*Brassica napus* L. var. *napobrassica* (L.) Rchb.), kapustę (*Brassica oleracea* L. var. *capitata* L.), marchew (*Daucus carota* L. subsp. *sativus* (Hoffm.) Arcang.), pasternak (*Pastinaca sativa* L.), rzepę (*Brassica rapa* L. subsp. *rapa*), sałatę (*Lactuca sativa* L.) i ziemniaki (*Solanum tuberosum* L.). Spośród nich na zimę przechowywano buraki, karpiele, nazywane też krąplami, kwakami i krompielami, marchew żółtą i czerwoną, pasternak i ziemniaki. Te ostatnie, noszące nazwę grule, ale także rzepa (w okolicach Czarnego Dunajca i Cichego w powiecie nowotaraskim, oraz w Sidzinie), były podstawowym warzywem Podhalań. Buraki służyły też do przygotowania kapusty podczas jej kiszenia (Chochołów i okoliczne wioski). Kapustę kiszono, a sok z kiszonej kapusty był podstawą zupy nazywanej kwaśnica. Sałata zawsze była gotowana (a przynajmniej parzona wrzątkiem) i spożywana na kwaśno: z serwatką, kwaśnym mlekiem czy z kwasem spod kiszonej kapusty, nigdy nie konsumowano jej na surowo. Pasternak uprawiano w ogródkach, choć stopniowo wychodził już z użycia. Znano także cebulę (*Allium cepa* L.), czosnek (*Allium sativum* L.) i szczypiorek (*Allium schoenoprasum* L.), ale jedynie L. Sykutowski informował o ich uprawie w okolicach Nowego Targu.

Ze stanu dzikiego pozyskiwano 11 gatunków używanych jako warzywa. W czasie większego głodu był zbierany dziewięciornik czyli dziewięciok (*Carlina acaulis* L.), głównie młode liście, które siekano i ugotowane jedzono. Młode łodygi kminu (*Carum carvi* L.) zbierano na warmuz (rodzaj zupy z gotowanych roślin), w szpitalach z nasion sporządzano zupę kminkową. Na warmuz była zbierana także lebioda czyli łoboda (*Chenopodium album* L.), gotowano i jedzono ją na kwaśno – z serwatką z kwaśnego mleka zamiast octu, nigdy na surowo, była uważana nawet za przysmak, zajmowała miejsce szpinaku. W głodne lata na przednówku zbierano hołdryk inaczej zwany dzikim rzepakiem (*Raphanus raphanistrum* L. lub *Sinapis arvensis* L.): jeszcze przed kwitnieniem krojono i jedzono gotowany na kwaśno z kwasem z kiszonej kapusty. Na warmuz zbierano ponadto „mniej kolczasty oset” (*Cirsium arvense* (L.) Scop.). Zamiast szpinaku używano także muscu czyli muszczu (*Stellaria media* (L.) Vill.), który, podobnie jak lebioda, uważany był za przysmak. Zbierano też cztery rośliny, których nie udało się zidentyfikować. „Wątrobiec” – roślina rosnąca koło chałup mająca „liść do wykroju serca podobny”, była gotowana i spożywana w Chochołowie i okolicznych wioskach. W Bystrej Podhalańskiej były zbierane i jedzone „cygańskie orzechy”. Podobnie zbierano tam „masełko”, które nadawało się do konsumpcji dopiero w zimie, „gdy je mróz zwarzy”. Rośliną zbieraną na przednówku był także „łandos”.

Owoce⁵ 6 gatunków roślin uprawnych były zbierane: *Malus domestica* Borkh., *Prunus avium* L., *P. cerasus* L., *P. domestica* L., *Pyrus communis* L. i *Ribes uva-crispa* L. (jangrys). Z jabłek gotowano galas, czyli garus⁶ (rodzaj gęstej zupy owocowej), który jadano z ziemniakami. Jesienią gorsze gatunki jabłek suszono po przekrojeniu owoców na pół lub na ćwiartki; po wysuszeniu były to tzw. pieczarki, z których zimą gotowano garus. Na zupełną tę wykorzystywano także śliwki i gruszki, które w tym celu były również suszone lub leżakowane w sianie, gdzie traciły cierpkość lub gorycz i stawały się „zależkami” lub „uleżkami”. Ze stanu dzikiego pozyskiwano owoce 5 gatunków i 2 rodzajów roślin. Być może owoce dzikiej jabłoni *Malus sylvestris* (L.) Mill. zbierano jako tzw. psiorki. Owoce głogu (*Crataegus* sp. lub *Rosa canina* L.?) i tarniny (czyli tarki) (*Prunus spinosa* L.) zbierano i po przemrożeniu jedzono w zimie. W lecie zbierano poziomki czyli jagody (*Fragaria vesca* L.), czernice czyli ostrężnice (*Rubus* sp.) i borówki (*Vaccinium myrtillus* L.). Z owoców jałowca (*Juniperus communis* L.), tzw. trybek, wyciskano sok mający prawdopodobnie zastosowanie lecznicze.

Używano 7 gatunków roślin przyprawowych, z których 5 było uprawnych: cebula, czosnek (czostek) i szczypiorek (nazywany parządką, parzątką) oraz pietruszka (*Petroselinum crispum* (Mill.) Fuss.), której tylko liści używano „do przyprawiania rosół” i koperek (*Anethum graveolens* L.). Dwa gatunki pozyskiwano ze stanu dzikiego: kmin (*Carum carvi* L.), którego nasionami przyprawiano chleb podczas pieczenia, oraz pokrzywę (*Urtica dioica* L.) – młodymi roślinami przyprawiano rosół lub kwaśnicę, a smakosze – używali jej do jajecznicy.

Olej jadalny pozyskiwano z dwóch gatunków roślin: z konopi (*Cannabis sativa* L.) i z lnu (*Linum usitatissimum* L.). Wśród Podhalań szczególnie w Chochołowie i okolicznych wioskach żywa była pamięć o jeszcze jednym źródle oleju, mianowicie o buku (*Fagus silvatica* L.) – „dawniej w tej okolicy wyłaczano z bukwi olej” (J. Złóża).

Oprócz wymienionych powyżej gatunków roślin pozyskiwanych ze stanu dzikiego, których pędy czy liście używano do sporządzania potraw poprzez ugotowanie, respondenci informowali o sporadycznym spożywaniu dzikich roślin (ale nie ich owoców) na surowo. Z jodeł (*Abies alba* Mill.), modrzewi nazywanych świerkami (*Larix decidua* Mill.), świerków nazywanych smrekami (*Picea abies* (L.) H. Karst) i sosen (*Pinus sylvestris* L.) pasterze odłupywali korę i zjadali miążgę. Pasterze na surowo zjadali także szczawik zajęczą kapustę (*Oxalis acetosella* L.), szczaw czyli ścaw (*Rumex acetosa* L.), ten ostatni mniej chętnie, bo „zęby cierpną”, oraz paprotkę zwyczajną czyli paprótke, słodczyk, słodki korzeń (*Polypodium vulgare* L.), której kłącza były zbierane i jedzone, a zimą używano ich „przy przedzeniu do zwilżania ust” (J. Złóża). Ze świerka (może o modrzew chodzi) uzyskiwano także pewien gatunek młodej żywicy nazywanej gryzawka lub gryziącka, który żuto (podobnie jak dzisiejszą gumę do żucia). Ten ostatni zwyczaj praktykowany był nawet jeszcze w końcu lat sześćdziesiątych XX w.: w wiosce Małe Ciche sam byłem wtedy częstowany przez góralskie dzieci tą gryzawką.

Tylko jeden respondent, Jan Bodnarski, nadesłał dane o użytkowaniu 10 gatunków i jednego rodzaju grzyba. Dane dotyczyły Bystrej Podhalańskiej. Zbierano tam grzyb prawdziwy (*Boletus edulis* Bull.: Fr.)⁷, pociec (*Boletus* sect. *Luridi*, np. *B. luridiformis* Rostk. i pokrewne gat.?), pliszki (*Cantharellus cibarius* Fr.?, *Hydnum repandum* L.: Fr.?), o których miejscowa ludność z powodu niestrawności, którą wywołują, mówiła, że „można je 7 razy jeść”, babskie uszy (prawdopodobnie *Gyromitra esculenta* (Pers.: Pers.) Fr.), rydze – sośniak (*Lactarius deliciosus* (L.) Gray), rydz smrekowy (*Lactarius salmonicolor* R. Heim & Leclair), biel (*Lactarius vellereus* (Fr.) Fr.), oraz jadane na surowo krówki (*Lactarius volemus* (Fr.) Fr.), zbierano także smardze (*Morchella esculenta* (L.) Pers.), gołąbki (*Russula* sp.), które spożywano pieczone,

⁵ Chodzi tu o owoce w sensie kulinarnym, a nie ścisłe botanicznym.

⁶ Warto zaznaczyć, że garus, głównie ze śliwek, był gotowany i spożywany także w Krakowie i okolicach jeszcze po II wojnie światowej.

⁷ Identyfikacja za Łuczaj, Köhler 2014.

smażone lub gotowane, oraz gorzkale (*Tylopilus felleus* (Bull.) P. Karst.?), które były tylko sporadycznie spożywane.

Rośliny pastewne

Respondenci wymienili tylko 2 gatunki roślin paszowych. W tym celu użytkowano owies w Czarnym Dunajcu, gdzie karmiono nim konie i trzodę. W Bystrej Podhalańskiej rzepa była także paszą dla bydła.

Rośliny lekarskie i obrzędowe

Kolejną grupą roślin użytkowych były rośliny lecznicze i obrzędowe. Granica między tymi dwiema kategoriami nie była ostra. Najczęściej najpierw rośliny były przynoszone do kościoła i poświęcone (Köhler 2016), co miało zwiększyć ich moc, a następnie były używane w celach leczniczych. Respondenci dostarczyli danych dotyczących 25 gatunków i 2 rodzajów roślin wchodzących w zakres tej kategorii. Niestety, nie zawsze podali zastosowanie roślin leczniczych ograniczając się do ogólnego stwierdzenia „na lek”. Roślinami obrzędowymi i lekarskimi na Podhalu były: koper (*Anethum graveolens* L.), litwor (*Angelica archangelica* L.) – korzeń był poszukiwany przez Podhalan jako pewne lekarstwo, chrzan czyli krzan (*Armoracia rusticana* G. Gaertn. et al.) – na ból zębów, boże drzewko (*Artemisia abrotanum* L.) – po usmażeniu w maśle było używane w postaci maści jako lekarstwo, było też składnikiem tzw. ziela, które używano jako „pierwsza strawa dla krów po ocieleniu się”, centoria (*Centaureum erythraea* Rafn) – używano na niedyspozycję żołądka, omian (*Cichorium intybus* L.? *Knautia arvensis* (L.) J. M. Coult.? *Aconitum* sp.?), marchew (*Daucus carota* L. subsp. *sativus* (Hoffm.) Arcang.) – wchodziła w skład tzw. ziela, razem z nim używana była „jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu się”, sajec (*Eupatorium cannabinum* L.) – miał analogiczne zastosowanie jak marchew, liście poziomki czyli jagodnika (*Fragaria vesca* L.) – smażono w maśle i używano jako maść na lekarstwo, owocami jałowca (*Juniperus communis* L.) czyli trybkami w Bystrej Podhalańskiej „kadzono w izbie chorego”, używano ich także na lek, lubczyk czyli lubszczyk (*Levisticum officinale* W. D. J. Koch) – używany był na lek, miał też analogiczne zastosowanie jak marchew, podobnie jak jabłka (*Malus domestica* Borkh., *M. sylvestris* (L.) Mill.?) i róże (*Malva* sp. lub *Alcea* sp.), rumianek (*Matricaria chamomilla* L.) – używany był na lek, mięta (*Mentha × piperita* L.) – na lek i podobnie jak marchew, bobownik (*Menyanthes trifoliata* L.) – stosowano na ból głowy oraz podobnie jak marchew, barwinek (*Origanum majorana* L. [sic!]) – uprawiano i używano na lek, mak (*Papaver somniferum* L.) – używano podobnie jak marchew, babka (*Plantago* sp.) – liście używano na rany, szalwija (*Salvia officinalis* L.), żyto jare (*Secale cereale* L.) używano na lek dla ludzi i przeciw żoźsom u koni, było też rośliną obrzędową mającą podobne zastosowanie co marchew, kanie sadło (*Sedum telephium* L.) – miało analogiczne zastosowanie co marchew, żywokost (*Symphytum officinale* L.) – używano na złamania, macierzanka (*Thymus pulegioides* L.?) – miała analogiczne zastosowanie co marchew, kwiaty lipy (*Tilia cordata* Mill., *T. platyphyllos* L.) stosowano na kaszel, kłosy pszenicy (*Triticum aestivum* L.) używano analogicznie co marchew, żygawicę (*Urtica urens* L.) – stosowano na ból zębów.

Rośliny ozdobne

Uprawa roślin dla ozdoby nie była ówczesnie zbyt popularna na Podhalu. Jan Złóża informuje wręcz, że „nie hodują tutaj [czyli w Chochołowie i okolicznych wioskach] w ogródkach prawie żadnych kwiatów jako ozdoby”, ale spotkać można tam było lilie i piwonie. Pomimo tego w nadesłanych przez trzech respondentów listach znalazły się aż 44 rekordy (dotyczące łącznie uprawianych roślin ozdobnych, jak i uprawianych ozdobnych o potencjalnie leczniczych lub kuchennych i przyprawowych zastosowaniach). Nadesłane dane dotyczyły 27 gatunków i 5 rodzajów: barwinek (*Vinca minor* L.), boże drzewko (*Artemisia abrotanum* L.), fasola (fazola, fazole) z czerwonym i białym kwiatem (*Phaseolus vulgaris* L.), georgonie (*Dahlia* hybr.),

gorczyca (*Sinapis alba* L.), gwoździki (*Dianthus caryophyllus* L.), józefek (*Hyssopus officinalis* L.), koniczki (*Aconitum firmum* Rchb.), lilija (*Lilium candidum* L.), lubczyk, lubszczyk (*Levisticum officinale* W. D. J. Koch), madrowe ziele (*Borago officinalis* L.), majeranek (*Origanum majorana* L.), mak (*Papaver somniferum* L.), marunka (*Tanacetum parthenium* (L.) Sch. Bip.), mięta (*Mentha × piperita* L.), nogietek, nogietki i nogiętki (*Calendula officinalis* L.), orlik (*Aquilegia vulgaris* L.), piwonie (*Paeonia officinalis* L.), róża pełna (*Rosa rugosa* Thunb. lub *Rosa × damascena* Mill.?, *Alcea rosea* L.), róże (*Rosa* sp.), róże (*Malva* sp. lub *Alcea* sp.), rumianek (*Matricaria chamomilla* L.), ruta (*Ruta graveolens* L.), sajec (*Eupatorium cannabinum* L.), sańka (*Melissa officinalis* L.), szlak (*Malva* sp. lub *Alcea* sp.), słoneczniki (*Helianthus annuus* L.), sroczki (*Delphinium* sp.), stokrotki (*Bellis perennis* L.), szalwija (*Salvia officinalis* L.), wrotycz (*Tanacetum vulgare* L.) oraz żywokost (*Symphytum officinale* L.).

Rośliny włóknodajne

13 rekordów dotyczyło roślin włóknodajnych. Wśród nich były dwa gatunki uprawne: konopie (*Cannabis sativa* L.) i len (*Linum usitatissimum* L.). Jeden z respondentów wspomniał o dzikim lnie (*Linum catharticum* L.), który nie był uprawiany, ale spotykany na polach. Także jednokrotnie wymieniono sitowie, sit (*Juncus* sp.), które było używane przez chłopców pasających krowy do wyplatania kapeluszy. Według respondenta kapelusze te nie były jednak trwałe. Natomiast dziewczynki plotły z rdzenia sitowia wianki.

Rośliny barwierskie

Ta kategoria roślin obejmuje tylko jeden gatunek: cebulę (*Allium cepa* L.). Suche pochwy liściowe były używane do barwienia na brązowo jajek wielkanocnych.

Inne informacje związane z roślinami

W przesłanych listach znaleźć można przepisy m.in. uzyskiwania pęczaku orkiszowego czy kaszy owsianej, opisy wyłaczania oleju z siemienia lnianego, warzenia piwa z owsa, a także przepisy na kluski ziemniaczane, na kapuśniarkę i żur. Sporadycznie respondenci cytowali przyśpiewki ludowe związane z roślinami lub potrawami z roślin, np.

*Kukurzycę Magda,
Biedna będzies jadła,
Groch się nie urodził,
Kapusta opadła.*

czy

*Djabli wzięli taki dwór
Wczoraj żur, dzisiaj żur.*

Wnioski końcowe

Na obraz ludowej wiedzy botanicznej Podhalan uzyskany w niniejszym opracowaniu wpływ zapewne ma stosunkowo niewielka liczba odpowiedzi dotyczących tej ludności oraz fakt, że respondenci odpowiadali na najwcześniejszą wersję kwestionariusza, która nie zawierała np. pytań o użytkowe gatunki drewna. W 14 listach nadesłano łącznie 296 rekordów odnoszących się do około 104 gatunków (łącznie z oznaczeniami wątpliwymi, ale prawdopodobnymi) oraz co najmniej 13 rodzajów roślin i grzybów. Czy jest to dużo czy mało? By odpowiedzieć na to pytanie, można spróbować porównać dane uzyskane z Podhala przez Rostafińskiego z rezultatami badań tego regionu znanych polskich etnografów i folklorystów: starszego o jedno

pokolenie Oskara Kolberga, wspomnianego już na początku tego artykułu, oraz młodszego o jedno pokolenie Adama Fischera (1889-1943).

Pierwszy z nich Podhale odwiedził co najmniej pięciokrotnie: w 1843, 1857, 1861, 1862 i w 1863 r. (Jasiewicz 1968: IX), więc nawet 40 lat przed rozpisaniem ankiety przez Rostafińskiego. Zebranych materiałów jednak nie opublikował. Zostały wydane w dwóch tomach dopiero w 1968 r. Informacji etnobotanicznych dotyczących samego Podhala jest tam bardzo niewiele (głównie na s. 42-43 w t. 1 i na s. 501-504 w t. 2).

Drugi z nich, Adam Fischer, swe materiały zebrał w latach 1929-1935, a więc pół wieku po ankiecie Rostafińskiego. Opublikowane zostały dopiero w 2016 r. (Kujawska i in. 2016). Spośród podanych przez autorów listów 13 gatunków (i 1 rodzaj) nie zostało zupełnie wymienionych w kompendium wiedzy na temat użycia roślin przez lud w Polsce w okresie międzywojennym jakim jest *Słownik Adama Fischera* (Kujawska i in. 2016). Tymi gatunkami są: szczypiorek (*Allium schoenoprasum* L.), karpiele (*Brassica napus* L. var. *napobrassica* (L.) Rchb.), rzepa (*B. rapa* L. subsp. *rapa* (L.) Thell.), perz (*Elymus repens* (L.) Gould), sałata siewna (*Lactuca sativa* L.), życica roczna (*Lolium temulentum* L.)⁸, szczawik zajęcza kapusta (*Oxalis acetosella* L.), czeremcha zwyczajna (*Padus avium* Mill.), pasternak zwyczajny (*Pastinaca sativa* L.), pietruszka zwyczajna (*Petroselinum crispum* (Mill.) Fuss.), santolina cyprysikowata (*Santolina chamaecyparissus* L.), żyto zwyczajne (*Secale cereale* L.) i gwiazdnica pospolita (*Stellaria media* (L.) Vill.) oraz śliwy (*Prunus* sp.).

Druga grupa składająca się z 55 gatunków i 5 rodzajów obejmuje rośliny wymienione wprawdzie w *Słowniku Adama Fischera*, jednakże respondenci Rostafińskiego podali zastosowania, jakie z Podhala nie notuje powyższy słownik. Do tych gatunków należą: jodła pospolita (*Abies alba* Mill.) – miazga spożywana była przez pasterzy, czosnek pospolity (*Allium sativum* L.) – stosowano także na ból zęba, orlik (*Aquilegia vulgaris* L.) – uprawiano dla ozdoby, stokrotki (*Bellis perennis* L.) – uprawiano dla ozdoby, buraki (*Beta vulgaris* L. subsp. *vulgaris*) – służyły także do przyprawiania kapusty podczas jej kiszenia, ogórecznik (*Borago officinalis* L.) – uprawiano dla ozdoby lub jako przyprawa, nagietek lekarski (*Calendula officinalis* L.) – uprawiano dla ozdoby, konopie siewne (*Cannabis sativa* L.) – wytłaczano olej i produkowano włókna, dziewięciśń bezłodygowy (*Carlina acaulis* L.) – spożywano w czasie głodu, centuria pospolita (*Centaurium erythraea* Rafn) – stosowano jako lek na żołądek, komosa biała (*Chenopodium album* L.) – spożywano jako warzywo, ostrożeń (*Cirsium arvense* (L.) Scop.) – był pożywieniem głodowym, głóg (*Crataegus* sp. lub *Rosa canina* L.) – spożywano przemrożone owoce, georginie (*Dahlia* hybr.) – uprawiano w ogródkach, marchew (*Daucus carota* L. subsp. *sativus* (Hoffm.) Arcang.) – spożywano, wchodziła też w skład święconego „ziela”, ostróżka (*Delphinium* sp.) – uprawiano jako ozdobne, goździk ogrodowy (*Dianthus caryophyllus* L.) – uprawiano w ogródkach, sadziec konopiasty (*Eupatorium cannabinum* L.) – wchodził w skład święconego „ziela”, buk zwyczajny (*Fagus sylvatica* L.) – wytłaczano olej z nasion, słonecznik (*Helianthus annuus* L.) – uprawiano w ogródkach, hyzop (*Hyssopus officinalis* L.) – uprawiano w ogródkach, modrzew europejski (*Larix decidua* Mill.) – miazga spożywana była przez pasterzy, lubczyk ogrodowy (*Levisticum officinale* W. D. J. Koch) – także święcono na Matkę Boską Zielną, lilia biała (*Lilium candidum* L.?) – uprawiano w ogródkach, len przeczyszczający (*Linum catharticum* L.) – być może używany był jako roślina włóknodajna, len zwyczajny (*Linum usitatissimum* L.) – wytłaczano olej z nasion, jabłoń domowa (*Malus domestica* Borkh.) – owoce używano na garus (rodzaj żupy owocowej) oraz święcono na Matkę Boską Zielną, malwy (*Malva* sp. lub *Alcea* sp.) – sadzono w ogródkach i święcono na Matkę Boską Zielną, melisa lekarska (*Melissa officinalis* L.) – uprawiano w ogródkach, bobrek trójlistkowy (*Menyanthes trifoliata* L.) – stosowano na ból głowy oraz święcono na Matkę Boską Zielną, lebidka majeranek (*Origanum majorana* L.) – stosowano

⁸ Wymieniony, ale bez podania zastosowań.

także na lek, piwonia lekarska (*Paeonia officinalis* L.) – uprawiano w ogródkach, proso zwyczajne (*Panicum miliaceum* L.) – spożywano kaszę jaglaną, mak (*Papaver somniferum* L.) – uprawiano w ogródkach i święcono na Matkę Boską Zielną, fasola zwykła (*Phaseolus vulgaris* L.) – uprawiano, świerk pospolity (*Picea abies* (L.) H. Karst) – miazga spożywana była przez pasterzy, a rodzaj młodej żywicy żuto, sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris* L.) – miazga spożywana była przez pasterzy, groch zwyczajny (*Pisum sativum* L.) – był jednym z głównych warzyw, czereśnia (*Prunus avium* L.) – spożywano owoce, wiśnia (*P. cerasus* L.) – uprawiano i spożywano owoce, śliwy domowe (*P. domestica* L.) – uprawiano i spożywano owoce, tarnina (*P. spinosa* L.) – spożywano owoce, gruszki (*Pyrus communis* L.) – uprawiano, a owoce używano na garus, rzodkiew lub gorczyca (*Raphanus raphanistrum* L. lub *Sinapis arvensis* L.) – spożywano w okresach głodu, agrest (*Ribes uva-crispa* L.) – był uprawiany, jeżyny (*Rubus* sp.) – zbierano, szczaw zwyczajny (*Rumex acetosa* L.) – spożywano także na surowo, ruta (*Ruta graveolens* L.) – uprawiano w ogródkach, szalwia lekarska (*Salvia officinalis* L.) – uprawiano i stosowano na lek, rozchodnik (*Sedum telephium* L.) – wchodził w skład „ziela”, ziemniak (*Solanum tuberosum* L.) – był głównym pokarmem, żywokost lekarski (*Symphytum officinale* L.) – używano na złamania, macierzanka (*Thymus pulegioides* L.?) – wchodziła w skład ziela, pszenica zwyczajna (*Triticum aestivum* L.) – wchodziła w skład ziela, orkisz (*Triticum spelta* L.) – uprawiano na Podhalu, pokrzywa zwyczajna (*Urtica dioica* L.) – używano jako przyprawę i jako lek na ból zębów, borówka czarna (*Vaccinium myrtillus* L.) – owoce były spożywane, bób (*Vicia faba* L.) – uprawiano, barwinek pospolity (*Vinca minor* L.) – uprawiano, kukurydza zwyczajna (*Zea mays* L.) – spożywano na przednówku.

Trzecia grupa wreszcie, to gatunki i rodzaje, o których informacje na temat sposobów użytkowania na Podhalu znajdują się w *Słowniku Fischera* (*Aconitum firmum* Rchb., *Alcea rosea* (L.) Cav., *Allium cepa* L., *Anethum graveolens* L., *Angelica archangelica* L., *A Armoracia rusticana* G. Gaertn. et al., *Artemisia abrotanum* L., *Avena sativa* L., *Brassica oleracea* L. var. *capitata* L., *Carum carvi* L., *Cichorium intybus* L. (lub *Knautia arvensis* (L.) J. M. Coult.?), *Cirsium oleraceum* (L.) Scop., *Fragaria vesca* L., *Hordeum vulgare* L., *Juncus* sp., *Juniperus communis* L., *Matricaria chamomilla* L., *Mentha × piperita* L., *Mentha* sp., *Plantago* sp., *Polypodium vulgare* L., *Rosa rugosa* Thunb. (*Rosa × damascena* Mill.? lub *Alcea rosea* L.?), *Rosa* sp., *Tilia cordata* Mill. i *T. platyphyllos* L., *Urtica dioica* L., oraz *U. urens* L.).

Z powyższego zestawienia widać, że ankieta Rostafińskiego przyniosła największe rezultaty. Za jej pośrednictwem zebrano najwięcej danych etnobotanicznych z Podhala w porównaniu zarówno z wcześniejszymi badaniami O. Kolberga, jak i późniejszymi A. Fischera i jego współpracowników.

Być może charakter pytań kwestionariusza ankiety Rostafińskiego miał wpływ na ukierunkowanie odpowiedzi respondentów: stąd zwracali oni uwagę głównie na rośliny użytkowe i ich nazwy, mniejszą wagę przywiązując do ludowej twórczości związanej z roślinami. Dlatego w nadesłanych informacjach przewagę mają dane dotyczące roślin użytkowych. Pomimo tych ograniczeń z przesłanych listów wyłania się interesujący obraz etnobotaniki Podhala w drugiej połowie XIX w.

W nadesłanych danych najwięcej jest informacji dotyczących roślin spożywczych. Jest to zrozumiałe, ponieważ od nich zależało przeżycie ludzi i ich zwierząt gospodarskich. Respondenci Rostafińskiego uchwycili jeszcze zanikanie uprawy czy użycia niektórych gatunków roślin (jak orkisz czy użycia bukwi na olej). Od roślin obrzędowych i lekarskich zależało zdrowie ludzi i ich inwentarza. Dlatego nie dziwi znaczna liczba danych dotyczących takich roślin w nadesłanych odpowiedziach. Ówczesnych Podhalan, sądząc po zestawie tych roślin, najczęściej trapiły następujące dolegliwości: ból zębów, problemy żołądkowe, ból głowy, rany, złamania, kaszel, a ich konie – zołzy. Podhalanie w większości nie uprawiali roślin ozdobnych, z wyjątkiem tych, które mogli spożytkować w celach leczniczych lub kulinarnych.

Brak we wcześniejszej wersji kwestionariusza ankiety pytań o użytkowe gatunki drzew. Dlatego w otrzymanych odpowiedziach nie ma informacji np. o podhalańskim budownictwie drewnianym, czy o sprzętach domowych wykonanych z drewna. Pomimo tych niedostatków ankieta Rostafińskiego przyniosła najwięcej informacji etnobotanicznych dotyczących Podhala w porównaniu z innymi nieco wcześniejszymi i nieco późniejszymi przedsięwzięciami etnobotanicznymi. Obecnie stanowi bardzo cenne ich uzupełnienie.

Literatura

Barycz H 2002. *Rzeszowianin Szczęsny Morawski 15.V.1818-10.IV.1898*. Wyd. II (poprawione). Rzeszów

Henslowa M 1978. Z badań nad wiedzą ludową o roślinach. IV. *Sedum* sp. – rozchodniki. *Slavia Antiqua* 25: 295–319

Jasiewicz Z 1968. „Góry i Podgórze” Oskara Kolberga. in O. Kolberg, *Góry i Podgórze*. [oprac. Z. Jasiewicz, D. Pawlak, red. E. Miller], Kraków, s. V–XXXIV

Klepacki P 2007. Etnobotanika w Polsce – przeszłość i teraźniejszość. *Analecta* 16(1-2)(31-32): 191–245

Köhler P S 1986. Józefa Rostafińskiego „Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin”. *Wszechświat* 87(1): 13–16

Köhler P S 1987. Nieznane materiały Józefa Rostafińskiego do badań nad historią roślin uprawnych w Polsce. Unknown materials of Józef Rostafiński concerning studies of the history of cultivated plants in Poland. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Botaniczne* 14: 141–154

Köhler P 1993a. Ankieta Józefa Rostafińskiego z 1883 roku dotycząca ludowego nazewnictwa i użytkowania roślin w Polsce. *Analecta – Studia i Materiały z Dziejów Nauki, R. II, z. 2(4)*: 87–119

Köhler P 1993b. Nazewnictwo i użytkowanie roślin leczniczych na ziemiach polskich w XIX wieku na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego. [in:] B Kuźnicka (ed.). *Historia Leków Naturalnych, vol. IV „Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych”*, Wydawnictwo IHNOiT PAN, Warszawa, s. 61–85

Köhler P 1993c. Ziołolecznictwo na Rzeszowszczyźnie w XIX wieku w świetle ankiety Józefa Rostafińskiego. [in:] B Kuźnicka (ed.). *Historia Leków Naturalnych, vol. III „Ziołoznawstwo w dawnej i współczesnej kulturze Rzeszowszczyzny”*, Wydawnictwo IHNOiT PAN, Warszawa, s. 119–124

Köhler P 2010. Etnobotanika historyczna Żywiecczyny na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego z 1883 roku. [in:] P M Żukowski (ed.). *Verba volant, scripta manent. Księga pamiątkowa dedykowana Mieczysławowi Barcikowi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 43–63

Köhler P 2013a. Odpowiedź Antoniego Szymańskiego na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. Antoni Szymański’s response to Józef Rostafiński’s (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 3: 25–30

Köhler P 2013b. Odpowiedź Romana Gutwińskiego (1860–1932) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. Roman Gutwiński’s (1860–1932)

response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 3: 47–53

Köhler P 2014a. An involuntary ethnobotanist? Józef Rostafiński (1850–1928) and his research in Poland. [in:] I Svanberg, Ł Łuczaj (eds), *Pioneers in European ethnobiology*. *Acta Universitatis Upsalensis. Uppsala Studies on Eastern Europe* 4: 149–179

Köhler P 2014b. Odpowiedź Adama Wolińskiego (1856–1901) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. Adam Woliński's (1856–1901) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 4: 117–122

Köhler P 2014c. Odpowiedź Kazimierza Karasiewicza na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego ogłoszoną w 1883 r. dotycząca okolic miejscowości Lwówek, Opalenica i Nowy Tomyśl. Kazimierz Karasiewicz's response to Józef Rostafiński's ethnobotanical questionnaire from 1883 regarding the area of Lwówek, Opalenica and Nowy Tomyśl. *Etnobiologia Polska* 4: 113–116

Köhler P 2015a. Józef Rostafiński's ethnobotanical enquiry of 1883 concerning Polish vernacular names and uses of plants. *Archives of natural history* 42(1): 140–152

Köhler P 2015b. Odpowiedź Jana Liszewskiego (1852–1894) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. dotycząca Warmii. Jan Liszewski (1852–1894) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883 regarding Ermland. *Etnobiologia Polska* 5: 41–46

Köhler P 2015c. Odpowiedź Władysława Lubomęskiego (1841–1907) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. dotycząca okolic Lwowa. Władysław Lubomęski (1841–1907) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883 regarding the area of Lwów. *Etnobiologia Polska* 5: 47–50

Köhler P 2015d. The Romantic myth about the antiquity of folk botanical knowledge and its fall: Józef Rostafiński's case. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 3(1): 99–108

Köhler P 2016. Rośliny święcone w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r. Blessed plants reported in Józef Rostafiński's (1850–1928) questionnaire, distributed in 1883. *Etnobiologia Polska* 6: 129–190.

Köhler P 2017. Rośliny sepulkralne w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r. Sepulchral plants reported in Józef Rostafiński's (1850–1928) questionnaire, distributed in 1883. *Etnobiologia Polska* 7: 41–74.

Köhler P S, Piekielko–Zemanek A 1986. Józefa Rostafińskiego *Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin* i udział w niej Marii Twardowskiej. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1986(2): 471–480

Kosiek Z 1972. Lubomęski Władysław Rupert (1841–1907). *Polski Słownik Biograficzny* 17: 623–624

Kujawska M, Łuczaj Ł, Sosnowska J, Klepacki P 2016. Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. *Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław* ss. 519

Lasocki Z. 1935. Bednarski Jan (1860–1926). *Polski Słownik Biograficzny* 1: 396–397.

Łuczaj Ł 2008. Dziko rosnące rośliny jadalne w ankiecie Józefa Rostafińskiego z roku 1883. *Wiadomości Botaniczne* 52(1/2): 39–50

Łuczaj Ł 2011. Changes in Assumption Day Herbal Bouquets in Poland: a nineteenth century study revisited. *Economic Botany* 65(1): 66–75

Łuczaj Ł 2012. A relic of medieval folklore: Corpus Christi Octave herbal wreaths in Poland and their relationship with the local pharmacopoeia. *Journal of Ethnopharmacology* 142: 228–240

Łuczaj Ł, Köhler P 2011. Liście i inne zielone części dziko rosnących roślin w pożywieniu mieszkańców ziem polskich na podstawie ankiet Józefa Rostafińskiego (XIX w.) i Józefa Gajka (XX w.). *Przegląd Historyczny* 102(4): 733–770

Łuczaj Ł, Köhler P 2014. Grzyby w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszonej w 1883 r. Mushrooms in Józef Rostafiński's (1850–1928) questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 4: 7–54.

Łuczaj Ł, Köhler P, Pirożnikow E, Graniszewska M, Pieroni A, Gervasi T, 2013. Wild edible plants of Belarus: from Rostafiński's questionnaire of 1883 to the present. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 2013, 9:21, ss. 1–17

Skreń R, 1980. Parylak Piotr, krypt. P. P. (1846–1916). *Polski Słownik Biograficzny* 25: 225–226

Wółczański J, 1997. Katalog grobów duchowieństwa rzymskokatolickiego, greckokatolickiego i ormiańskiego na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie. *Cracovia-Leopolis* 1: 323–374

Tabela 1. Liczba notowań poszczególnych taksonów roślin i grzybów

Takson Taxon	Razem Together
<i>Abies alba</i> Mill.	1
<i>Aconitum firmum</i> Rchb.	1
<i>Alcea rosea</i> (L.) Cav.	1
<i>Allium cepa</i> L.	3
<i>A. sativum</i> L.	3
<i>A. schoenoprasum</i> L.	4
<i>Anethum graveolens</i> L.	2
<i>Angelica archangelica</i> L.	1
<i>Aquilegia vulgaris</i> L.	1
<i>Armoracia rusticana</i> G. Gaertn. et al.	1
<i>Artemisia abrotanum</i> L.	3
<i>Avena sativa</i> L.	7
<i>Bellis perennis</i> L.	1
<i>Beta vulgaris</i> L. subsp. <i>vulgaris</i>	2
<i>Boletus edulis</i> Bull.: Fr.	1
<i>Boletus</i> sect. <i>Luridi</i> , np. <i>B. luridiformis</i> Rostk. i pokrewne gat.	1
<i>Borago officinalis</i> L.	1
<i>Brassica napus</i> L. var. <i>napobrassica</i> (L.) Rchb.	6
<i>B. oleracea</i> L. var. <i>capitata</i> L.	4
<i>B. rapa</i> L. subsp. <i>rapa</i> (L.) Thell.	4

<i>Calendula officinalis</i> L.	2
<i>Cannabis sativa</i> L.	5
<i>Cantharellus cibarius</i> Fr., <i>Hydnum repandum</i> L.: Fr.	1
<i>Carlina acaulis</i> L.	2
<i>Carum carvi</i> L.	2
<i>Centaureum erythraea</i> Rafn	1
<i>Chenopodium album</i> L.	2
<i>Cichorium intybus</i> L.? <i>Knautia arvensis</i> (L.) J. M. Coult.? <i>Aconitum</i> sp.	1
<i>Cirsium arvense</i> (L.) Scop.	2
<i>Claviceps purpurea</i> (Fr.) Tul.	1
<i>Crataegus</i> sp. lub <i>Rosa canina</i> L.	1
<i>Cucumis sativus</i> L.	1
<i>Dahlia</i> hybr.	1
<i>Daucus carota</i> L. subsp. <i>sativus</i> (Hoffm.) Arcang.	3
<i>Delphinium</i> sp.	1
<i>Dianthus caryophyllus</i> L.	1
<i>Elymus repens</i> (L.) Gould	1
<i>Eupatorium cannabinum</i> L.	1
<i>Fagus silvatica</i> L.	1
<i>Fragaria vesca</i> L.	2
<i>Glechoma hederacea</i> L.	1
<i>Gyromitra esculenta</i> (Pers.: Pers.) Fr.	1
<i>Helianthus annuus</i> L.	2
<i>Hordeum vulgare</i> L.	4
<i>Hyssopus officinalis</i> L.	1
<i>Juncus</i> sp.	1
<i>Juniperus communis</i> L.	1
<i>Lactarius deliciosus</i> (L.) Gray	1
<i>L. deterrimus</i> Gröger	1
<i>L. salmonicolor</i> R. Heim & Leclair	1
<i>L. vellereus</i> (Fr.) Fr.	1
<i>L. volemus</i> (Fr.) Fr.	1
<i>Lactuca sativa</i> L.	4
<i>Larix decidua</i> Mill.	1
<i>Levisticum officinale</i> W. D. J. Koch	3
<i>Lilium candidum</i> L.	1
<i>Linum catharticum</i> L.	1
<i>L. usitatissimum</i> L.	5
<i>Lolium temulentum</i> L.	1
<i>Malus domestica</i> Borkh.	2
<i>M. sylvestris</i> (L.) Mill.	1
<i>Malva</i> sp. lub <i>Alcea</i> sp.	1
<i>Matricaria chamomilla</i> L.	3
<i>Melissa officinalis</i> L.	1
<i>Mentha</i> × <i>piperita</i> L.	2
<i>Mentha</i> sp.	1
<i>Menyanthes trifoliata</i> L.	1
<i>Morchella esculenta</i> (L.) Pers.	1

<i>Origanum majorana</i> L.	2
<i>Oxalis acetosella</i> L.	1
<i>Padus avium</i> Mill.	1
<i>Paeonia officinalis</i> L.	2
<i>Panicum miliaceum</i> L.	1
<i>Papaver somniferum</i> L.	1
<i>Pastinaca sativa</i> L.	4
<i>Petroselinum crispum</i> (Mill.) Fuss.	1
<i>Phaseolus vulgaris</i> L.	2
<i>Picea abies</i> (L.) H. Karst	1
<i>Pinus sylvestris</i> L.	1
<i>Pisum sativum</i> L.	4
<i>Plantago</i> sp.	1
<i>Polypodium vulgare</i> L.	2
<i>Prunus avium</i> L.	1
<i>P. cerasus</i> L.	1
<i>P. domestica</i> L.	1
<i>P. spinosa</i> L.	1
<i>Prunus</i> sp.	1
<i>Pyrus communis</i> L.	1
<i>Raphanus raphanistrum</i> L. lub <i>Sinapis arvensis</i> L.	1
<i>Ribes uva-crispa</i> L.	1
<i>Rosa rugosa</i> Thunb.? <i>Rosa</i> × <i>damascena</i> Mill.?, <i>Alcea rosea</i> L.?	1
<i>Rosa</i> sp.	1
<i>Rubus</i> sp.	1
<i>Rumex acetosa</i> L.	2
<i>Russula</i> sp.	1
<i>Ruta graveolens</i> L.	2
<i>Salvia officinalis</i> L.	3
<i>Santolina chamaecyparissus</i> L.	1
<i>Secale cereale</i> L.	3
<i>Sedum telephium</i> L.	1
<i>Sinapis alba</i> L.	1
<i>Solanum tuberosum</i> L.	9
<i>Stellaria media</i> (L.) Vill.	1
<i>Symphytum officinale</i> L.	3
<i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Sch.Bip.	1
<i>Tanacetum vulgare</i> L.	1
<i>Thymus pulegioides</i> L.?	1
<i>Tilia cordata</i> Mill., <i>T. platyphyllos</i> L.	1
<i>Tilletia caries</i> (DC.) Tul. & C. Tul.	1
<i>Triticum aestivum</i> L.	2
<i>T. spelta</i> L.	4
<i>Tylopilus felleus</i> (Bull.) P. Karst.	1
<i>Urtica dioica</i> L.	1
<i>U. urens</i> L.	3
<i>Vaccinium myrtillus</i> L.	1
<i>Vicia faba</i> L.	1

<i>Vinca minor</i> L.	2
<i>Zea mays</i> L.	1
Łącznie	208

Tabela 2. Nazwy roślin i grzybów używane na Podhalu przesłane przez respondentów Rostański i miejsca ich stosowania. W nawiasach kwadratowych [] – moje uwagi

Nazwa ludowa Vernacular name	Nazwa łacińska Scientific name	Respondent Correspondent 's name	Miejsce Locality	Uwagi respondentów Correspondent remarks
babka	<i>Plantago</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	liście na rany
babskie uszy	<i>Gyromitra esculenta</i> (Pers.: Pers.) Fr. [prawdopodobnie]	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
barwinek	<i>Vinca minor</i> L. <i>Origanum majorana</i> L.	Bodnarski Jan Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Bystra pow. Jordanów Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
biel	<i>Lactarius vellereus</i> (Fr.) Fr.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
bobownik	<i>Menyanthes trifoliata</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu się; na ból głowy
bogacz	<i>Avena sativa</i> L.	Klimonda Tomasz	Czarny Dunajec	odmiana owsa, ma wiechę w jedną stronę zwróconą
borówki	<i>Vaccinium myrtillus</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w lecie zbierane
boże drzewko	<i>Artemisia abrotanum</i> L.	Złóża Jan Bodnarski Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego) Bystra pow. Jordanów	smażą w maśle i używają jako maść na lekarstwo w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po

		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	ocieleniu się
bób	<i>Vicia faba</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
buk	<i>Fagus silvatica</i> L.	Złoza Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	dawniej w tej okolicy wyłaczano z bukwi olej
burak	<i>Beta vulgaris</i> L. subsp. <i>vulgaris</i>	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	lud przechowuje na zimę
cap	<i>Prunus domestica</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	śliwka zwyrodniała, dojrzewająca bardzo wcześnie, bez pestki, jedzą je także
cebula	<i>Allium cepa</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	nie jest uprawiana
		Sykutowski Ludomir Złoza Jan	Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
centoria	<i>Centaurium erythraea</i> Rafn	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	na niedyspozycję żołądka
chrzan	<i>Armoracia rusticana</i> G. Gaertn. et al.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	na ból zębów
cygańskie orzechy	?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	bywają zbierane i jedzone
cyprys ziele	<i>Santolina chamaecyparissus</i> L.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	w wazonikach
czernice, ostrężnice	<i>Rubus</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w lecie zbierane
czosnek	<i>Allium sativum</i> L.	Sykutowski Ludomir Złoza Jan	Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
czostek		Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
ćwikła	<i>Beta vulgaris</i> L.	Złoza Jan	Chochółów i	burak i ćwikła

	subsp. <i>vulgaris</i>		okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	obydwie ćwikłą zwane, biała i czerwona ćwikła służy do przyprawy kapusty w beczce
dziewierciok	<i>Carlina acaulis</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	bywają zbierane i jedzone
dziewięciornik		Złoza Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	w czasie większego głodu zbierają. Te rośliny gotują i jedzą; używają młodych liści, które siekają do gotowania
fazole z czerwonym i białym kwiatem fizole	<i>Phaseolus vulgaris</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
georgonie	<i>Dahlia</i> hybr.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
głóg	<i>Crataegus</i> sp. lub <i>Rosa canina</i> L.?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	bywa zbierane i jedzone w zimie gdy je mróz zwarzy
gołąbka	<i>Russula</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	pieczone, smażone lub gotowane
gorczyca	<i>Sinapis alba</i> L.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
gorzkal	<i>Tylopilus felleus</i> (Bull.) P. Karst.?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	nie używany lub rzadko
groch	<i>Pisum sativum</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
		Sykutowski Ludomir Złoza Jan	Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	o ziarnach małych szarych lub zielonawych
groch szary		Klimonda Tomasz	Czarny Dunajec	zbliżony do kształtu graniastego, sadzą po ziemniakach.

Gotowany daje wodę czarną, a w gotowaniu nie rozgotowuje się.

grula, grule	<i>Solanum tuberosum</i> L.	Bodnarski Jan	Podhale	
		Daczyński Stanisław Gurówna A.	Czarny Dunajec w górach w Krynicy i jej okolicy [sic!] podtatrze	
		Janasiński Ignacy Klimonda Tomasz	dolina rzeki Biały Dunajec, Nowy Targ w Tatrach	
		Słupnicki Michał Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Nowy Targ i okolice w okolicy Nowego Targu i Zakopanego	
gryzula	<i>Brassica rapa</i> L. subsp. <i>rapa</i>	Janasiński Ignacy Złóża Jan	Ciche, pow. Nowy Targ Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
grzyb prawdziwy	<i>Boletus edulis</i> Bull.: Fr.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
gwoździki	<i>Dianthus caryophyllus</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
holdryk, dziki rzepak	<i>Raphanus raphanistrum</i> L. lub <i>Sinapis arvensis</i> L.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
ikrzyca	<i>Secale cereale</i> L.	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	żyto dwuletnie
jabłka	<i>Malus domestica</i> Borkh.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	służą na galas (garus), który się je z ziemniakami. Pod jesień gorsze gatunki jabłek przekrawają na

				pół lub ćwiartki i suszą, i są to tak zwane „pieczarki”, służą na zupełną do ziemniaków; w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po ociepleniu się
		Słupnicki Michał	w Tatrach	
jagodnik	<i>Fragaria vesca</i> L.	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	liście poziomkowe, smażą w maśle i używają jako maść na lekarstwo
jagody		Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w lecie zbierane
jałowiec	<i>Juniperus communis</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	z jałowcowych owoców, tz. trybek wyciskają sok jałowcowy, trybki, na kadzenie w izbie chorego
jangrys	<i>Ribes uva-crispa</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
jarzec	<i>Hordeum vulgare</i> L.	Klimonda Tomasz Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Czarny Dunajec Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
jedliczak	<i>Lactarius salmonicolor</i> R. Heim & Leclair	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	rosnący pod jodłami
jęczmień	<i>Hordeum vulgare</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	stanowi główny pokarm (obok kapusty i ziemniaków). Z mąki jęczmiennej wypiekają

				placki, gotują kluski, robią krupy lub pęczaki
jodła	<i>Abies alba</i> Mill.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	po odłupaniu kory pastuchy jedzą tz. miazgę
józefek	<i>Hyssopus officinalis</i> L.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
kanie sadło	<i>Sedum telephium</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po ociepleniu się
kapusta	<i>Brassica oleracea</i> L. var. <i>capitata</i>	Bodnarski Jan Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Bystra pow. Jordanów Nowy Targ i okolice Chochołów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
karpiele	<i>Brassica napus</i> L. var. <i>napobrassica</i> (L.) Rchb.	Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Nowy Targ i okolice Chochołów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	Przechowują na zimę, oprócz ziemniaków
kmin	<i>Carum carvi</i> L.	Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Nowy Targ i okolice Chochołów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	tylko dziki zbierają po łąkach rosnący, ziarnka używają wszędzie jako przyprawy do pieczenia chleba posypując nim z wierzchu lub do ciasta dodając, a w szpitalach zaś z tegoż samego ziarnka sporządzają

„zupę kminkową”				
kocierpka	<i>Padus avium</i> Mill.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
koniczki	<i>Aconitum firmum</i> Rchb.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
konopie	<i>Cannabis sativa</i> L.	Bodnarski Jan Janasiński Ignacy Klimonda Tomasz Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Bystra pow. Jordanów aż do Nowego Targu Czarny Dunajec Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	zawsze przy kapuście tylko jako ochrona od gąsienic na włókna
koper	<i>Anethum graveolens</i> L.	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
koperek		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	w małej ilości hodują
kraple	<i>Brassica napus</i> L. var. <i>napobrassica</i> (L.) Rchb.	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
krompiele		Rojewska Franciszka Jadwiga	Tatry	
krówki	<i>Lactarius volemus</i> (Fr.) Fr.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	jadane surowe
krzan	<i>Armoracia rusticana</i> G. Gaertn. et al.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	lek na ból zębów
kukurzyca	<i>Zea mays</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	nie uprawiają, przywożą w czasie największych przednówek, choć jej lud tutejszy nie lubi
kurdybanek, kurwanek	<i>Glechoma hederacea</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	nie jest używany
kwak	<i>Brassica napus</i> L. var. <i>napobrassica</i> (L.) Rchb.	Klimonda Tomasz	Czarny Dunajec	
kwaki		Bodnarski Jan	Bystra pow.	lud

			Jordanów	przechowuje na zimę
		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
lebioda	<i>Chenopodium album</i> L.	Sykutowski Ludomir Złoza Jan	Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	gotują i serwatką z kwaśnego mleka zamiast octu zaprawiają i tak spożywają, nigdy na surowo nie jedzą, uważają niejako za przysmak
len	<i>Linum usitatissimum</i> L.	Bodnarski Jan Janasiński Ignacy Klimonda Tomasz	Bystra pow. Jordanów aż do Nowego Targu Czarny Dunajec	odmiany: mały, wielgi, owsik sieją lnu dosyć dużo i używają go na przędzywo, i na handel; z siemienia lnianego olej do jedzenia; używają go także do oświetlenia, ale bardzo kopci.
		Sykutowski Ludomir Złoza Jan	Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	len żółty i młócek swojski i olszak (2 razy większy)
len dziki	<i>Linum catharticum</i> L.	Klimonda Tomasz	Bystre koło Zakopanego	
lilija	<i>Lilium candidum</i> L.?	Złoza Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
lipa	<i>Tilia cordata</i> Mill., <i>T. platyphyllos</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	kwiat na kaszel
litwor	<i>Angelica archangelica</i> L.	Złoza Jan	Chochółów i okolice: Witów,	korzeń jest poszukiwany

			Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	przez mieszkańców jako lekarstwo pewne
liwy	?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	[grzyb]
lubaszki	<i>Prunus domestica</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
lubczyk, lubszczek, lubszczyk	<i>Levisticum officinale</i> W. D. J. Koch	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza stawa dla krów po ocieleniu się
lubczek lubszczyk, lubczyk		Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
łandos	?	Morawski Szczęsny	w górach	zbiera lud na przednówku
łoboda	<i>Chenopodium album</i> L.	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	dziko rosnąca, zbierają na pokarm jako warmuz
macierzanka	<i>Thymus pulegioides</i> L.?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza stawa dla krów po ocieleniu się
madrowe ziele	<i>Borago officinalis</i> L.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
majeranek	<i>Origanum majorana</i> L.?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
mak	<i>Papaver somniferum</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza stawa dla krów po ocieleniu się
marchew	<i>Daucus carota</i> L. subsp. <i>sativus</i> (Hoffm.) Arcang.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	żółta i czerwona, lud przechowuje na zimę, w tak zwane ziele

		Sykutowski Ludomir Złoza Jan	Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu się odmiany białe i żółte
marunka	<i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Sch. Bip.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
masełko	?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	bywa zbierane i jedzone w zimie, gdy je mróz zwarzy
matonóg	<i>Lolium temulentum</i> L. ⁹	Złoza Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	w owsie znajduje się chwast, który w większej ilości spożyty w ziarnie sprawia odurzenie, ból i zawrót głowy
mięta	<i>Mentha × piperita</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu się
miętka		Złoza Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	hodują na grzędach zioła, które zastępują im aptekę
mięta (kędzierzawa)	<i>Mentha</i> sp.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
musec, muszcz	<i>Stellaria media</i> (L.) Vill.	Złoza Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	jedzą, uważają niejako za przysmak
nogietek	<i>Calendula officinalis</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
nogietki,		Sykutowski	Nowy Targ i	

⁹ Znaczny procent nasion życicy zarażonych jest grzybem, który powoduje bóle głowy.

nogiętki		Ludomir	okolice	
ogoniarki	<i>Pyrus communis</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	bywają suszone i w zimie na zupełnie gotowane lub chowane do siana, gdzie się stają „zależałkami” lub „uleżałkami” tracąc cierpkość lub gorycz
ogórki	<i>Cucumis sativus</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	nie uprawiane
omian	<i>Cichorium intybus</i> L.? <i>Knautia arvensis</i> (L.) J. M. Coult.? <i>Aconitum</i> sp.?	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	kwiat fiołkowy
orkis	<i>Triticum spelta</i> L.	Klimonda Tomasz Złóża Jan	Czarny Dunajec Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	dawniej mieli go więcej uprawiać, wyrabiają z niego kasze i pęczak na większe uroczystości
orkisz		Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
orlik	<i>Aquilegia vulgaris</i> L.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
oset	<i>Cirsium arvense</i> (L.) Scop.	Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	młody jedzą mniej kolczasty, który się na rolach znajduje
ostreżnice, czernice	<i>Rubus</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w lecie zbierane
owies	<i>Avena sativa</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	czarny (węgierski), rychlik, wierzbak, połownik, jednostronniak. Z owsa

				wypiekają cienkie placki, które świeże są tak elastyczne, że można około ręki obwinać nie pokruszywszy ich. Robią także krupy osiane, które z mlekiem słodkiem są wcale dobre, a kleik jest porządny. Mąka z przymieszką jęczmiennej lub bez służy na kluski. dają koniom i trzodzie odmiany: zwykły, bogaty i czarny
		Klimonda Tomasz Morawski Szczęsny	Czarny Dunajec w górach	
		Parylak Piotr Sykutowski Ludomir Złoza Jan	w górach Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	sieją na lichych gruntach
owies czarny czyli węgierski czyli wąsiak, owies zwykły czyli cienki				
paprótka, słodyczka	<i>Polypodium vulgare</i> L.	Złoza Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	znają tutaj tylko jako korzeń paproci, którą także paprótka nazywają i używają jej wśród zimy przy przędzeniu do zwilżania ust
parządką	<i>Allium</i> <i>schoenoprasum</i> L.	Klimonda Tomasz Złoza Jan	Czarny Dunajec Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
parzątką		Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	

		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
pasternak	<i>Pastinaca sativa</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	uprawa jego się coraz bardziej zmniejsza, lud przechowuje na zimę
		Klimonda Tomasz	Nowy Targ	sieją w ogródkach, zostawiają przez zimę w ogródkach, dopiero wówczas na wiosnę kopią go i używają do jedzenia
		Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
perki [sic!!!]	<i>Solanum tuberosum</i> L.	Lubomęski Władysław	na Podhalu [sic!!!]	
peż	<i>Elymus repens</i> (L.) Gould	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	korzeń suszony mielą i mieszają z mąką, z której robią placki
pietruszka	<i>Petroselinum crispum</i> (Mill.) Fuss.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	tylko liści lud używa do przyprawiana rosołu
piwonie	<i>Paeonia officinalis</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
piwonija		Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
pliszki	<i>Cantharellus cibarius</i> Fr.?, <i>Hydnum</i> <i>repandum</i> L.: Fr.?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	z powodu niestrawności mówią o nich, że „można je 7 razy jeść”
pociec	<i>Boletus</i> sect. <i>Luridi</i> , np. <i>B. luridiformis</i> Rostk. i pokrewne gat.?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
pokrzywa	<i>Urtica dioica</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow.	młode

			Jordanów	pokrzywy kładą do rosolu lub kwaśnicy. Smakosze zaś smażą z jajami.
pokrzywka	<i>Urtica urens</i> L.	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	nie używana wcale
połownik	<i>Avena sativa</i> L.	Klimonda Tomasz	Czarny Dunajec	odmiana owsa, służy na pokarm dla ludzi
poziomki	<i>Fragaria vesca</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w lecie zbierane
psiorki	<i>Malus sylvestris</i> (L.) Mill. ?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
psiorki	<i>Prunus</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
pszenica	<i>Triticum aestivum</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	ozima, jara, wąsata i gółka, w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu się
róża biała, róża czarna	<i>Alcea rosea</i> (L.) Cav.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
róża pełna	<i>Rosa rugosa</i> Thunb.? lub <i>Rosa</i> × <i>damascena</i> Mill., <i>Alcea rosea</i> L.?	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
róże	<i>Malva</i> sp. lub <i>Alcea</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu się
róże	<i>Rosa</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
rumianek	<i>Matricaria chamomilla</i> L.	Bodnarski Jan Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Bystra pow. Jordanów Nowy Targ i okolice Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche	

(na zachód od Zakopanego)				
ruta	<i>Ruta graveolens</i> L.	Bodnarski Jan Sykutowski Ludomir	Bystra pow. Jordanów Nowy Targ i okolice	
rychlik	<i>Avena sativa</i> L.	Janasiński Ignacy Klimonda Tomasz Sykutowski Ludomir Złóża Jan	podtatrze Czarny Dunajec Chochółów i okolice: Nowy Targ i okolice Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	ma 6-granne źdźbło, a ziarna cokolwiek podobne do orkiszu odmiana owsa, służy na pokarm dla ludzi gatunek owsa, gruby a krótki, sieją go na lepiej [!] uprawnej roli i też używają do pożywienia
rydz smrekowy	<i>Lactarius deterrimus</i> Gröger	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
rzepa	<i>Brassica rapa</i> L. subsp. <i>rapa</i>	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	także jako pasza dla bydła
rzepa gryząca		Klimonda Tomasz		
rzepa	<i>Solanum tuberosum</i> L.	Bodnarski Jan Janasiński Ignacy Klimonda Tomasz Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Sidzina pod Babią Górą Ciche, pow. Nowy Targ dolina rzeki Czarny Dunajec Czarny Dynajec i okolice tej wsi w całej okolicy Czarnego Dunajca	
sajec	<i>Eupatorium cannabinum</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu się
sałata	<i>Lactuca sativa</i> L.	Bodnarski Jan Klimonda Tomasz	Bystra pow. Jordanów Czarny Dunajec	gotowana z serwatką (specjał) sieją pomiędzy kapustą i używają jej do jedzenia

		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	naparzywszy ją serwatką lub kwaśnym mlekiem; dosyć pospolicie sadzą i jedzą zalaną kwasem kapusty gotują i serwatką z kwaśnego mleka zamiast octu zaprawiają i tak spożywają, nigdy na surowo nie jedzą
sałata cukrowa, sałata głębikowa		Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
sańkta	<i>Melissa officinalis</i> L.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
sitowie, sit	<i>Juncus</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	używają chłopcy (pastuchy) na kapelusze stożkowate, jedynie tylko dla rozrywki, gdyż kapelusze takie nie są trwałe. Dziewczęta zaś z tak zwanego rdzenia sitowego wiją piękne, białe wianuszki.
ślaz	<i>Malva</i> sp. lub <i>Alcea</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
słodki korzeń	<i>Polypodium vulgare</i> L.?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	bywają zbierane i jedzone
słodyczka, paprótka	<i>Polypodium vulgare</i> L.	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	znają tutaj tylko jako korzeń paproci, którą także paprótka nazywają i używają jej wśród zimy przy przędzeniu do zwilżania ust

słoneczniki	<i>Helianthus annuus</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
słonecznik		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
smardz	<i>Morchella esculenta</i> (L.) Pers.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
smrek	<i>Picea abies</i> (L.) H. Karst	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	po odlupaniu kory pastuchy jedzą tz. miazgę, jak również pewien gatunek młodej żywicy tz. gryzawka, gryziącka służy do żucia (potem się wypluwa)
sosna	<i>Pinus sylvestris</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	po odlupaniu kory pastuchy jedzą tz. miazgę
sośniak, sośniak	<i>Lactarius deliciosus</i> (L.) Gray	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	rosnący pod sosnami
sroczi	<i>Delphinium</i> sp.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
stokrótki	<i>Bellis perennis</i> L.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
szałwija	<i>Salvia officinalis</i> L.?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
		Sykutowski Ludomir Złóża Jan	Nowy Targ i okolice Chochołów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
szczaw	<i>Rumex acetosa</i> L.	Złóża Jan	Chochołów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	jedzą na surowo
szczaw, ścow	<i>Rumex acetosa</i> L. <i>Rumex scutatus</i> L.?	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	młodsze pokolenie zjada surowy, lecz niewiele, bo „zęby cierpną”. 2 rośliny szczawiem nazywają: właściwy kwaśny i gorzki nieużywany.

				Szczaw rośnie po ogrodach lub na łąkach.
ślaz wielki	<i>Alcea rosea</i> (L.) Cav.?	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
śliwy	<i>Prunus</i> sp.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	służą także na galas [jak jabłka]
białe śliwy	<i>Prunus domestica</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
śnieć	<i>Tilletia caries</i> (DC.) Tul. & C. Tul.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	pewien gatunek grzyba na życie lub pszenicy, stąd „zaśniedziały” (= poczerniały)
świerk	<i>Larix decidua</i> Mill.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	po odłupaniu kory pastuchy jedzą tz. miazgę
tarń, tarki z tarni	<i>Prunus spinosa</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	bywają zbierane i jedzone w zimie gdy je mróz zwarzy
tyngiel	<i>Triticum spelta</i> L.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
trześnie	<i>Prunus avium</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
wątrobiec	?	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	roślina około chałup rosnąca, która ma liść do wykroju serca podobny. Te rośliny gotują i jedzą
węgierki	<i>Prunus domestica</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
wiśnie	<i>Prunus cerasus</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	
wrotycz	<i>Tanacetum vulgare</i> L.	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
zagawica	<i>Urtica urens</i> L.	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	
zogawica		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
zajęcza kapusta	<i>Oxalis acetosella</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	rośnie po zaroślach, również przez

				pastuchów surowo spożywana
ziemniaki, zimniaki,	<i>Solanum tuberosum</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	lud przechowuje na zimę
zimnioczek		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	
zrost	<i>Symphytum officinale</i> L.	Złóża Jan	Chochółów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	smażą w maśle i używają jako maść na lekarstwo; ma liść bardzo soczysty, używają go jako lekarstwa na skaleczenia ciała ostrem narzędziem, ponieważ ma mieć ta roślina tę własność, iż rana pod liściem bardzo szybko się goi czyli zrasta
żitko	<i>Triticum aestivum</i> L. i <i>Secale cereale</i> L.	Słupnicki Michał	w okolicy Tatr którejs górale nazywają	
żygawica	<i>Urtica urens</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	korzeń używany na ból zębów
żyto	<i>Secale cereale</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	ozime, jare (używane przeciw złozom u koni (zołzom)); w tak zwane ziele wchodzi. To ziele bywa używane jako pierwsza stawa dla krów po ocieleniu się
żywokost	<i>Symphytum officinale</i> L.	Bodnarski Jan	Bystra pow. Jordanów	przy złamaniach używany
		Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolica	smażą w maśle i jedzą, ale najczęściej tylko w celach lecniczych

<i>Brassica oleracea</i> L. var. <i>capitata</i> L.	Złóża Jan	Chochołów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	kwaśnica – na dzień postny jako zupę postną sporządzają najczęściej z kapuśniarki, czerpie wodę z zakwaszonej kapusty, przegotuje, posoli i ma jako zupę postną do ziemniaków
	Klimonda Tomasz	Czarny Dunajec	kwaśnica – kwas z kapusty kiszonej. Ugotowaną i okraszoną omastą jedzą ją w braku mleka z ziemniakami lub z kluską
	Sykutowski Ludomir	Nowy Targ i okolice	kwaśnica to kwas kapusty
<i>Panicum miliaceum</i> L.	Złóża Jan	Chochołów i okolice: Witów, Dzianisz, Ciche (na zachód od Zakopanego)	kasza jaglana znana z jarmarków

Zestawienie nadesłanych danych dotyczących użytkowania poszczególnych roślin i grzybów na Podhalu

Uzyskane dane zostały pogrupowane w następujące działy: praktyczne zastosowanie, wierzenia i obrzędy, twórczość ludowa, lecznictwo ludowe, weterynaria, inne informacje.

Abies alba Mill.

Nazwa ludowa: jodła (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: po odłupaniu kory pasterze jedzą tzw. miazgę (J. Bodnarski: Bystra)

Aconitum firmum Rchb.

Nazwa ludowa: koniczki (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiają (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Alcea rosea (L.) Cav.

Nazwa ludowa: róża biała, róża czarna, śláz wielki (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiany pospolicie (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Allium cepa L.

Nazwa ludowa: cebula (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: jajka na Wielkanoc barwią w ten sposób, że łupy z cebuli wrzuca się do gotujących się jajek (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: uprawiana w małej ilości i tylko na własną potrzebę (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

A. sativum L.

Nazwa ludowa: czosnek (J. Bodnarski: Bystra), czosnok (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: tylko w małej ilości i tylko na własną potrzebę (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

A. schoenoprasum L.

Nazwa ludowa: parządk (J. Klimonda: Czarny Dunajec; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), parzątk (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: tylko w małej ilości i tylko na własną potrzebę (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Anethum graveolens L.

Nazwa ludowa: koper (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), koperek (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Lecznictwo ludowe: uprawiany w ogrodach na lekarstwo (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: w małej ilości uprawiają (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Angelica archangelica L.

Nazwa ludowa: litwor (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Lecznictwo ludowe: korzeń był poszukiwany na lekarstwo (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Aquilegia vulgaris L.

Nazwa ludowa: orlik (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiają (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Armoracia rusticana G. Gaertn. et al.

Nazwa ludowa: chrzan, krzan (J. Bodnarski: Bystra)

Lecznictwo ludowe: lek na ból zębów (J. Bodnarski: Bystra)

Artemisia abrotanum L.

Nazwa ludowa: boże drzewko (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu (J. Bodnarski: Bystra)

Lecznictwo ludowe: uprawiane w ogródkach na lek (J. Bodnarski: Bystra; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), smażone w maśle na maść (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne

wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), smażą w maśle i jedzą, ale najczęściej tylko w celach leczniczych (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)
Inne informacje: uprawiane (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Avena sativa L.

Nazwa ludowa: owies [nazwa odmiany czarnej (węgierskiej)] (J. Bodnarski: Bystra), zboże [nazwa zbiorowa 4 odmian: rychlik, wierzbak, połownik, jednostronniak] (J. Bodnarski: Bystra), rychlik (I. Janasiński: w okolicach podtatrzańskich; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), owies (P. Parylak: w górach; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego); odmiany: owies (ma ziarno cienkie), połownik (ma ziarno grube i dłuższe), rychlik (ma ziarno krótkie i grube), bogacz (ma wiechę zwróconą w jedną stronę, łupinę czarniawą) (T. Klimonda: Czarny Dunajec), zwykły i bogaty (S. Morawski: w górach), rychlik – gruby i krótki, zwykły czyli cienki, czarny czyli wąsiak (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), rychlik – odmiana zasiewana razem z jęczmieniem (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: z owsa wypiekają cienkie placki, robią także krupy owsiane, mąka owsiana z dodatkiem jęczmiennej lub bez służy na kluski (J. Bodnarski: Bystra), barszcz owsiany – z owsa grubo zmielonego (J. Bodnarski: Bystra), żur – bardzo gęsty barszcz owsiany, używany w poście, lecz nie bardzo lubiany (J. Bodnarski: Bystra), owies dają koniom i trzodzie, połownik i rychlik służy na pokarm ludzi (T. Klimonda: Czarny Dunajec), rychlik uprawiany na lepszej glebie używany na pożywienie, a zwykły – na pożywienie na przednówku (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), z mąki owsianej i kwaśnicy otrzymują żur (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), z mąki otrzymują kwaśne piwo, które używają do ziemniaków lub owsianych klusek (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), potrow – słoma owsiana przechowywana dla bydła na zimę (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Twórczość ludowa: Diabli wzięli taki dwór / Wczoraj żur, dzisiaj żur (J. Bodnarski: Bystra)

Bellis perennis L.

Nazwa ludowa: stokrótka (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiają w ogródkach (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Beta vulgaris L. subsp. *vulgaris*

Nazwa ludowa: burak (J. Bodnarski: Bystra), ćwikła (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: barszcz buraczany (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: przechowywany na zimę (J. Bodnarski: Bystra), służy do przyprawiania kapusty w beczce (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Boletus edulis Bull.: Fr.

Nazwa ludowa: grzyb, grzyb prawdziwy (J. Bodnarski: Bystra)

Boletus sect. *Luridi*, np. *B. luridiformis* Rostk. i pokrewne gat.

Nazwa ludowa: pociec (J. Bodnarski: Bystra)

Borago officinalis L.

Nazwa ludowa: madrowe ziele, borak (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiano (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Brassica napus L. var. *napobrassica* (L.) Rchb.

Nazwa ludowa: karpiele, krompiele (F. J. Rojewska: w Tatrach; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), krąple [nazywają tak ziemniaki przedrzeźniając Słowaków węgierskich] (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), kwak (T. Klimonda: Czarny Dunajec i okolice), kwaki (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: koło Czarnego Dunajca); odmiany białe i żółte (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: z karpielei gotują słodką zupę (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: uprawiane razem z kapustą (J. Bodnarski: Bystra), przechowywane na zimę (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

B. oleracea L. var. *capitata* L.

Nazwa ludowa: kapusta (J. Bodnarski: Bystra; T. Klimonda: Czarny Dunajec; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: uprawiana (T. Klimonda: Czarny Dunajec), kiszona (J. Bodnarski: Bystra), kwaśnica – czyli woda spod kiszzonej kapusty – spożywana z ziemniakami lub kluskami szczególnie w Przedgody i później (J. Bodnarski: Bystra; I. Janasiński, Ciche, pow. Nowy Targ; T. Klimonda: Czarny Dunajec; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), przechowywana na zimę (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), kwaśnica – ubodzy używają jej jako omasty do ziemniaków (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

B. rapa L. subsp. *rapa* (L.) Thell.

Nazwa ludowa: gryzula (I. Janasiński: Ciche, pow. Nowy Targ; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), rzepa gryząca (T. Klimonda: dolina rzeki Czarny Dunajec)

Praktyczne zastosowanie: pasza dla bydła (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: rośnie tylko między kapustą na grzędzie (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Calendula officinalis L.

Nazwa ludowa: nogietek (J. Bodnarski: Bystra), nogietki, nogiętki (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: uprawiany dla ozdoby (J. Bodnarski: Bystra)

Cannabis sativa L.

Nazwa ludowa: konopie (J. Bodnarski: Bystra; I. Janasiński: okolice Nowego Targu; T. Klimonda: Czarny Dunajec; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: na worki, dratwy, porwozy (powrozy), postronki (J. Bodnarski: Bystra; T. Klimonda: Czarny Dunajec; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), wytłaczają olej do postnej omasty (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), tylko jako ochrona przed gąsienicami (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiane w małej ilości (J. Bodnarski: Bystra), uprawiane na obszernych łąkach na płótno (I. Janasiński: okolice Nowego Targu), sieją na małych grządkach zawsze przy kapuście (T. Klimonda: Czarny Dunajec)

Cantharellus cibarius Fr.?, *Hydnum repandum* L.: Fr.?

Nazwa ludowa: pliszki (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: z powodu niestrawności mówią o nich, „że je można 7 razy jeść” (J. Bodnarski: Bystra)

Carlina acaulis L.

Nazwa ludowa: dziewierciok (J. Bodnarski: Bystra), dziewięciornik (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: bywają zbierane i jedzone (J. Bodnarski: Bystra), młode liście zbierano na pokarm w czasie większego głodu (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Carum carvi L.

Nazwa ludowa: kmin (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: wiosną zbierany na warmuz, nasiona używane jako przyprawa do chleba (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: rośnie na łąkach (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), dziki tylko zbierają w znacznych ilościach na handel (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Centaurium erythraea Rafn

Nazwa ludowa: centoria (J. Bodnarski: Bystra)

Lecznictwo ludowe: w niedyspozycji żołądka (J. Bodnarski: Bystra)

Chenopodium album L.

Nazwa ludowa: lebioda, łoboda (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: zbierana na przednówku na warmuz, gotowana i spożywana po przyprawieniu serwatką z kwaśnego mleka zamiast octu, spożywana zamiast szpinaku, uważana za przysmak (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), czasem zbierana wiosną, zwłaszcza po nieurodzaju (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Cichorium intybus L.? *Knautia arvensis* (L.) J. M. Coult.? *Aconitum* sp.?

Nazwa ludowa: omian (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Lecznictwo ludowe: uprawiany w ogrodach na lek (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Cirsium arvense (L.) Scop.

Nazwa ludowa: oset (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), oset mniej kolący (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: zbierany na warmuz w czasie przednówek (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Lolium temulentum L.

Nazwa ludowa: matonóg (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: w owsie się znajduje, w większej ilości spożyty sprawia odurzenie, ból i zawrót głowy (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Crataegus sp. lub *Rosa canina* L.

Nazwa ludowa: głóg (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: owoce konsumowane w zimie, gdy je mróz zwarzy (J. Bodnarski: Bystra)

Cucumis sativus L.

Nazwa ludowa: ogórki (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: nie uprawiano

Dahlia hybr.

Nazwa ludowa: georgonie (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: uprawiane dla ozdoby (J. Bodnarski: Bystra)

Daucus carota L. subsp. *sativus* (Hoffm.) Arcang.

Nazwa ludowa: marchew (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego); odmiany: żółta i czerwona (J. Bodnarski: Bystra), biała i żółta (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: przechowywana na zimę (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), siana obficie (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), siana w małych ilościach między kapustą na grzędzie (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Delphinium sp.

Nazwa ludowa: sroczi (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiają (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Dianthus caryophyllus L.

Nazwa ludowa: gwoździki (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: uprawiają w ogródkach jako ozdobne (J. Bodnarski: Bystra)

Elymus repens (L.) Gould

Nazwa ludowa: peź (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: kłęczę suszono, mielono i dodawano do mąki na placki (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Eupatorium cannabinum L.

Nazwa ludowa: sajec (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: uprawiany w ogródkach jako roślina ozdobna (J. Bodnarski: Bystra)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu (J. Bodnarski: Bystra)

Fagus silvatica L.

Nazwa ludowa: buk (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: dawniej wyłaczano z bukw (owoców) olej (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Fragaria vesca L.

Nazwa ludowa: jagody (poziomki) (J. Bodnarski: Bystra), jagodnik (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: owoce spożywano w lecie (J. Bodnarski: Bystra),

Lecznictwo ludowe: liście smażą w maśle na maść (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Glechoma hederacea L.

Nazwa ludowa: kurdybanek, kurwanek (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: rośnie koło pól – nie jest używany (J. Bodnarski: Bystra)

Gyromitra esculenta (Pers.: Pers.) Fr.

Nazwa ludowa: babskie uszy (J. Bodnarski: Bystra)

Helianthus annuus L.

Nazwa ludowa: słonecznik (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), słoneczniki (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: uprawiają w ogródkach dla ozdoby (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Hordeum vulgare L.

Nazwa ludowa: jarzec (T. Klimonda: Czarny Dunajec; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), jęczmień (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: jeden z głównych pokarmów, z mąki jęczmiennej wypiekają placki, gotują kluski, robią krupy lub pęczaki (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: sieją bardzo mało koło Czarnego Dunajca, więcej w Nowym Targu (T. Klimonda), potrow – słoma jęczmienna przechowywana dla bydła na zimę (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), połownik – siany z owsem (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Hyssopus officinalis L.

Nazwa ludowa: józefek (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiany (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Juncus sp.

Nazwa ludowa: sitowie (sit) (J. Bodnarski: Bystra)

Inne zastosowania: chłopcy (pasterze) używają na stożkowate kapelusze jedynie tylko dla rozrywki, gdyż kapelusze takie nie są trwałe, dziewczęta z tak zwanego rdzenia sitowego wija piękne, białe wianuszki (J. Bodnarski: Bystra)

Juniperus communis L.

Nazwa ludowa: jałowiec (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: z owoców jałowca tzw. trybek (l. poj.: trybka) wyciskano sok jałowcowy (J. Bodnarski: Bystra)

Lecznictwo ludowe: owoce na kadzenie w izbie chorego (J. Bodnarski: Bystra)

Lactarius deliciosus (L.) Gray

Nazwa ludowa: sosniak, sośniak (J. Bodnarski: Bystra)

L. deterrimus Gröger

Nazwa ludowa: rydz smrekowy (J. Bodnarski: Bystra)

L. salmonicolor R. Heim & Leclair

Nazwa ludowa: jedliczak (J. Bodnarski: Bystra)

L. vellereus (Fr.) Fr.

Nazwa ludowa: biel (J. Bodnarski: Bystra)

L. volemus (Fr.) Fr.

Nazwa ludowa: krówki (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: jadane na surowo (J. Bodnarski: Bystra)

Lactuca sativa L.

Nazwa ludowa: sałata (J. Bodnarski: Bystra; T. Klimonda: Czarny Dunajec; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), sałata cukrowa (głębikowa) (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: gotowana z serwatką (przysmak) (J. Bodnarski: Bystra), spożywana po sparzeniu jej serwatką lub kwaśnym mlekiem (T. Klimonda: Czarny Dunajec), spożywana po ugotowaniu z kwasem spod kiszzonej kapusty (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), spożywana po ugotowaniu i przyprawieniu serwatką z kwaśnego mleka zamiast octu (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), spożywana na przednówku (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: uprawiana między kapustą (T. Klimonda: Czarny Dunajec), siana na grzędach (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Larix decidua Mill.

Nazwa ludowa: świerk (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: po odłupaniu kory pasterze jedzą tzw. miazgę (J. Bodnarski: Bystra)

Levisticum officinale W. D. J. Koch

Nazwa ludowa: lubczek, lubczyk, lubszczyk (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), lubszczyk (J. Bodnarski: Bystra; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu (J. Bodnarski: Bystra)

Lecznictwo ludowe: uprawiany w ogródkach na lek (J. Bodnarski: Bystra; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: uprawiany (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Lilium candidum L.?

Nazwa ludowa: lilija (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: rzadko uprawiana w ogródkach dla ozdoby (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Linum catharticum L.

Nazwa ludowa: len dziki (T. Klimonda: Bystre koło Zakopanego, Czarny Dunajec)

Inne informacje: na polach znajduje się między owsem na polach jałowych, ale bardzo mały (T. Klimonda: Czarny Dunajec)

L. usitatissimum L.

Nazwa ludowa: len (J. Bodnarski: Bystra; T. Klimonda: Czarny Dunajec; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża

północnych Tatr na zachód od Zakopanego); odmiany: 1) mały len, 2) wielgi len, 3) owsik (rosnący po owsie) (J. Bodnarski: Bystra), 1) swojski, 2) olszak (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), żółty i młócek (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: na płótno (J. Bodnarski: Bystra; T. Klimonda; Czarny Dunajec), olej wytłaczano z siemienia lnianego, szczególnie na postną omastę (J. Bodnarski: Bystra; T. Klimonda: Czarny Dunajec i okoliczne wsie; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), olej używają także do oświetlenia, ale bardzo kopci (T. Klimonda: Czarny Dunajec), makuchy – dla bydła (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: uprawiany na wielką skalę (J. Bodnarski: Bystra), sieją go dość dużo (T. Klimonda: Czarny Dunajec)

Malus domestica Borkh.

Nazwa ludowa: jabłka (J. Bodnarski: Bystra; M. Słupnicki: w jakiejś okolicy Tatr)

Praktyczne zastosowanie: jabłka służą na galas (garus) (zupa owocowa), który się je z ziemniakami; pod jesień gorsze gatunki jabłek przekrawają na połowy lub ćwiartki i suszą, i to są tak zwane pieczarki służące na zupę do ziemniaków (J. Bodnarski: Bystra)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu (J. Bodnarski: Bystra)

M. sylvestris (L.) Mill.

Nazwa ludowa: psioriki – małe dzikie jabłka (J. Bodnarski: Bystra)

Malva sp. lub *Alcea* sp.

Nazwa ludowa: szlaz (J. Bodnarski: Bystra), róże (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: uprawiają jako ozdobne (J. Bodnarski: Bystra)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu (J. Bodnarski: Bystra)

Matricaria chamomilla L.

Nazwa ludowa: rumianek (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Lecznictwo ludowe: na lek [nie podano szczegółów] (J. Bodnarski: Bystra; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: uprawiany w ogródkach (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Melissa officinalis L.

Nazwa ludowa: sańka (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiana (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Mentha × piperita L.

Nazwa ludowa: mięta (J. Bodnarski: Bystra), miętka (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: uprawiana w ogródkach (J. Bodnarski: Bystra; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Mentha sp.

Nazwa ludowa: mięta (kędzierzawa) (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiana (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Menyanthes trifoliata L.

Nazwa ludowa: bobownik (J. Bodnarski: Bystra)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza stawa dla krów po ocieleniu (J. Bodnarski: Bystra)

Lecznictwo ludowe: na ból głowy (J. Bodnarski: Bystra)

Morchella esculenta (L.) Pers.

Nazwa ludowa: smardz (J. Bodnarski: Bystra)

Origanum majorana L.

Nazwa ludowa: barwinek [sic!] (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), majeranek (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: uprawiany w ogródkach (J. Bodnarski: Bystra)

Oxalis acetosella L.

Nazwa ludowa: zajęcza kapusta (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: przez pasterzy spożywana na surowo (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: rośnie w zaroślach (J. Bodnarski: Bystra)

Padus avium Mill.

Nazwa ludowa: kocierpka (J. Bodnarski: Bystra)

Paeonia officinalis L.

Nazwa ludowa: piwonie (J. Bodnarski: Bystra), piwonija (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: uprawiane dla ozdoby (J. Bodnarski: Bystra; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Panicum miliaceum L.

Praktyczne zastosowanie: kasza jagłana znana z jarmarków (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Papaver somniferum L.

Nazwa ludowa: mak (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: uprawiany dla ozdoby (J. Bodnarski: Bystra)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza stawa dla krów po ocieleniu (J. Bodnarski: Bystra)

Pastinaca sativa L.

Nazwa ludowa: pasternak (J. Bodnarski: Bystra; T. Klimonda: Nowy Targ; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: uprawa jego się coraz bardziej zmniejsza (J. Bodnarski: Bystra), nigdzie tak dużo nie sieją, jak w Nowym Targu, zostawiają go przez zimę w ogródku, dopiero wczesną wiosną kopią go i używają do jedzenia (T. Klimonda), uprawiany między kapustą na grzędzie (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), przechowywany na zimę (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Petroselinum crispum (Mill.) Fuss.

Nazwa ludowa: pietruszka (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: uprawiana w małej ilości – tylko liści lud używa do przyprawy rosółu (J. Bodnarski: Bystra)

Phaseolus vulgaris L.

Nazwa ludowa: fazole [sic!] z czerwonym i białym kwiatem (J. Bodnarski: Bystra); fizole [sic!] (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: uprawiają w ogródkach jako ozdobne (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Picea abies (L.) H. Karst

Nazwa ludowa: smrek (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: po odłupaniu kory pasterze jedzą tzw. miazgę, pewien gatunek młodej żywicy z świerka tzw. gryzawka lub gryziącka służy do żucia (później się wypluwa) (J. Bodnarski: Bystra)

Pinus sylvestris L.

Nazwa ludowa: sosna

Praktyczne zastosowanie: po odłupaniu kory pasterze jedzą tzw. miazgę (J. Bodnarski: Bystra)

Pisum sativum L.

Nazwa ludowa: groch (J. Bodnarski: Bystra; T. Klimonda: Czarny Dunajec; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego); odmiany: groch o ziarnach małych szarych lub zielonawych (J. Bodnarski: Bystra), o ziarnach dość dużych zielonych i szarych (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), o ziarnach wielkich szarych, o ziarnach znacznie drobniejszych, zielonych lub brudnych, czubaty (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: sadzą po ziemniakach, gotowany daje wodę czarną, a w gotowaniu nie rozgotuje się (T. Klimonda: Czarny Dunajec), sieją na grzędach i w ziemniakach (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Plantago sp.

Nazwa ludowa: babka (J. Bodnarski: Bystra)

Lecznictwo ludowe: liście na rany (J. Bodnarski: Bystra)

Polypodium vulgare L.

Nazwa ludowa: słodyczka, paprótka (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: słodki korzeń używają w zimie przy przedzeniu do zwilżania ust (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Prunus avium L.

Nazwa ludowa: trześnie (J. Bodnarski: Bystra)

P. cerasus L.

Nazwa ludowa: wiśnia (J. Bodnarski: Bystra)

P. domestica L.

Nazwa ludowa: śliwy (J. Bodnarski: Bystra); odmiany: lubaszki, węgierki i białe śliwy (J. Bodnarski: Bystra), cap – śliwka zwyrodniała dojrzewająca bardzo wcześnie, bez pestki (jedzą je także) (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: śliwy służą także na galas (J. Bodnarski: Bystra)

P. spinosa L.

Nazwa ludowa: tarń (lub tarnia) (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: tarki (owoce) z tarni bywają zbierane i jedzone w zimie, gdy je mróz zwarzy (J. Bodnarski: Bystra)

Prunus sp.

Nazwa ludowa: psiorki – śliwy dzikie małe (J. Bodnarski: Bystra)

Pyrus communis L.

Nazwa ludowa: psiorki – gruszki dzikie małe (J. Bodnarski: Bystra); odmiana: ogoniarki (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: gruszki [psiorki albo ogoniarki] bywają suszone i w zimie na zupę gotowane, lub chowane do siana, gdzie się stają „zależkami” lub „uleżkami” tracąc cierpkość lub gorycz (J. Bodnarski: Bystra)

Raphanus raphanistrum L. lub *Sinapis arvensis* L.

Nazwa ludowa: hołdryk, dziki rzepak (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: zbierają przed kwitnieniem, siekają, gotują z kwasem z kiszzonej kapusty i jedzą (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Ribes uva-crispa L.

Nazwa ludowa: jangrys (J. Bodnarski: Bystra)

Rosa rugosa Thunb.? *Rosa* × *damascena* Mill.?, *Alcea rosea* L.?

Nazwa ludowa: róża pełna (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Rosa sp.

Nazwa ludowa: róże (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: uprawiają w ogródkach jako ozdobne (J. Bodnarski: Bystra)

Rubus sp.

Nazwa ludowa: czernice (ostrężnice) (J. Bodnarski: Bystra)

Zastosowania praktyczne: owoce spożywano w lecie (J. Bodnarski: Bystra)

Rumex acetosa L.

Nazwa ludowa: ścow (J. Bodnarski: Bystra), szczaw (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: młodsze pokolenie zjada surowy, lecz niewiele – bo „zęby cierpną” (J. Bodnarski; Bystra), spożywany na surowo (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: 2 rośliny nazywają szczawiem – jeden właściwy kwaśny, zaś gorzki – nieużywany, rośnie przeważnie w ogrodach lub na łąkach¹⁰ (J. Bodnarski: Bystra)

Russula sp.

Nazwa ludowa: gołąbka (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: spożywano pieczone, smażone lub gotowane (J. Bodnarski: Bystra)

Twórczość ludowa: przysłowie: „Pieczone gołąbki nie pójda same do gąbki” (J. Bodnarski: Bystra)

¹⁰ Być może chodzi o *R. scutatus* L. – gatunek dawniej w górach uprawiany. Ma gorzkawy smak. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Szczaw_tarczolistny dostęp: 3 VII 2018]

Ruta graveolens L.

Nazwa ludowa: ruta (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: uprawiana w ogródkach (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Salvia officinalis L.?

Nazwa ludowa: szałwija (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Lecznictwo ludowe: na lek (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: uprawiana w ogródkach (J. Bodnarski: Bystra; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Santolina chamaecyparissus L.

Nazwa ludowa: cyprys ziele (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: rzadko uprawiany w wazonikach (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Secale cereale L.

Nazwa ludowa: żyto (J. Bodnarski: Bystra; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), żitko (M. Słupnicki: w którejś okolicy Tatr); odmiany: jare i ozime (J. Bodnarski: Bystra), jare i ikrzyca, czyli dwuletnie, które po zrębach sieją (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: barszcz żytny – z otrąb (J. Bodnarski: Bystra), szlichta – płyn z ugotowanych ziarn żyta, służyła do skrapiania nici lnianych i konopnych przed przędzeniem (I. Janasiński: okolice Nowego Targu), mieszany z orkiszem i mielony na mąkę (T. Klimonda; Czarny Dunajec i okoliczne wsie)

Wierzenia i obrzędy: kłosa wchodziły w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza stawa dla krów po ocieceniu (J. Bodnarski: Bystra)

Weterynaria: żyto jare bywa używane przeciw złożom (zołzom) u koni (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: ściernisko po życie: rżysko, żytnia ściern, żytnisko (najczęściej) (J. Bodnarski: Bystra)

Sedum telephium L.¹¹

Nazwa ludowa: kanie sadło (J. Bodnarski: Bystra)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza stawa dla krów po ocieceniu (J. Bodnarski: Bystra)

Sinapis alba L.

Nazwa ludowa: gorczyca (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiano (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Solanum tuberosum L.

Nazwa ludowa: grula, grule (J. Bodnarski: Podhale; S. Daczyński: Czarny Dunajec; I. Janasiński: wsie podtatrzańskie; T. Klimonda: dolina rzeki Biały Dunajec i okolice Nowego Targu; M. Słupnicki: w jakiejś okolicy Tatr; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: w okolicy Nowego Targu i w Zakopanem), perki [zapewne pomyłka autora odpowiedzi] (W. Lubomęski: Podhale), rzepa (J. Bodnarski: Sidzina pod Babią Górą; I. Janasiński: Ciche, pow. Nowy Targ; T. Klimonda: dolina rzeki Czarny Dunajec; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr)

¹¹ Nazwę 'kanie sadło' dla *Sedum telephium* L. podaje Henslowa (1978: 313).

na zachód od Zakopanego, w okolicy Czarnego Dunajca), ziemniaki, zimniaki, zimniociki (L. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice); odmiany: 1) czerwone zimniaki, 2) blade, 3) żółte, 4) z rubą (grubą skórą, 5) węgry, 6) sulki, 7) holendry, 8) amerykany, 9) czarne, 10) czaplaki, 11) świętojanki (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: jedna z głównych roślin spożywczych, robią kluski i placki, krochmal (J. Bodnarski: Bystra), do kwaśnicy (I. Janasiński: Ciche, pow. Nowy Targ)

Inne informacje: przechowywane na zimę (J. Bodnarski: Bystra)

Stellaria media (L.) Vill.

Nazwa ludowa: muszec (muszcz) (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: zbierana na warmuz na przednówku, używana zamiast szpinaku, uważana za przysmak (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Symphytum officinale L.

Nazwa ludowa: zrost (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), żywokost (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: uprawiany na lek (J. Bodnarski: Bystra), smażą w maśle i spożywają, ale najczęściej na lek (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Lecznictwo ludowe: używany przy złamaniach (J. Bodnarski: Bystra), smażony w maśle na maść (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: uprawiany w ogródkach (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Tanacetum parthenium (L.) Sch. Bip.

Nazwa ludowa: marunka (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiana (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Tanacetum vulgare L.

Nazwa ludowa: wrotycz (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Inne informacje: uprawiany (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Thymus pulegioides L.?

Nazwa ludowa: macierzanka (J. Bodnarski: Bystra)

Wierzenia i obrzędy: wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu (J. Bodnarski: Bystra)

Tilia cordata Mill., *T. platyphyllos* L.

Nazwa ludowa: lipa

Lecznictwo ludowe: kwiat lipowy na kaszel (J. Bodnarski: Bystra)

Tilletia caries (DC.) Tul. & C. Tul.

Nazwa ludowa: śnieć (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: pewien gatunek (?) grzyba na życie lub pszenicy – stąd „zaśniedziały” (poczerniały) (J. Bodnarski: Bystra)

Triticum aestivum L.

Nazwa ludowa: pszenica, odmiany: wąsata, gółka (J. Bodnarski: Bystra), żitko (M. Słupnicki: w którejś okolicy Tatr)

Wierzenia i obrzędy: kłosy wchodziły w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza stawa dla krów po ociepleniu (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: ściernisko po pszenicy – pszenicznisko (J. Bodnarski: Bystra)

T. spelta L.

Nazwa ludowa: orkisz (J. Bodnarski: Bystra), orkis (T. Klimonda: Czarny Dunajec i okoliczne wsie; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), tyngiel (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Praktyczne zastosowanie: na mąkę, krupy lub pęczaki orkiśne (J. Bodnarski: Bystra), na krupki, mąkę (z niej kluski lub bryje, bryjki) (T. Klimonda; Czarny Dunajec i okoliczne wsie), mieszany z żytem i mielony na mąkę (T. Klimonda; Czarny Dunajec i okoliczne wsie), wyrabiają z niego kasze i pęczak na większe uroczystości (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Wierzenia i obrzędy: w dni świąteczne lub w większe święta na śniadanie zwykle gotują bryję lub krupki z orkiszu, na obiad kluskę (T. Klimonda; Czarny Dunajec i okoliczne wsie)

Inne informacje: nie używany lub rzadko (J. Bodnarski: Bystra), siany w małej ilości (T. Klimonda: Czarny Dunajec i okoliczne wsie; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), uprawiany przez zamożniejszych gospodarzy (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego), dawniej był częściej uprawiany (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Tylophilus felleus (Bull.) P. Karst.?

Nazwa ludowa: gorzkal (J. Bodnarski: Bystra)

Urtica dioica L.

Nazwa ludowa: pokrzywa (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: przyprawa do rosółu lub kwaśnicy, smakosze zmażą ją z jajkami (J. Bodnarski: Bystra)

U. urens L.

Nazwa ludowa: zogawica (L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice), żygawica (J. Bodnarski: Bystra), pokrzywka lub zagawica (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Lecznictwo ludowe: korzeń używany na ból zębów (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: razem z pokrzywami rośnie dziko koło podmurowań przy domach (J. Bodnarski: Bystra), nie używana wcale (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Vaccinium myrtillus L.

Nazwa ludowa: borówki (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: owoce zbierano w lecie i spożywano (J. Bodnarski: Bystra)

Vicia faba L.

Nazwa ludowa: bób (J. Bodnarski: Bystra)

Vinca minor L.

Nazwa ludowa: barwinek (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice; J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Lecznictwo ludowe: uprawiany na lekarstwo (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Inne informacje: uprawiany w ogródkach (J. Bodnarski: Bystra; L. Sykutowski: Nowy Targ i okolice)

Zea mays L.

Nazwa ludowa: kukurzyca (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: spożywana niechętnie podczas ciężkich przednówek (J. Bodnarski: Bystra)

Inne informacje: nieuprawiana (J. Bodnarski: Bystra)

Twórczość ludowa: przyśpiewka: Kukurzycę Magda, / Biedna będziesz jaźla, / Groch się nie urodził, / Kapusta opadła (J. Bodnarski: Bystra)

Rośliny niezidentyfikowane

Nazwa ludowa: cygańskie orzechy (J. Bodnarski: Bystra)

Nazwa ludowa: liwy [grzyb] (J. Bodnarski: Bystra)

Nazwa ludowa: łandos (S. Morawski: w górach)

Praktyczne zastosowanie: konsumowany na przednówku (S. Morawski: w górach)

Nazwa ludowa: maselko (J. Bodnarski: Bystra)

Praktyczne zastosowanie: konsumowane w zimie, gdy je mróz zwarzy (J. Bodnarski: Bystra)

Nazwa ludowa: wątrobiec (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Praktyczne zastosowanie: zbierany na pokarm w czasie większego głodu (J. Złóża: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne wioski położone u podnóża północnych Tatr na zachód od Zakopanego)

Odpowiedzi dotyczące Podhala

(układ alfabetyczny według nazwisk autorów)

Jan BODNARSKI (1860-1926), 22 IX 1883 [na liście brak daty, Rostański dopisał: 22/9 83], wieś Bystra [obecnie: Bystra Podhalańska], pow. Jordanów, Galicja [najwidoczniej jest to jedynie fragment listu, bo brak zwyczajowych formułek grzecznościowych na początku i na zakończenie listu itp.]

Powiat Jordanowski, wieś Bystra.

Podał

Jan Bodnarski

słuch[acz] medycyny

1). Pszenica – w małej ilości uprawiana – znana jest ozima, którą sieją pod jesień – i jara – na wiosnę. 2 gat[unki] odróżniają: 1) wąsata i 2) gółka. Ścierń = pszenicznisko.

2). Żyto – ozime i jare – Drugie bywa używane przeciw złożom (zołzom) – Ścierń – zowie się rżysko lub pospolicie żytnia ścierń lub żytnisko (najczęściej).

3). Orkisz bywa uprawiany zarówno z jęczmieniem, lecz w mniejszej ilości – i służy na mąkę, krupy lub pęczaki orkiśne. Pęczaki robią w ten sposób, że orkisz najpierw moczy się w wodzie letniej, następnie suszy i bije się w stępach ad hoc dla oddalenia górnej pokrywy.

8). Bób także w małej ilości bywa uprawiany – oddzielnie lub też razem z grochem i fasolą po ziemniakach. Są 2 gatunki: 1) mały i 2) duży – Nasienie białe z czarnymi łysinami, lub całe czarne t. z. kawonie [sic!]. Groźba pospolita: „Dam ja Ci bobu”.

9). Groch o ziarnach małych szarych lub zielonawych bywa jeszcze dotąd uprawiany chociaż go już ruguje biały. Ma on to do siebie, że go trzeba bardzo długo gotować – gdyż jest b[ardzo] twardy. Uprawa jego jest nie wielka, odrębnie lub po ziemniakach, gdzie sąsiaduje z bobem.

11). Owies – pod tą nazwą rozumie tu lud tylko pewien gatunek – mianowicie czarny (węgierski?), który sieje na tak zwanych owsiskach, tj. polach zupełnie nie uprawnych. Manipulacja jest tu taka, że owsisko służy 2 lata na pas[t]wisko, a 2 wyłącznie pod owies itd.

Przeciwnie w połowiczyskach (lub w nawozach) tj. roli uprawnej, sieją inne gatunki owsa, które zowią zbożem. Odróżniają 4 gatunki: 1) rychlik, 2) wierzbak, 3) połownik (stąd zapewne nazwa połowiczysko), 4) jednostronniak. Rozróżnić można tylko z trudnością: 1) rychlik – bo dojrzewa wcześniej, 2) wierzbak – wytrzymały na słotę i później dojrzewa, 4) jednostronniak – sama nazwa już wskazuje, co do 3) połownik – to niemógł mi tego nikt objaśnić dobrze.

Z owsa wypiekają cienkie placki, które świeże są tak elastyczne, że można około ręki obwinąć nie popsuwszy ich. Robią także krupy owsiane, które z mlekiem słodkim są wcale dobre, a kleik jest porządny. Mąka z przymieszką jęczmiennej lub bez służy na kluski. Krupy te owsiane robią w ten sposób: Owies gotuje się w kotłach, następnie suszy się go w piecach, w końcu miele na młynkach ręcznych, opawa¹² z ości i oddziela mąkę od krup.

11) b.) Jęczmień. Po ziemniakach i owsie bywa najczęściej uprawiany, gdyż obok ziemniaków i kapusty stanowi główny pokarm. Z mąki jęczmiennej wypiekają placki, gotują kluski, robią krupy lub pęczaki (vide orkisz).

11) c) Kukurydza – zwana tu Kukurzycą – wcale nie jest uprawiana – przywożą ją tylko w czasie największych przednowków – chociaż jej lud tutejszy nie lubi, na dowód tego:

Krakowiak:

Kukurzycę Magda,
Biedna będziesz jadła,
Groch się nie urodził,
Kapusta opadła.

II. Warzywa

ad 13. a) vide 13 b.

13). Z warzyw przeważną uprawę stanowią ziemniaki (zimniociki), które ku granicy węgierskiej np. w przygranicznej wsi z Węgrami Sidzinie (pod Babią górą) zowią rzepą – na Podhalu grule itp.

Lud robi z ziemniaków kluski w ten sposób: Ziemniaki oskrobane zdrowe lub nieco nadetłale (nadgniłe) trze się na tarle – wodę odcedza – pozostałość dzieli się na małe części i rzuca do garnka z wrzącą wodą. – lub wypiekają takie placki z ciasta, które do pieca wsadza się na liściach kapuścianych. Przytem w wodzie odcedzanej osadza się także grochmal (krochmal), który również na placki bywa używany.

14) Kwaki = karpiele, upraw[iane] razem z kapustą.

Kapusta – wraz z liśćmi lub bez, stósownie do urodzaju, krąże¹³ się na krężelnicy (nożach) (szatkownica) i kładzie do kadzi lub winówki (mniejsza beczka). Po zakisnięciu woda tz. kwaśnica bywa spożywana z ziemniakami lub kluskami – szczególnie w Przedgody i później [?], z czego ich jednak „zgaga piecze”.

13b). Nazwy kartofli: ziemniak, ziemniaczek. Odmiany: 1) czerwone ziemniaki, 2) blade, 3) żółte, 4) z rubą (grubą) skórą, 5) węgry, 6) sulki, 7) holendry, 8) amerykańny, 9) czarne, 10) czaplaki, 11) świętojanki – Na św. Jakub, Ziemniaków nadłuk [sic].

16) 1) Pasternak – uprawa jego się coraz bardziej zmniejsza

2) pietruszka – w małej ilości – tylko liści lud używa do przyprawy rosołu

[na stronie obok następująca uwaga: do 16): Dla wyrażenia, że pasternak sąsiaduje zawsze z pietruszką, jest krakowiak: „Tańcowała ryba z rakiem, a pietruszka z pasternakiem”.]

3) Chrzan – w małej ilości – lek na ból zębów. – lud zowie go krzanem.

17) Marchew – żółta i czerwona.

¹² czyli oddziela [P.K.]

¹³ czyli kroi [P.K.]

18) rzepa – w małej ilości upraw[iana]. – także jako pokarm dla bydła (ścierniówka)

19) Burak – nazwa ćwikła nieznana.

20) Nie widziałem.

21) Nie słyszałem

22) 1) Cebula nie jest uprawiana

2) Szczypiorek – lud zowie parzątką

3) Czosnek – zowią także czostek

4) łuk i płodzist nazwy nie znane.

Z warzyw na zimę w piwnicach lub dołach bywają przechowywane: ziemniaki, kwaki, marchew, pasternak, buraki.

III. Zieleniny

23) Zielenin na wiosnę prawie nigdzie dla własnego użytku nie zbierają – oprócz młodych pokrzyw, które kładą do rosolu lub kwaśnicy. Smakosze zaś zmażą z jajami.

24) 1) Odrośleń zowią gałązki młode przy drzewach – szczególnie te które tuż przy ziemi z korzeni lub pnia wyrastają.

2) Potrawem zowią w ogóle trawę i drugi pokos siana.

25) 1) Pokrzywka = młoda pokrzywa.

2) żygawica – razem z pokrzywami rośnie dziko koło podmurowań przy domach. Korzeń używany na ból zębów.

3) Kurdybanek (kurwanek) – koło płotów – nie jest używany.

26) Szczaw – ścow – 2 rośliny szczawiem nazywają – jeden właściwy kwaśny, zaś gorzki – nieużywany – młodsze pokolenie zjada surowy, lecz nie wiele – bo „zęby cierpną”. Szczaw rośnie w ogrodach – lub na łąkach przeważnie [?].

zajęcza kapusta (odrębna roślina) – rośnie po zaroślach – również przez pastuchów surowo spożywana.

32). Nazw podanych nie słyszałem – oprócz wyrazu „śnieć” oznaczającą pewien gatunek (?) grzyba na życie lub pszenicy – stąd „zaśniedziały” (poczerniały).

33) Nie używane.

34) Sałata gotowana z serwatką (specyjał).

35) Barszcz – 1) buraczany – z buraków, 2) żytny – z otrąb, 3) owsiany – z owsa grubo zmielonego (zmełtego). Żurem zowią barszcz b[ardzo] gęsty – tak że jak przysłowie mówi „góral w kierpcach może przejść po nim” robi się z otrąb żytnich lub z owsa. Używany w poście lecz nie bardzo lubiany – jak piosnka mówi:

Djabli wzięli taki dwór

Wczoraj żur, dzisiaj żur.

Kwaśnica – z kapusty.

IV. Owoce.

36, 37, 38 – nieznane.

39). Ogórki nie bywają w tych okolicach uprawiane.

40) Gruszki dzikie małe, jako też jabłka, śliwy tego samego rodzaju lud zowie ogólnie „psiorki”, jednak tylko te co są małe i jeść się nie dadzą prosto z drzewa – „co to nad nimi świnia kwiczy”, jak się lud obrazowo wyraża. Nazw odmian gruszek nie ma, oprócz jednego gatunku, które zowią „ogoniarkami”. Gruszki te bywają suszone i w zimie na zupę gotowane, lub chowane do siana, gdzie się stają „zależałkami lub uleżałkami” tracąc cierpkość lub gorycz.

41) Jabłka służą na galas (garus) (zupa), który się je z ziemniakami. Pod jesień gorsze gatunki jabłek przekrawają na poły lub ćwiartki i suszą, i to są tak zwane pieczarki służące na zupę do ziemniaków.

42) Śliwy: kobyły nieznane, ale za to: lubaszki, węgierki i białe śliwy. Oprócz tego nazwa cap oznaczająca śliwkę zwyrodniałą dojrzewającą bardzo wcześnie, bez pestki (jedzą je także). Śliwy służą także na galas.

43) Wiśnie, trześnie – to samo oznaczają co i nazwy książkowe.

Czeremcha zaś zowie się kocierpką (rzadkość).

Agrest zowie się tu jangrys [Rostafiński dopisał: t].

V. Kwietnik

W ogródkach bywają chodowane niektóre rośliny dla użytku – inne dla ozdoby: i tak: Boże drzewko, lubczyk (lubczek), żywokost – jako leki – ostatni przy złamaniach używany, zaś dla ozdoby: nogietek, mak, georgonie, piwonie, slaz, sajec, malwy, które tu zowią różami, słoneczniki, gwoździki, róże (prawdziwe), fasole [sic] z czerwonym i białym kwiatem.

49) Chodują: rutę, boże drzewko, lubczyk (lubszczyk), majeranek, mięta, szalwija, barwinek. 51 i 50) – nie.

VI.

Konopie w małej ilości osobno – użytek: na worki, dratwy, porwozy (powrozy), postronki

53). Uprawa lnu jest na wielką skalę tak że każdy gospodarz opędzi własne i czeladzi potrzeby i jeszcze sprzeda (rozumie się płótno). Gatunki są: 1) mały len, 2) wielgi len, 3) owsik – rosnący po owsie.

Całą manipulację z lmem długą i mozolną opiszę w razie potrzeby lub na żądanie.

54. Konopie sieją odrębnie.

55). Sitowia (situ) używają chłopcy (pastuchy) na kapelusze stożkowate, jedynie tylko dla rozrywki, gdyż kapelusze takie nie są trwałe. Dziewczęta zaś z tak zwanego rdzenia sitowego wiją piękne, białe wianuszki.

VII.

58. Lud sam wytłacza olej z nasienia lnu (zwanego siemieniem lnianem) w tak zwanych olearniach, która [sic!] egzystuje w każdej wsi. W tym celu każdy wieśniak bierze pewną ilość siemienia, udaje się do olejarni i tam sam olej sporządza. Szczególnie bywa używane siemie z owsika – na olej, nigdy zaś siemie konopne. Makuchy – dla bydła.

VIII. Barwidła

59). nie znane ludowi barwienie.

60). Jajka na Wielkanoc barwią w ten sposób, że łupy z cebuli wrzuca się do gotujących się jajek, inny sposób nieznany.

62) W tak zwane ziele wchodzi: Boże drzewko, lubszczyk, kanie sadło, mak, kłosa pszenicy, żyta, róże (malwy), marchew, mak [sic!], mięta, macierzanka, bobownik, sajec, jabłka, itd. To ziele bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po ocieleniu się.

Dodatek: cygańskie orzechy i słodki korzeń, dziewierciok

1) Tarki z tarni bywają zbierane i jedzone w zimie, gdy je mróz zwarzy, również tak zwane 2) maselko i 3) głóg. W lecie zaś: 4) czernice (ostrężnice), jagody (poziomki), borówki.

Z jałowcowych owoców t.z. trybek (trybka) wyciskają sok jałowcowy.

Z drzew śpilkowych jak sosny, jodły, świerka (tu zowią go smrekiem, a świerkiem nazywają modrzew) po odłupaniu kory pastuchy jedzą t.z. miazgę, jak również pewien gatunek młodej żywicy z świerka t.z. gryzawka lub gryziącka służy do żucia (później się wypluwa).

Leki:

1) Kwiat lipowy na kaszel.

2) Bobownik na ból głowy.

3) Żygawica, chrzan na ból zębów.

4) liście z babki na ranę.

5) Żywokost – przy złamaniach

6) Centoria – w niedyspozycyi żołądka

7) Trybki (owoce jałowca) – na kadzenie w izbie chorego

8) Rumianek

9) Żyto jare – przeciw żółzom u koni.

Nazwy jadalnych grzybów

1) Grzyb = grzyb prawdziwy

2) Gołąbka – pieczone, smażone lub gotowane – czy też nie te gołąbki figurują w przysłowiu: „Pieczone gołąbki

Nie pują same do gąbki” (gęby, ust), gdyż tu lud często to przysłowie powtarza i pod gołąbkami rozumie tu grzyby.

3) sośniak, 4) pociec, 5) gorzkal (nie używany lub rzadko), 6) rydz – 3 gatunki: 1) rydz smrekowy, 2) sośniak, 3) jedliczak, rzeczywiście są one nieco różne od siebie., 7) pliszki – z powodu niestrawności mówią o nich „że je można 7 razy jeść”, 8) Biel, 9) liwy, 10) Krówki – jadane surowe, 11) smardz, 12) Babskie uszy.

Stanisław DACZYŃSKI, [br. miejscowości], 4 IX 1883 [data wpisana przez J. Rostafińskiego]

[...] Góral w okolicach Czarnego Dunajca nazywa [ziemniaki] grule.

A. GURÓWNA, nauczycielka, br. miejscowości, 1 VIII 1883 r.

[br. wstępu]

13. Kartofle mają rozmaite nazwy i tak: [...] „grule” w południowo-wschodniej Galicyi a mianowicie w górach w Krynicy i jej okolicy.

Ignacy JANASIŃSKI, student prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków, 28 VII 1883 r.

Wielmożny Panie!

Proszę przyjąć szczerze me objaśnienia. Nie wiem o ile one odpowiedzą wymogom, w każdym razie cieszyć mnie będzie jeżeli odniosą pożądany skutek. Zawsze byłem miłośnikiem przyrody, jednak walka o utrzymanie (od 1 klasy gimnazjalnej bez żadnej pomocy, utrzymuję się li tylko z lekcji) odrywała mnie od głębszego zapoznania się z przyrodą. Zawsze jednak lubie dzieła przyrodnicze i wysoko poważam Tych, którzy w tym kierunku pracują.

Najniższy sługa

Ignacy Janasiński

akademik

[...] 11. Owies w okolicach podtatrzańskich nosi nazwę rychlika.

13. Kartofle nazywają w okolicach wsi „Ciche” w powiecie nowotarskim rzepą. Słyszałem tamże: Czy uino (wujancia) gotowała dziś rzepę z kwaśnicą? Co znaczy: ziemniaki z kapuśniarką. (Kapuśniarka pochodzi z beczek zakiszonej kapusty). Zwykłą naszą rzepę nazywają tam: gryzula. W innych wsiach podtatrzańskich nazywano ziemniaki grulami. [...]

52. W okolicach [...] Nowego Targu są obszerne łąny konopi, lnu na przędziwo uprawianego. Lud ma tam po domach warsztaty i na nich robi płótno z nici. Nici przedtem skrapiają tak zwaną szlichtą. Jest to płyn z ugotowanych ziarn żyta. (Jak się wyrabia doniosę).

[...]

Mając nadzieję że mą maleńką pracę skutecznie i zaokrągłe [sic!] jeszcze nieco

Zostaję z głębokim szacunkiem

Ignacy Janasiński

sł[uchacz] praw

Tomasz KLIMONDA, nauczyciel przy szkole na Kleparzu [obecnie: w granicach Krakowa], 22 VII 1883 r. [poniżej tylko informacje dotyczące Podhala]

Wielmożny Panie Doktorze

Na zapytania umieszczone w *Czasie* nr 157 odnoszące się do użytku roślin, ośmielałem się na kilka punktów odpowiedzieć, do czego mnie zniewala i ta okoliczność, że młode lata i każde wakacje szkolne spędzałem przy rodzicach na wsi w Czarnym Dunajcu, później zaś jako nauczyciel szkoły ludowej w Raciborowicach w Krakowskim, miałem sposobność na niejedną rzecz patrzeć, bliżej się z nią zapoznać. Może odpowiedzi moje nie wypadną po myśli Wielmożnego Pana Doktora, ale i to co mi znane dobrze, może być korzystnie przez Pana Doktora użytowane.

Co do punktu 3.

W Czarnym Dunajcu i w wsiach okolicznych sieją orkisz (orkis) ale w małej ilości, tylko na własny użytek. Mielą go w młynach na mąkę lub na żarnach (młynkach) grubo na krupki. Z mąki gotują kluski lub bryje (na wrzącą wodę sypią mąkę, dobrze mieszają przy ogniu, jeżeli jest gęsta nazywają kluską, rzadką zaś bryją, bryjką). Potrawy tej używają w dni świąteczne lub w większe święta na śniadanie zwykle bryję lub krupki z orkiszem, na obiad kluskę. Mieszają też orkisz z żytem jarem i mielą na mąkę. Gospodarze, którzy mają pola 10 lub więcej morgów wysiewają orkisz od 2 miarek do pół korca i sieją go na ziemniaczysku. Próbowałem siać orkisz w Raciborowicach, ale wydał lichego zbiór, gdy w Czarnym Dunajcu daje dobry plon. [...]

Punkt 9.

Groch szary zielonkawy nakrapiany zbliżony do kształtu graniastego, sadzą po ziemniakach w Czarnym Dunajcu. Gotowany daje wodę czarną, a w gotowaniu nie rozgotuje się. Gatunku grochu tego nigdzie nie widziałem, ani też w handlu go nie ma. Sprowadzono go zdaje się z Orawy, z Węgier.

Punkt 11.

Owies w Czarnym Dunajcu i w okolicznych wsiach nazywa się: owies, połownik, rychlik i bogacz. Odróżniają go tylko po ziarnie. Owies ma ziarno cienkie; połownik grube i dłuższe; rychlik krótkie i grube; bogacz ma wiechę zwróconą w jedną stronę, łupinę czarniawą. Owies dają koniom i trzodzie, połownik i rychlik służy na pokarm ludzi. Niejedna gospodyni (gaździna) chwali się, że swej czeladzi (służącym) upiekła placki (moskale) z połownika, a kluski ugotowała z rychliku.

[...] Jęczmień w okolicy Czarnego Dunajca nazywają „jarzec”, sieją bardzo mało, więcej w Nowym Targu.

Punkt 13.

Kartofle w Dolinie rzeki Czarnego Dunajca nazywają „rzepą”, a właściwą rzepę „rzepą gryzącą”; w dolinie rzeki Białego Dunajca i w Nowym Targu grule (grula).

Punkt 13 [sic!!!]

W Czarnym Dunajcu i w okolicy nazywają karpień „kwak”.

Punkt 16.

Pasternak sieją w ogrodkach w Nowym Targu, zostawiają go przez zimę w ogrodku, dopiero wczesną wiosną kopią go i używają do jedzenia. Nigdzie nie widziałem, żeby pasternaku siali tak dużo, jak w Nowym Targu.

Punkt 22.

Szczypiórek w okolicy Czarnego Dunajca nazywają „parządka”.

Punkt 34.

W Czarnym Dunajcu sieją pomiędzy kapustą (nierozsadą) sałatę i używają jej do jedzenia naparzystą ją serwatką lub kwaśnym mlekiem. [...]

Punkt 35.

W Czarnym Dunajcu używa lud kwasu z kapusty kiszzonej do jedzenia i nazywa go „kwaśnicą”. Ugotowaną i okraszoną omastą jedzą ją w braku mleka z ziemniakami lub z klóską. Żuru nie kiszą, ani z buraków barszczu nie robią. [...]

Punkt 52.

W Czarnym Dunajcu i okolicy sieją lnu dosyć dużo i używają go na przedziwo, i na handel. W jesieni dużo kupców przybywa na jarmarki do Czarnego Dunajca po len; konopie sieją na małych grządkach zawsze przy kapuście, włókna konopi używają na powrozy. [...] W Bystrem koło Zakopanego ma rósć len dziki, także na polach Czarnego Dunajca znajduje się między owsem na polach jałowych dziki len, ale bardzo mały.

Punkt 58.

W Czarnym Dunajcu i wsiach okolicznych wytłaczają (wybijają) z siemienia lnianego olej do jedzenia. Jest też w każdej wsi olearnia. Olej robią tylko w porze zimowej i trzymają go w miejscach zimnych, w ciepłe prędko gorzknie. Używają go także do oświetlenia, ale bardzo kopci. [...]

Co do innych punktów muszę Wielmożnemu Panu Doktorowi oświadczyć, że nie mając nic pewnego i dokładnego, lepiej zamilczeć, zostawiając bliższe wyjaśnienie tym, którzy często

stykają się z ludem, mają dobrą sposobność zasięgnąć od niego jeszcze w niejednym punkcie bardzo ważnej wiadomości o naszych roślinach. Przy tej sposobności miło mi załączyć wyraz głębokiego szacunku i poważania.

Klimonda Tomasz

Nauczyciel przy szkole na Kleparzu

W Krakowie dnia 22 lipca 1883

Wielmożny Panie Dyrektorze!

[...] Na szanowne zapytania Wielmożnego Pana Dyrektora z dnia 22 lipca r.b. odnoszące się do robienia oleju z siemienia lnianego w Czarnym Dunajcu donoszę: że siemię lniane najpierwej w stępach tłuką, potem w kotle nad ogniem prażą przyczem ciągle się miesza, a w końcu wkłada się tę masę do worka i zapomocą klina, który się młotem drewnianem bije, w kierunku poziomem, wybijają olej. [...]

Miło mi przy tem zostać do dalszych usług Wielmożnego Pana Dyrektora zawsze chętnym

Klimonda

naucz[yciel] przy szkole na Kleparzu

W Krakowie dnia 24/8 1883

Władysław LUBOMĘSKI, Dublany, 16 VIII 1883 r.

Odpowiedź na niektóre z pytań ogłoszonych w lipcu br.

[...]

13. „Perki” na Podhalu, [...]

Szczęśny MORAWSKI (1818-1898), [br. miejsca], 13 X 1883 r.

[...]

Owies w górach sieją: 1 zwykły, 2 bogaty

Piotr PARYLAK (1846-1916), profesor gimnazjum w Stanisławowie, Stanisławów, 27 VIII 1883 r.

Wielmożna Panie Profesorze Dobrodzieju!

Odnośnie do odezwy umieszczonej w „Czasie” spisałem trochę szczegółów, o ile były mi znane. Może z nich choć kilka się przyda; zresztą niech stanie chęć za uczynek. Kreślę się z wysokim poważaniem i szacunkiem Wgo. Pana Profesora p...ym [nieczytelne] służą

[...] owies w górach, [...]

Franciszka Jadwiga ROJEWSKA, Ruszczuk [Bułgaria] 1 IX 1883, autor listu: dr Władysław Semerau, lekarz

Z Prus Królewskich, województwa chełmińskiego, dzisiejszego powiatu lubawskiego, znad brzegów rzeki Drwęcy. Na zapytania odpowiada pani Franciszka Jadwiga Rojewska z Rojewa, lat 65 mająca, która pielęgnując jako dziewczę starego dziadka, obdarzona dobrą pamięcią, więc [nieczytelne] dzisiaj faktów pamięta.

14. [...] W Tatrach Karpiele, w pieśniach góralskich Krompiele.

Michał SŁUPNICKI, ksiądz, Węldzisz, pow. Dolina, Galicja, 7 II 1884 r.

[...]

1. W okolicy Tatr którejs pamiętam górali nazywających pszenicę żitkiem „żitko”, ale i żyto tak samo.

13. [...] grule, jabłka w Tatrach [...]

Ludomir SYKUTOWSKI, nauczyciel gimnazjalny z Tarnowa, Nowy Targ, 1 VIII 1883 r.

Wielmożny Panie Profesorze!

Bawiąc na wakacjach w Nowym Targu chciałem stosownie do wezwania Pana Profesora umieszczonego w dziennikach choć nieco się dobrej sprawie przysłużyć i co mogłem zebrać w odpowiedzi na pytania donieść! Ponieważ ojciec mój, który teraz tu stale przebywa, dawniej dłuższy czas mieszkał w okolicach Tarnowa na wsi, więc podaję i niektóre wiadome mu szczegóły z tamtych stron. Będę się trzymał porządku pytań znacząc odpowiedzi temi samymi literami; brak odpowiedzi będzie znaczył, że albo nie dowiedziałem się szczegółu lub też tu nie jest znanym.

[...]

3). [...] w N[owym] Targu sieją go [orkisz] także, ale w małych tylko ilościach i zwią go albo „orkisz” albo „tyngiel”.

[...]

8). W N. Targu uprawiają groch o ziarnach wielkich szarych, a mianowicie tę odmianę tylko między ziemniakami, inne zaś odmiany o ziarnach znacznie drobniejszych, zwykle zielonych lub brudnych, sieją na większych przestrzeniach. Jest jeszcze odmiana t.z. „czubatego”, który tylko między ziemniakami sadzą, dlatego chętnie, że rodząc wiele strąków po okwitnieniu chowa się niejako między badyle.

11). Owies i jęczmień najpospoliciej siane w okolicach N. Targu, jęczmień powszechnie zwany jarcem, bywa często siany w połowie zmieszany z owsem, ta mieszanina zwie się „połownik”, odmiana owsa w to wchodząca zwie się „rychlik”.

12). W N. Targu i okolicy przechowują na zimę przede wszystkim kapustę kwaszoną, następnie prócz ziemniaków karpiele i marchew, którą potem z ziemniakami razem jedzą. Bardzo ulubioną jażyną jest pasternak podobnie używany.

13). W okolicy N. Targu i w samym tem miasteczku zowią ziemniaki „grule”, wyjątek stanowi wieś Czarny Dunajec i jego najbliższa okolica, gdzie ziemniaki zwą wszędzie „rzepa”.

14). W okolicy N. Targu mianowicie znowu koło Czarnego Dunajca zwią karpiele „kwakami”, są odmiany białe i żółte.

17). W okolicach N. Targu pospolicie sadzona, i dobrze się udająca marchew w odmianach białej i żółtej.

22). Cebule, szczypiorek zwany tu „parzątką” i czosnek (czosnok) sadzą w okolicy N. Targu w małej ilości i tylko na własną potrzebę.

23). Z nadejściem wiosny, zwłaszcza po roku nieurodzaju zbierają w okolicy N. Targu na pokarm: a) peż (korzeń) suszony mielą i mieszają z mąką, z której robią placki; b) rzepak dziki, który zwią „hołdryk” nim zakwitnie krążają¹⁴, gotują i z kwasem kapusty jedzą, c) oset młody podobnie, prócz tego czasem lebiodę.

24). Potrawa a częściej „potraw” (potrow) używają tej nazwy w okolicy N. Targu nie tylko w znaczeniu drugiego siana, lecz także i to częściej na oznaczenie słomy owsianej i jęczmiennej, którą chowają na zimę dla bydła.

25). Gatunek pokrzywy mniejszej (*U. urens*) nazywają tu „zogawica”.

33). Boże drzewko, żywokost smażą w maśle i jedzą, ale najczęściej tylko w celach leczniczych.

34). Sałatę zwyczajną dosyć pospolicie sadzą i jedzą zalaną kwasem kapusty.

35). W okolicy N. Targu i samym miasteczku do niezbędnego i całodziennego pożywienia używają kwasu kapusty zwanego „kwaśnicą”, której ubodzy używają nawet w ich przekonaniu jako omasty do ziemniaków. [...]

40). W okolicach N. Targu drzewa owocowe są nader rzadkie, więc i o nazwach nie ma co mówić. [...]

¹⁴

Czyli siekają.

- 47). Cyprys ziele [...] w okolicy N. Targu chodują rzadko i to w wazonikach.
- 48). W okolicy N. Targu chodują: nogietki (nogiętki), śláz wielki (tu pospolity), malwy (barwy jasne i ciemne) nazywają je „rózą białą i czarną”, słonecznik, stokrótki, tojad (zwią koniczkami), orlik, sroczi, fasole (zwią fizole) z białym i czerwonym kwiatem.
- 49). Chodują tu także: rutę, barwinek, boże drzewko, wrotycz, lubczek, józefek, marunkę, miętę (kędzierzawą), szałwiją, rumianek, melissę (tu zwią sańktą), borak (*Borago officinalis*) (zwią madrowe ziele), gorczycę, żywokost.
- 50). Chodują koperek w małej ilości. Kminek dziki tylko zbierają (nazywają kminem), i to w znacznych ilościach na handel.
- 52). W okol[icy] N. Targu tylko len na włókna uprawiają, nazwa len złoty i młócek są używane.
- 53). Konopie w tej okolicy tylko jako ochrona od gąsienic bywa siane.
- 58). W okol[icy] N. Targu olej jest pospolitą postną omastą, i to tylko lniany.
- Nie mogę na razie więcej zebrać posełam i tę trochę, stosownie do życzenia P. Profesora, że i skąpe wiadomości są pożyteczne.
- Z głębokim szacunkiem
Ludomir Sykutowski
z[astępca] nauczyciela gimn[azjum] w Tarnowie
Nowy Targ d[nia] 1 sierp[nia] 1883

Jan ZŁOŻA, ksiądz rzymsko-katolicki, 16 VII 1883 r., Liszki, Galicja

Wielmożny Panie Profesorze!

Stósownie do życzenia Wielmożnego Pana Profesora wyrażonego w Odezwie umieszczonej w „Czasie” z d[nia] 14. lipca 1883 r. – mam zaszczyt odpowiedzieć na niektóre pytania téjże odezwy tyżące się hodowli i użytków roślin w okolicy Chochołowa.

Okolice Chochołowa, a mianowicie wioski: Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche i inne położone u podnóza północnych Tatrów, na zachód od Zakopanego, nie mające prawie żadnej styczności z postępowém gospodarstwém, są prawie w pierwotnym stanie w uprawianiu roślinności pożytek przynoszącej człowiekowi. Na polach spotyka się jedynie owies i ziemniaki, bliżej wioski, około chałup zaledwie kilka zagonów kapusty, żyta gdzieniegdzie i jęczmienia widzieć można. Z tego ubożego zakątka naszej polskiej krainy odpowiadam na poszczególne pytania w szanownej Odezwie postawione:

I. Zboża

- 1). Pszenica tu nie uprawiana, a prawie nieznaną.
 - 2). Żyta bardzo mało uprawiają; inne nazwy nie są znane, jak tylko: żyto jare i ikrzyca tj. żyto dwuletnie, które po zrębach sieją.
 - 3). Niektórzy zamożniejsi gospodarze uprawiają przynajmniej jeden zagon orkisz, – dawniej mieli go więcej uprawiać; nazywają go „orkisz'em”; wyrabiają z niego kasze i pęcak na większe uroczystości.
 - 4). Nazwa zboża „samopsza” nie słyszana.
 - 5). Kasza jaglana znana z jarmarków.
 - 6). ber nieznan.
 - 7). nieznanie zupełnie.
 - 8). soczewica nieznaną. 9). groch sieją na grzędach i w ziemniakach o ziarnach dość dużych zielonych i szarych, które nie są zupełnie okrągłe, lecz popłaszczony.
 - 10). ani gryki, ani tataraki nie sieją.
 - 11). Owies; owsa rozróżniają tutaj trzy gatunki: rychlik, tj. owies gruby a krótki; sieją go na lepiej uprawianej roli; i ten używają do pożywienia; a na przednowku owies zwykły czyli cienki, który sieją na lichych gruntach; i mają jeszcze owies czarny czyli „wąsiak”, który także niektórzy węgierskim owsem nazywają.
- Jęczmień, nazywają tutaj „jarzec”. W owsie znajduje się chwast tutaj „matonog’iem” zwany, który w większej ilości spożyty w ziarnie sprawia odurzenie, ból i zawrót głowy.

II. Warzywa

12). Oprócz ziemniaków uprawiają karpiele, które na zimę przechowują – również i marchew w małej ilości sieją pomiędzy kapustą na grzędzie.

13). Kartofle w tutejszej okolicy nazywają: [„]rzepa” i to tak w całej okolicy Czarnego Dunajca, a w okolicy Nowego Targu i w Zakopanem: „grulami”.

14). Powszechnie nazywają karpiele, a chcąc przedrzeć sasiadów Słowaków węgierskich karpiele nazywają „krąple”. 15). brzoskiew nieznaną.

16). Pasternak tak tu nazywany.

17). marchew tak nazywana. 18). rzepa, tu nazywana: „gryzula”. Marchew, pasternak i rzepa rośnie tylko pomiędzy kapustą na grzędzie.

19). Burak i ćwikła obydwójce ćwikłą zwane: biała i czerwona ćwikła – służy do przyprawy kapusty w beczce.

20). Nieznane. 21). Nazwa Kucmerki nieznaną; słodyczka jako roślina warzywna nieznaną. „Słodyczkę” znają tutaj tylko jako korzeń paproci, którą także „paprótką” nazywają i używają jej wśród zimy przy przedzeniu do zwilżania ust.

22). Cebula znana pod tą nazwą; szczypiorek tu jest nazwany „parządką”, czosnek = czosnok; inne nazwy nieznaną.

III. Zieleniny

23). Z wiosną na przednowku oprócz sałaty, którą sieją na grzędach, zbierają na pokarm jako warmuz: lebiodę dziko rosnącą, którą tutaj „łobodą” nazywają, muszcz tutaj „musec” zwany, młode łodygi kminu po łąkach rosnącego i oset mniej kolczasty, który się na rolach znajduje; w czasie zaś większego głodu zbierają: „dziewięciornik” (jest to roślina podobna do ostu, rośnie na suchych brzegach do słońca, liście grube i kolczaste ma na ziemi rozłożone, niema wznoszącej się łodygi; kwiat tej rośliny ułożony, jak u słonecznika), i wątrobiec, roślina około chałup rosnąca, która ma liść do wykroju serca podobny. Te rośliny gotują i jedzą.

24). Te nazwy nie są znane. 25). pokrzywka lub zagawica (*Urtica urens*) jest znana i tak nazywana, ale nie używana wcale.

26). Szczaw znany i taksamo nazywany. 27-32). tu nieznaną.

33). Boże drzewko, zrost i jagodnik (liście poziomkowe) smażą na maśle i używają jako maść

34). Sałatę i sałatę głąbikową, którą tutaj cukrową sałatą zowią i lebiodę gotują i serwatką z kwaśnego mleka zamiast octu zaprawiają i tak zpożywają; nigdy na surowo nie jedzą. Jedynie szczaw surowy jedzą.

35). Na dzień postny jako zupę postną sporządzają najczęściej z kapuśniarki „kwaśnicą” tutaj zwanej. Czerpie wodę z zakwaszonej kapusty, przegotuje, posoli i ma jako zupę postną do ziemniaków. Ażeby ta kapuśniarka czyli kwaśnica miała lepszy smak i piękniejszą barwę, kładą do beczki kapusty kilka ćwikieł. – Jeżeli kipiącą kapuśniarkę zasypie odrobiną owsianej mąki, to ma gospodynę żur, a innego żuru tutaj nie znają. – Słodką zupę sporządzają z karpielei. – Na wielki post sporządzają tutaj całe beczki owsianego barszczu, który tutaj piwem nazywają, ależ tego piwa jako barszczu używają do ziemniaków lub klusek owsianych (rodzaj prażuchów). – Kto chce mieć na wielki post beczkę lub więcej takiego piwa, bierze pół lub cały korzec owsa, ażeby zaś dodać lepszego smaku i piękniejszego koloru piwu, które ma z owsa otrzymać, dosypuje parę kwart żyta lub też jarcu (jęczmienia) do owsa, i oddaje to wszystko do tak zwanego browaru, jakie tutaj mają w niektórych wioskach zamożniejsi gospodarze. Tam ze zboża tego robią słód (kiełkujące zboże), potem miazdzą i warzą ten słód i spuszczały wywarzone piwo do beczek, zakwaszają w takowych i tak otrzymują piwo, którego jako barszczu używają i bardzo w nim smakują. – Wodę, którą wyczyszczają naczynia, w których piwo to wyrabiano, nazywają tasbirem i używają jej za napój do ugaszenia pragnienia.

IV. Owoce

Drzew owocowych prawie zupełnie tu nie ma; dlatego też żadnych nazw rozróżniających gatunki nieznaną.

V. Kwietnik

45). Nie hodują tutaj w ogródkach prawie żadnych kwiatów jako ozdoby; już wielki luksus znamieniuje lilija i piwonija, jeżeli w którym ogródeczku się pokaże; innych kwiatów a nawet róży pełnej nie znają. – Za to hodują na grzędach zioła, które zastępują im miejsce apteki i tak

hodują: miętę, którą „miętką” nazywają, lubszczyk (lubczyk), koper, boże drzewko, majeranek, tu barwinkiem zwany, oman tu omian, szałwję, rumianek, zrost, litwor, którego korzeń jest poszukiwany przez mieszkańców, jako lekarstwo pewne.

VI. Włókna

52). W tej okolicy na przedziwo uprawiają len, który „lnem” nazywają, inne nazwy nie znane; mają dwa gatunki lnu: tak zwany swojski i „olszak”; ostatni różni się od swojskiego bledszym kwiatem, większą bujnością i jest dwa razy tak wysoki, jak swój.

54). Konopie sieją na włókno obok grząd i włókno konopne używają na powrozy i dratwy, jako ochrona od gąsienic nieznanne.

55). rogóz i sitowie nie znane. 56). łyka lipowego ani wiązowego nie używają, ani nie istnieje tradycja, ażeby kiedy w takich chodakach chodzili. 57). Nie.

VII. Olej

58). Do postnej omasty lud sam wytłacza olej z siemienia lnianego i konopnego; opowiadają, że dawniej w tej okolicy wytłaczano z bukwi olej, ale teraz drzew bukowych tu nie ma.

VIII. Barwidła

59). Tutaj lud sam nie barwi swej przędzy, ale daje do farbiarzy, którzy są zwykle obcokrajowcy; podanie jest, że dawniej w tych okolicach nosiły kobiety zupełnie białe ubranie.

60). Pisanki wielkanocne tu nieznanne.

Z szacunkiem głębokim

x. Jan Złóża

Liszki, d. 16/7 [1]883 r.

Wielmożny Panie Profesorze Dobrodzieju!

Za przesłane mi łaskawie broszury serdecznie dziękuję Wielmożnemu Panu Profesorowi Dobrodziejowi, sprawiły mi wielką radość, iż je z rąk W. Pana Profesora otrzymałem.

Na zapytania postawione mi w liście z d. 19 b.m. Mam zaszczyt odpowiedzieć niniejszem:

Warmuz jest ogólna nazwa dawana nie tylko potrawie sporządzonej z zielenin, ale zieleniny uzbierane, nim jeszcze sporządzone zostały jako potrawa, nazywają już warmuzem. – Liście zielenin jako też i łądygi, dopóki są jeszcze miękkie i soczyste siekają i siekane gotują, wyjąwszy sałaty, którą, całe liście i grubsze nawet głąbiki, gotują [sic!!!]. Z „dziewięciornika” używają na pokarm liści młodych, które siekają do gotowania, a korzenia ani pączków nie używają. Okaz muszczu „musec” załączam w liście, roślina ta rośnie jako chwast całymi kłębami na grzędach; zarazem i to nadmienić mi wypada, że muszec i lebiodej jedzą, chociaż ich głód do tego nie zmusza, uważają te dwie rośliny niejako za przysmak, zajmują miejsce szpinaku. Co się tyczy kminu po łąkach rosnącego, to mogę wyjaśnić, iż ziarnka tegoż kminu używają wszędzie jako przyprawy w pieczeniu chleba posypując nim z wierzchu lub do ciasta dodając, a w szpitalach zaś z tegoż samego ziarnka sporządzają „zupę kminkową”. – W okolicy Chochołowa z wiosną, dopóki łądyga tegoż kminu jest miękka i soczysta, zbierają i siekają łądygę wraz z pierzastym liściem na warmuz, a kiedy zaś łądyga stwardnieje i już się użyć nie da, to wtedy czekają na dojrzałe ziarno kminu, po dojrzeniu zbierają toż ziarno, kto pilniejszy, zbiera czasem z końcem lata i pół korca, sprzedają go żydom, którzy kminek skupują nawet i w małych ilościach, jak np. kwartę i pół kwarty, co oni z tem robią, niewiem. Mieszkańcy zaś tej okolicy używają nasienia kminu jako przyprawy do zasmarek, np. kapusty.

Okazów „wątrobcza” i „zrostu” nie mogłem w okolicy Liszek napotkać, a z gór nie miałem sposobności sprowadzić, bardzo przeto przepraszam, że ich nie mogę teraz przesłać. – Wątrobiec jestto chwast rosnący w górach koło domów wraz z pokrzywami i ostem, więcej w cienistych miejscach, łądygę ma dosyć wysoką tak, jak pokrzywa, a liście ma piramidalnie ułożony od spodu aż do wierzchołka łądygi. W braku innych zielenin, bywa zbierany liść i sieczony na warmuz. – „Zrost” ma liść bardzo soczysty, używają go jako lekarstwa na skaleczenia ciała ostrem narzędziem; ponieważ ma mieć ta roślina tę własność, iż rana pod

liściem bardzo szybko się goi czyli zrasta, dlatego też tą roślinę „zrostem” nazywają. – Omian rzeczywiście kwiat fiołkowy.

Co się tyczy sposobu wytlaczania oleju z siemienia lnianego i konopnego, to tak samo, jak do sporządzania piwa na post, mają niektórzy gospodarze „olejarnie”. Tam tłuką w stępach siemie, jakie kto ma, a następnie umieszczają w prasie i w ten sposób wytłaczają olej. Nie mieszają w żadnym oznaczonym stosunku siemienia lnianego z konopnem, lecz jeżeli kto ma siemie lniane i konopne, to albo z każdego osobno wytłacza olej, albo też wszystko (tj. len i konopie) razem, ile ma, zsypuje i z tego wytłacza olej; a części stałe, pozostałe z siemienia wytłoczonego, nazywają „makuch'em”, który świeży w biedzie zjadają, a majątniejsi dla bydła rozdzielają.

Przy tej sposobności miło mi jest oznajmić, iż mam zamiar udać się w moje strony rodzinne, to tam zbiorę przynajmniej najważniejsze rośliny, których lud tamtej okolicy używa na lekarstwo dla siebie i dla bydła, oraz i inne rośliny, z których jakkolwiek mają pożytek przy gospodarstwie i nieomieszkał też okazy oznaczone ludowymi nazwami przesłać dla celów naukowych Wielmożnemu Panu Profesorowi; jednakowoż nie śmiem upewnić, czy to będzie mogło nastąpić jeszcze w tym roku.

Pozostaję z najgłębszym uszanowaniem Wielmożnego Pana Profesora Dobrodzieja
sługa

x. Jan Złóża

Liszki, d. 24. Lipca 1883 r.

Historia badań etnobotanicznych i spis roślin dziko rosnących
użytkowanych na Podhalu

**The history of ethnobiological studies and the list of wild plant
species used in the Podhale region**

Dominika Kustos^{1,2}

1. Instytut Ochrony Przyrody, Polska Akademia Nauk, al. A. Mickiewicza 33, 31-120 Kraków
2. Wydział Biotechnologii, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Pigonia 1, 35-310 Rzeszów
e-mail: kustos@iop.krakow.pl

Abstract. This work is a review of wild plants used in the Podhale region since the beginning of the 19th century until the present. Seventy-four sources were used. The use of at least 193 taxa from 68 plant families was recorded (not including 33 unidentified names of plants). Among them 68 taxa were used as food, 117 as medicine, 10 in building crafts, 20 for making everyday utensils and furniture, 82 in religious or magic rituals, and 83 had other uses, such as cosmetics, bedding for animals etc.

Key words: ethnobotany, wild edible plants, medicinal plants, plant use

Wstęp

Podhale od dawna cieszy się ogromnym zainteresowaniem badaczy. Jest to region zwarty etnograficznie i geograficznie, który przez dziesięciolecia nie ulegał procesowi urbanizacji zachowując wiele zwyczajów i cech tradycyjnej kultury (Kowalska-Lewicka 1958). Dopiero gdy dzięki staraniom hr. Władysława Zamoyskiego w 1899 r. zbudowano linię kolejową, Zakopane i jego okolice stały się regionem łatwiej dostępnym dla turystów i szybko rozwijającym się. Po I wojnie światowej rozwój Podhala bardzo przyspieszył, co wiązało się także z przyływem obcej ludności (Ptak 2010). Jednakże górale nie tylko zachowali swoją odrębność kulturową, z której zawsze byli dumni, ale wciąż ją pieczołowicie pielęgnują i praktykują (Dziadowiec 2010). Reinfuss określa to nawet zjawiskiem *podhalańskiego fenomenu* pisząc, że pozwala on Podhalanom „zachować i rozwijać obok miejskiej cywilizacji swą tradycyjną kulturę, która w innych regionach cofa się i zanika”. Co więcej, autor zauważa, że

Podhalanie „potrafili nie tylko przyswoić sobie zdobycze współczesnej cywilizacji, nie tracąc swej tradycyjnej kultury, ale jeszcze tę odziedziczoną po dziadkach tradycję w twórczy sposób rozwijają (...). Na tle ogólnej niwelacji kultury ludowej w Polsce to, co widzimy na Podhalu, stanowi fenomen nie posiadający analogii” (Reinfuss 1988). Dla badaczy Podhale jest ciekawe także dlatego, że obok dwu podstawowych dla wszystkich wsi polskich dziedzin produkcji, czyli rolnictwa i hodowli bydła typu nizinnego występuje tutaj także pasterstwo polaniarskie i wysokogórskie, które miało, i wciąż ma, ogromny wpływ na specyfikę lokalnego folkloru. Biorąc pod uwagę powyższe argumenty etnografowie już w XIX w. zaczęli badać teren Podhala. Niniejszy artykuł jest próbą kompilacji rozproszonych informacji na temat różnych sposobów wykorzystania roślin dziko rosnących na terenie Podhala pochodzących z 60 etnograficznych publikacji naukowych, w tym z archiwalnych wywiadów etnograficznych znajdujących się w zbiorach Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem (Dokumentacja opisowa [...] 1976–1978) oraz w „Polskim Atlasie Etnograficznym” (Kania [ca. 1948], Halaszka [ca. 1948], Skupień-Florek 1949) oraz z listów będących odpowiedzią na ankietę J. Rostafińskiego (Odpowiedzi na ankietę [...] 1883).

Podhale i historia jego zaludnienia

Jedną z pierwszych trudności, na które natrafiają badacze Podhala jest definicja granic tego regionu. Niestety, interpretacji jest wiele, a dodatkowe zamieszanie wprowadza termin Podhala Skalnego i Podhala Niżnego. Biorąc pod uwagę granice administracyjne, Podhale powinno obejmować swym obszarem powiat nowotarski. Jeśli za kryterium uzna się gwarę góralską, to tzw. archaizm podhalański sięga aż po Myślenice. Wyznacznikiem regionu nie może być też strój podhalański (Kowalska-Lewicka 1958). Dlatego na rzecz tej pracy definicję granic Podhala przyjęto za terminologią z „Wielkiej Encyklopedii Tatrzańskiej” gdzie jest ono opisane jako kraina: „leżąca pod Tatrami po ich północnej stronie, w górnym dorzeczu Dunajca. (...) Podhale obejmuje całe górne dorzecze Dunajca od Czorsztyna w górę z wyjątkiem polskiej części Zamagurza Spiskiego, tj. terenów leżących na wschód od rzeki Białki. Podhale sięga więc na południu do stóp Tatr; na zachodzie do działu wodnego (miejscami bardzo niskiego) między dorzeczem Dunajca a Orawy; na północy do linii wododziałowej biegnącej przez Żeleznickie Pasma, Sieniawską Przełęcz, Gorce, Knurowską Przełęcz i Pasma Lubania po szczyt Lubań (1225 m); stąd granica Podhala schodzi na południe do Czorsztyna, skąd biegnie na zachód w górę Dunajcem do ujścia Białki, którą w górę na południe do Tatr, z tym że wieś Nowa Biała (leżąca obecnie na lewym brzegu Białki) należy nie do Podhala, ale do Spisza. Podhale znajduje się całkowicie na obszarze Polski, graniczy z Orawą, Spiszem i Tatrami Polskimi” (Radwańska-Paryska & Paryski 1995).

Szacuje się, że pierwsze osady na Podhalu pojawiły się w XIII w. i były założone przez osadników z Niżu Polskiego. W okresie tym teren Podhala należał w całości do zakonu cystersów. Następnie ok. XV w. na te tereny zaczęli przybywać pasterze wołoscy, którzy wędrowali wzdłuż łuku Karpat. To ich kultura, wierzenia i zwyczaje pasterskie miały największy wpływ na przekształcenie wcześniej bardziej rolniczej kultury Podhala (Dziadowiec 2010). Na Góralstwie wpływ miały także inne nacje występujące na tych kresowych obszarach, m.in.: Rusini, Sasi Spiszy, Słowacy i Węgrzy. Jednakże uważa się, że ich znaczenie było minimalne, a w literaturze jest niejednokrotnie przeceniane (Kroh 2000). Trzeba podkreślić jednak fakt, że górale należą do jednej z najbardziej zróżnicowanych etnograficznie grup, a przez to stanowią niezwykle ciekawy obiekt badań.

Metodyka

Analizie poddane zostały dane etnobotaniczne zawarte w 74 źródłach (pochodzących z lat 1815–2018), w tym trzech listach skierowanych do Józefa Rostafińskiego (Odpowiedzi na ankietę [...] 1883), 71 wywiadach etnograficznych znajdujących się w zbiorach Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem (Dokumentacja opisowa [...] 1976–1978), a także w szesnastu wywiadach znajdujących się w „Polskim Atlasie Etnograficznym” (Kania [ca. 1948], Hałasza [ca. 1948], Skupień-Florek 1949). Pod uwagę brano jedynie rośliny rosnące w stanie dzikim, pomijając te uprawiane w przydomowych ogródkach i na roli. Jeśli w jakimś przypadku nie dało się określić dokładnie gatunku, a rośliny te mogły występować w stanie dzikim jak i być uprawiane (np. *Lilium* sp., *Papaver* sp.), to dodano je do spisu. Jednak z tego powodu z listów skierowanych do Józefa Rostafińskiego, w których mowa jest o Podhalu, wzięto pod uwagę jedynie trzy: Jana Bodnarskiego, Ludomira Sykutowskiego i Jana Złóży (Odpowiedzi na ankietę [...] 1883). Tomasz Klimonda w liście z dnia 22.07.1883 r. wspomina o bardzo małym dzikim lnie (*Linum catharticum* L.), który rośnie na polach w Bystrem koło Zakopanego oraz okolicy Czarnego Dunajca (na jałowych polach między owsem). Nie podaje jednak informacji o jego użytkowaniu, dlatego list ten w niniejszej pracy został pominięty. W przypadkach, gdy podane były jedynie lokalne nazwy roślin, ich identyfikacji dokonywano na podstawie „Słownika gwarowego góralskich nazw roślin z Tatr i Podtatrza” (Radwańska-Paryska 1992) lub podawano przybliżone oznaczenie, jeśli nazwa jest szerzej stosowana w Polsce. Natomiast aktualne nazwy łacińskie zostały podane zgodnie z pracą „Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist” (Mirek et al. 2002). Dodatkowe wyjaśnienia odnośnie nazewnictwa znajdują się w Załączniku 1.

Tabela 1. Charakterystyka źródeł literaturowych wykorzystanych do stworzenia listy taksonów użytkowanych na terenie Podhala.

Autor	Rok publikacji	Główny temat	Miejsce badań	Liczba wymienionych taksonów roślin użytkowanych przez ludność Podhala
Staszic S.	1815	geologia	Polska	3
Goszczyński S.	1853	historia, przyroda	Tatry	5
Trippin T.	1856	przyroda	Tatry	1
Stęczyński B. Z.	1860	przyroda	Tatry	2
Janota E. & Nowicki M.	1865	ochrona zwierząt	Podhale	4
Kopernicki I.	1876	medycyna, wierzenia	Polska	1
Gustawicz B.	1882	przysłowia i podania	Polska	50

Köhler P. - Listy – odpowiedzi na ankietę Józefa Rostafińskiego (listy od: Ludomira Sykutowskiego, Jana Złóży i Jana Bodnarskiego)	1883 (2018)	różne aspekty etnobotaniki	Podhale	40
Eljasz-Radzikowski S.	1888	przyroda	Tatry	2
Mátyás K.	1891	gwara	Nowy Sącz i okolice	3
Udziela M.	1891	medycyna i przesady	Posła	10
Witkiewicz S.	1891	przyroda	Tatry	2
Talko-Hryncewicz J.	1893	medycyna ludowa	Ruś południowa	2
Eljasz-Radzikowski S.	1897	etnografia	Zakopane	29
Żegota P.	1899	etnografia	Tatry	1
Eljasz-Radzikowski S.	1901	historia Zakopanego	Zakopane	5
Zdziarski S.	1901	skarby tatrzańskie	Tatry	2
Matlakowski M.	1901	motywy zdobnicze	Zakopane	25
Eljasz-Radzikowski S.	1903	skarby tatrzańskie	Tatry	3
Chrościński M.	1905	historia, przyroda	Tatry	5
Potkański K.	1905	wierzenia	Podhale	1
Kantor J.	1907	etnografia	Czarny Dunajec	5
Bogatyński W.	1912	etnografia	Nowy Targ	1
Chybiński A.	1924	instrumenty muzyczne	Podhale	13
Fischer A.	1926	wierzenia	Nowy Targ	2
Maurizio A.	1926	pożywienie, rolnictwo	świat	1
Biegeleisen H.	1929	medycyna	Polska	1
Moszyński K.	1929	etnografia	Polska	1
Zborowski J.	1932	etnografia	Podhale	1

Roj-Kozłowska H.	1947	etnografia	Podhale	8
wywiady etnograficzne, kwestionariusze nr 1-4, „Polskiego Atlasu Etnograficznego” (Kania, Halaszka, Skupień-Florek)	1948-50	wywiady etnograficzne	Biały Dunajec – Stołowe, Poronin, Szaflary	19
Gwizdź F.	1949	etnomedycyna	Podhale	14
Gentil-Tippenhauer W.	1954	etnografia	Podhale	3
Jostowa W.	1954a	żywnienie	Podhale	30
Jostowa W.	1954b	żywnienie	Podhale	8
Kowalska-Lewicka A.	1957	zwyczaje	Podhale	1
wywiady etnograficzne, kwestionariusz nr 6, „Polskiego Atlasu Etnograficznego” (Jankowska)	1964	etnografia	Powiat Nowy Targ	34
Antoniewicz W.	1966	architektura i plastyka	Podhale	11
Antoniewicz W. (praca zbiorowa: Bazińska B., Starek E., Jostowa W.)	1967	etnografia	Podhale	35
Kolberg O.	1968	etnografia	Podhale	3
Bejnarowicz J.	1969	medycyna	Podhale	14
Kural B.	1972	skrzynie	Podhale	2
Kroh A.	1972	strój	Podhale	4
Malkiewicz K. & Zambrzyca A.	1974	fajki	Podhale	5
Kural B.	1974	skrzynie	Podhale	1
Hensłowa M.	1976	etnobotanika	Polska	1
wywiady etnograficzne ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem (Dokumentacja opisowa [...])	1976–1978	wywiady etnograficzne (gł. z cieślami)	Maniowy, Poronin Tatrzański	65 (nie licząc mchów i grzybów)
Jostowa W.	1978	obrzędy religijne	Podhale	27
Jost H.	1979a	budownictwo	Podhale	3
Jost H.	1979b	budownictwo	Podhale	2

Zegadłówna Z.	1985	żywienie	Zakopane	1
Kawałko M. J.	1986	zioła	Polska	3
Kantor R.	1991	etnografia	Podhale	28
Mirek Z.	1992	przyroda	Tatry	1
Radwańska-Paryska Z.	1992	etnografia (gwara)	Podhale	31
Jost H.	1994	folusze	Podhale	4
Tylkowa D. (praca zbiorowa: Maleta & Fryś-Pietraszkowa, Baniowska & Jagieła, Szromba-Rysowa, Hermanowicz-Nowak, Lehr, Kwaśniewicz, Tylkowa)	2000	etnografia	Podhale	54 (nie licząc grzybów)
Kamocki J.	2000	etnografia	Podhale	1
Kulig M.	2003	budownictwo	Podhale	2
Guzik C.	2004	etnografia	Podhale	1
Tondos B.	2004	styl zakopiański	Podhale	7
Rak Z.	2007	łyżniki	Podhale	13
Szybisty T.	2007	sposób zakopiański	Podhale	6
Banach K.	2008	zdobienie serków owczych	Podhale	1
Święch J. & Trebunia- Staszal S.	2008	obrzędy religijne	Podhale, Rzeszów	5
Zajac E.	2008	żywienie	Podhale	2
Bentkowska-Mitana A.	2012	architektura sakralna	Podhale	2
Wdowiak A.	2013	alkohol	Polska	3
Haratyk A.	2014	etnografia	Podhale	8
Bachleđa-Dorcarz W.	2015	etnografia (zwyczaje baców)	Podhale	4
Mackoś-Iwaszko E. & Lubiarz M.	2015	ornamenty roślinne	Podhale	20
Kujawska M., Łuczaj Ł, Sosnowska J., Klepacki P.	2016	wierzenia i zwyczaje ludowe	Polska	71
Łaś J.	2016	architektura	Podhale	6
Rak Z.	brak danych	fajki	Podhale	3

	[bd]			
--	------	--	--	--

Historia dokumentowania sposobów użytkowania roślin na Podhalu

W Wielkiej Encyklopedii Tatrzańskiej możemy przeczytać, że „W dokumentach nazwa Tatr pojawia się po raz pierwszy w 1086 w przywileju ces. Henryka IV dla biskupstwa praskiego, w postaci Triti czy Tritri. Następnie przed 1125 występuje - powtórzona z poprzedniego dokumentu w poprawionej postaci - w rękopisie kronikarza czeskiego Kosmasa w formie Tatri, która przez różnych wydawców tego rękopisu była źle odczytana i podawana jako Tryn, Tritri, Triti, Tryti itd. W źródłach węg. z XII-XIV w. nazwa istnieje w postaci Turtur, Turtul, Tortol, Tarczal, Alpes Tatarum itd. W pol. źródłach nazwa pojawia się od 1255 w tej samej postaci, co dziś: Tatry. W druku nazwa ukazuje się po raz pierwszy w 1549 w formie Tatri, w pracy G. Wernhera *De admirandis Hungariae aquis hypomnemation*, a w 1639 w formie Tatry, w dziele D. Frölicha *Medulla geographiae practicae*.” (Radwańska-Paryska, Paryski 1995). Od tego czasu aż do wieku XVIII nasze góry traktowane były przez pisarzy głównie jako naturalna granica kraju. W tym miejscu należy jednak zwrócić uwagę, że w XVII wieku, po 30 latach pracy (ok. 1580–1610), wydany został „Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacinskiego zowią (...)” (1613). Autor tego dzieła, Szymon Syreński (Syreniusz) (ok. 1540–1611), opisał w nim 765 roślin podając głównie ich zastosowanie w lecznictwie ludzi i zwierząt oraz wykorzystanie w gospodarstwach domowych. Przy każdym gatunku podaje on także miejsce jego występowania. W kilku przypadkach są to Tatry (np. *Gentiana punctata*, *Panax herculeum*). Ponieważ jednak z dzieła tego nie wiemy, czy rośliny te były wykorzystywane w opisany sposób przez ludność Podhala, nie zostało ono uwzględnione w niniejszej pracy.

Dopiero we wspomnianym XVIII wieku, zarówno w Polsce jak i całej Europie, zaczęło rosnąć zainteresowanie codziennym życiem ludzi (Piksa 1995). W latach 1745–1746 i 1754–1764, opublikowana została jedna z pierwszych polskich encyklopedii pt.: „Nowe Ateny (...)”, napisana przez jezuitę Benedykta Joachima Chmielowskiego (1700–1763). To w niej po raz pierwszy pojawia się wzmianka o zbieraniu ziół na terenie Tatr, które następnie sprzedawane były do aptek. Z późniejszych źródeł dowiadujemy się, że osoby zarabiające w ten sposób na życie nazywane są *korzeniarzami* (Kujawska et al. 2016). Niezwykle ważnym dziełem, zawierającym dane etnobotaniczne z badanego terenu jest powstały w XVIII wieku zielnik Brata Cypriana z Czerwonego Klasztoru (jego prawdziwe imię i nazwisko to Franz Ignatz Jäschke (1724–1775)). W niniejszej pracy publikacja ta nie została ujęta ponieważ autorka skupiła się na literaturze powstałej na terenie Polski. Łączna liczba gatunków roślin w zielniku wynosi 264, w tym 61 zebranych w Tatrach. Wśród tych ostatnich 31 ma opisane stanowiska, z których je zebrano (Radwańska-Paryska 1985). W roku 1815 opublikowana została pierwsza syntetyczna praca z zakresu geologii Tatr pt.: „O ziemiorodztwie Karpatów i innych gór i równin Polski” Stanisława Staszica (1755–1826). Choć dzieło to pozostawia wiele wątpliwości co do jego znaczenia naukowego (Maślankiewicz 1956), to pojawiają się w nim informacje o trzech gatunkach drzew wykorzystywanych powszechnie przez górali (kosodrzewina, limba i cis).

Narodziny etnografii w Polsce miały praktycznie miejsce w wieku XIX. To w tym czasie Oskar Kolberg zaczął gromadzić materiały etnograficzne z terenu całej Polski wówczas nie istniejącej jako suwerenny kraj. Materiały z Podhala znalazły się w dwóch tomach

opracowań pt. „Góry i Podgórze”, opublikowanych po jego śmierci (Kolberg 1968) i dotyczą głównie pieśni góralskich – inne informacje, w tym etnobotaniczne, są bardzo nieliczne. Jak można przeczytać we wstępie do tego dzieła, O. Kolberg zaniedbał dokładne badanie Podhala na rzecz innych mniej etnograficznie poznanych regionów Polski. Inna praca zawierająca dane etnograficzne dotyczące obszaru całego kraju to „Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody” (1881, 1882) Bronisława Gustawicza (1852–1916). W części drugiej, dotyczącej świata roślin (1882) autor, podaje aż 48 gatunków roślin, które na terenie Podhala były głównie wykorzystywane w lecznictwie i/lub zwyczajach i obrzędach o charakterze religijnym.

Rok później Józef Rostafiński ogłosił ankietę, na podstawie której planował badać historię roślin uprawnych w Polsce. Ankietę tę zdecydowanie można uznać za pierwszy czysto etnobotaniczny większy zbiór danych w naszym kraju. Warto podkreślić fakt, że w ankiecie tej kilkanaście pytań dotyczyło także roślin dziko rosnących (na ok. 70 pytań w najobszerniejszej wersji ankiety) (Köhler 1993). W odpowiedzi na ankietę autor otrzymał prawie 860 listów od około 370 respondentów, z których jedynie część się zachowała (Köhler 2015). Oprócz informacji na temat użytkowania i lokalnego nazewnictwa roślin uprawnych oraz dziko rosnących w dwóch odpowiedziach na ankietę, pochodzących z terenu Podhala, pojawiły się informacje na temat warmuzu (nazw potrawy występuje w wariantach *warmuz*, *warmus* i *warmuż*), czyli zupy przygotowywanej z dziko rosnących roślin zbieranych wczesną wiosną, którą jedzono w czasach głodu (Odpowiedzi na ankietę [...] 1883).

Kolejnym autorem, w którego pracach pojawiają się informacje etnobotaniczne, był Stanisław Eljasz-Radzikowski (1869–1935). Wprawdzie dotyczą one zasadniczo historii i etnografii Podhala, to łącznie opisanych zostało tam użytkowanie aż 36 roślin (Eljasz-Radzikowski 1897, 1901).

Warto także wspomnieć, że w XIX wieku zaczęto także publikować „spiski tatrzańskie”, czyli staropolskie, rękopiśmienne *quasi*-przewodniki tatrzańskie, które miały wskazać czytelnikowi drogę do ukrytych w górach skarbów. Można w nich znaleźć informacje na temat roślin o znaczeniu magicznym, np. w spisku Chrościńskiego (1905) znalazła się ciekawa informacja, że *Lunaria* ma moc przemienienia zwykłego kruszcu w złoto.

Ogromny wpływ na rozwój badań na Podhalu miała rozwijająca się na tym terenie w XIX wieku turystyka. Z historycznych danych literaturowych wiadomo, że pierwszą turystką w Tatrach była Beata z Kościeleckich Łaska, która 11 czerwca 1565 r. odbyła wycieczkę w Góry Śnieżne (Nyka 1961, Radwańska-Paryska & Paryski 1995). Wiadomo także, że w okresie renesansu w Tatrach odbywały się wycieczki szkolne, które zostały opisane m. in. przez Ivana Houdeka w książce „Osudy Vysokých Tatier” (Houdek 1936, Piksa 1995). W XIX wieku zaczęły powstawać pierwsze przewodniki po Tatrach i opisy odbytych wycieczek. Jednym z nich jest wydany w 1853 r. „Dziennik podróży do Tatrów” Seweryna Goszczyńskiego (1801–1876). Choć cel tej publikacji jest zupełnie inny, to w niej można również odnaleźć informacje na temat sposobów użytkowania roślin. Jak pisze Piksa (1995): „publikacja ta dała podwaliny pod przyszły rozwój badań etnograficznych”. Jednak dopiero po wybudowaniu w roku 1899 r. kolei do Zakopanego (wcześniej prowadziła ona jedynie do Chabówki) miasto zaczęło się dużo szybciej rozwijać, a dzięki ułatwionej komunikacji rzesze turystów i artystów przyjeżdżała tutaj podziwiać Tatry (Nowak 1988). Druga połowa XIX wieku, to także czas, kiedy ludzie zaczęli baczej zwracać uwagę na zagrożenia przyrody spowodowane działalnością ludzi. W tym czasie zaczęto pisać o potrzebie ochrony tatrzańskiej przyrody zwracając jednak główną uwagę na zwierzęta, a nie na rośliny. Przykładem może być „Upomnienie Zakopianów oraz wszystkich

Podhalańców aby nie tępił świstaków i kóz” napisane przez Eugeniusza Janotę i Maksymiliana Nowickiego (1865), w którym opisane jest zastosowanie czterech roślin o właściwościach leczniczych: rumianku pospolitego, centurii pospolitej, mięty i borówki czarnej.

Wiek XX jest w naszej historii okresem niezwykle burzliwym, jednak mimo wszystko to właśnie w tym czasie bujnie rozwijane były etnograficzne badania Podhala. Już w 1901 roku ukazało się jedno z najważniejszych dzieł etnograficznych Podhala – „Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu” Władysława Matlakowskiego (1850–1895). Etnobotanicy odnajdą w tej publikacji głównie informacje na temat sposobów wykorzystywania różnych gatunków drewna oraz roślin uwiecznionych w formie motywów zdobniczych. Co jednak bardzo ciekawe, Matlakowski jako pierwszy pisze szerzej o dziko rosnących roślinach, które stanowiły pokarm głodowy. Do roślin głodowych zalicza jedzone przez górali wczesną wiosną młode pąki drzew: buka pospolity, klonu jawora, sosny limby i świerka pospolitego. Autor wspomina także o roślinach zbieranych na warmuz oraz o perzu, którego kłącza w czasach głodu suszono i mielono na mąkę. Wymienia także 9 gatunków grzybów, które były przez górali zbierane i jedzone.

Wiek XX to także kolejny okres gwałtownych zmian zachodzących na Podhalu, spowodowanych napływem turystów oraz masową emigracją górali (głównie do USA), a także rosnącym po II wojnie światowej uprzemysłowieniu tego obszaru. Czynniki te nie pozostają bez wpływu na zmianę jakości i stylu życia mieszkańców Podhala, dlatego etnografowie starali się badać resztki zachowanej tradycji (Kowalska-Lewicka 1958). W okresie tym powstają prace na temat przedmiotów wykonywanych jako rękodzieło przez lokalnych „artystów”, których fach odchodzi już w zapomnienie. Warto wspomnieć chociażby o pracach na temat tradycyjnych instrumentów muzycznych (Chybiński 1924), drewnianych, malowanych skrzyń (Kural 1972, 1974), stroju (Kroh 1972), czy fajczarstwa (Malkiewicz & Zambrzyca 1974). Można w nich znaleźć informacje zarówno o rodzajach drewna, które jest wykorzystywane przez rękodzielników, jak i o roślinnych motywach zdobniczych. W XX wieku publikowane są także prace w całości poświęcone żywieniu górali, również głodowym (Jostowa 1954a, Jostowa 1954b, Zegadłówna 1985) oraz roślinom wykorzystywanym w medycynie (Gwiżdż 1949, Bejnarowicz 1969, Henslowa 1976, Kawalko 1986). Oczywiście wciąż przedmiotem zainteresowań etnografów pozostaje tradycyjne budownictwo góralskie (wywiady archiwalne „Polskiego Atlasu Etnograficznego” 1948–1949: (Kania [ca. 1948], Hałaszką [ca. 1948], Skupień-Florek 1949), Antoniewicz 1966, zbiory Muzeum Przyrodniczego w Zakopanem 1976–1978 (Dokumentacja opisowa [...] 1976–1978), Jost 1979, Jost 1994). Prace te, podobnie jak prace na temat rękodzielników, są nieocenionym źródłem informacji o gatunkach drewna wykorzystywanego przez mieszkańców Podhala, a także o roślinnych motywach zdobniczych. Do tematów, które niewątpliwie interesowały w XX wieku badaczy Podhala, należy zaliczyć także zwyczaje religijne, obrzędy i wierzenia. Również w tych materiałach etnobotanik odnajdzie informacje na temat sposobów użytkowania roślin dziko rosnących na tym obszarze (Potkański 1905, Fischer 1926, Kowalska-Lewicka 1957, Jostowa 1978). Na wyróżnienie zasługuje praca botaniczki i taterniczki, Zofii Radwańskiej-Paryskiej (1901–2001) pt.: „Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i Podhala” (1992). Mimo iż praca ta skupia się na gwarze góralskiej, to znajdziemy w niej opisane zastosowanie aż 31 gatunków roślin.

W XXI wieku widać widoczny trend zmniejszenia zainteresowania badaczy regionem Podhala. Prace, które powstały po roku 2000, zazwyczaj uzupełniają tematy, które były omawiane przez wcześniejszych badaczy np. zagadnienie architektury zakopiańskiej (Kulig 2003, Tondos 2004, Szybisty 2007, Bentkowska-Mitana 2012, Haratyk 2014, Łaś 2016). W tym

okresie na wyróżnienie zasługują dwie publikacje. Pierwsza z nich poświęcona jest motywom roślinnym w ornamentyce ludowej Skalnego Podhala (Mackoś-Iwaszko & Lubiarsz 2015). Znajdziemy w niej aż 20 gatunków roślin, które były uwieczniane przez górali na strojach i przedmiotach codziennego użytku. Druga, to obszerne opracowanie materiałów Adama Fischera pt.: „Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych” (Kujawska et al. 2016). W publikacji tej znajdziemy aż 71 gatunków roślin, które na terenie Podhala były użytkowane w medycynie, kuchni, budownictwie, do wyrobu sprzętów codziennego użytku, w zwyczajach i obrzędach religijnych, a także w weterynarii.

Podsumowując, warto zauważyć, że mimo wielu publikacji literaturowych oraz prac etnograficznych z obszaru Podhala do dnia dzisiejszego brakuje syntetycznej pracy, która skupiałaby się jedynie na sposobach użytkowania roślin dziko rosnących. W dotychczasowych publikacjach informacje na temat roślin są niekompletne i stanowią raczej dodatek do głównych badań. Wielu autorów minimalizuje znaczenie konkretnych gatunków pisząc ogólnikowo o ziołach, kwiatach czy drewnie, nie podając dokładnych nazw gatunkowych. Wynika to zapewne także z faktu, iż dotychczas tematem tym nie zajmowali się botanicy. Wyjątkiem jest wspomniana już praca Zofii Radwańskiej-Paryskiej (1992), która jednak skupiła się przede wszystkim na gwarze.

Wnioski

Efektem analizy jest spis oznaczonych 193 taksonów należących do 68 rodzin, wraz ze sposobami ich wykorzystania (Załącznik 1). W przypadku większości z nich ich nazwa gatunkowa była podana wprost, bądź możliwa do pewnej identyfikacji. Niestety, w przypadku 33 roślin nie udało się zidentyfikować taksonu do obecnej obowiązującej nazwy gatunkowej lub rodzajowej. Ponadto, w literaturze pojawiały się także zastosowania dla szyszek i żywicy, jednak żaden z autorów nie podał z jakich taksonów one pochodziły. W przypadku żywicy najprawdopodobniej chodzi o żywicę jodłową (tzw. smołę), która do dnia dzisiejszego ma wśród górali podobne zastosowanie, do tego które podawane jest w danych literaturowych.

Najwięcej taksonów użytkowanych przez mieszkańców Podhala należy do rodzin: Asteraceae (27), Rosaceae (16) oraz Lamiaceae (9). (Fig. 1).

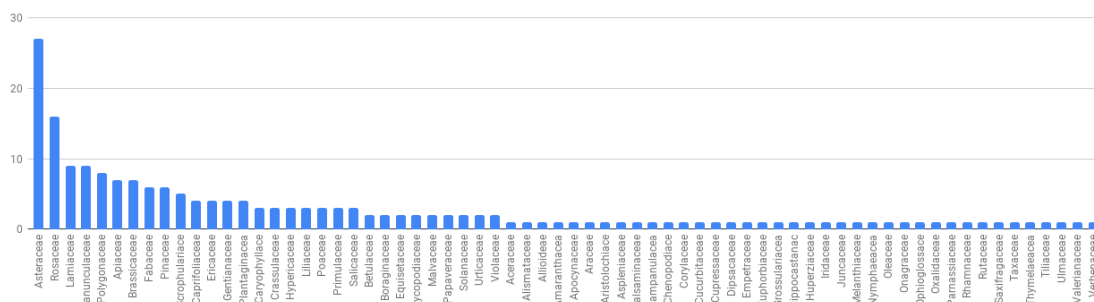

Fig. 1. Liczebność taksonów dziko rosnących roślin użytkowanych przez mieszkańców Podhala należących do poszczególnych rodzin.

Pośród wszystkich wymienionych w publikacjach taksonów roślin 68 użytkowano w celach żywieniowych z czego aż 22 było traktowane jako pokarm głodowy (*Acer*

pseudoplatanus, *Alchemilla* sp., *Carduus* sp., *Carlina acaulis*, *Carum carvi*, *Chamomilla recutita*, *Chenopodium album*, *Chenopodium bonus-henricus*, *Cirsium arvense*, *Cirsium rivulare*, *Cirsium* sp., *Fagus sylvatica*, *Hypericum* sp., *Oxalis acetosella*, *Pinus cembra*, *Polypodium vulgare*, *Raphanus raphanistrum*, *Ranunculus* sp., *Rumex* sp., *Trifolium* sp., *Tussilago farfara*, *Urtica dioica*); 117 taksonów używano do celów leczniczych; 10 w budownictwie, a 20 do wytwarzania sprzętów codziennego użytku, w tym 11 (*Acer pseudoplatanus*, *Betula* sp. *Fagus sylvatica*, *Fraxinus excelsior*, *Phragmites* sp., *Picea abies*, *Pinus mugo*, *Sambucus nigra*, *Sorbus aucuparia*, *Taxus baccata*, *Tilia* sp.) do wytwarzania tradycyjnych instrumentów muzycznych. Warto podkreślić fakt, że aż 82 taksony były użytkowane w obrzędach religijnych i magicznych (Fig. 2).

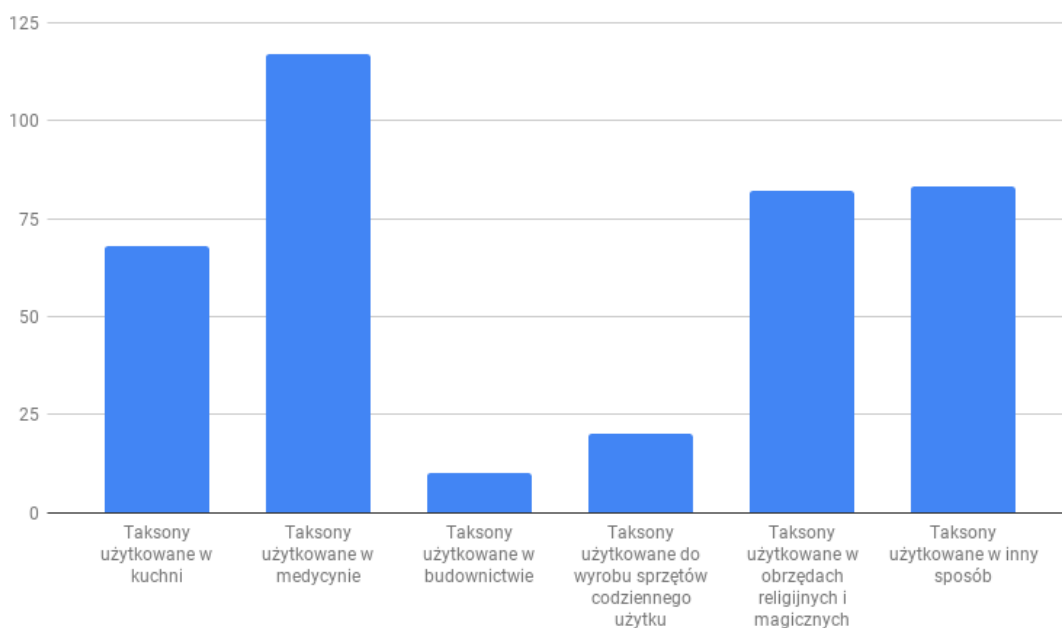

Fig. 2. Liczba taksonów roślin dziko rosnących na Podhalu użytkowanych w podziale na poszczególne kategorie sposobów użytkowania.

Co więcej, 83 taksony miały inne zastosowanie np. jako naturalne kosmetyki, wyściółka stajni itd.. Należy podkreślić fakt, że spośród tej grupy 29 taksonów (plus szyszki, których taksonu nie udało się określić) jest odzwierciedlanych w rękodzielnictwie Podhala jako motywy zdobnicze, np. na gorsetach czy w ozdobach budynków. Na uwagę zasługuje także 13 taksonów, które zbierane (*Aconitum* sp., *Doronicum clusii*, *Iris silvestris* (?), *Lycopodium clavatum*, *Phyllitis scolopendrum*, *Rosa silvestris*, *Rumex alpinus*, „rzewień poncki” (niezidentyfikowany), *Sambucus montana*, *Sambucus nigra*, *Sanicula europaea*, *Valeriana officinalis*, *Veronica* sp.) przez korzeniarzy, którzy sprzedawali je następnie do aptek.

Na podstawie analizy źródeł literaturowych (wymienionych w Tabeli 1) można stwierdzić, że wśród drzew najczęściej wymienianymi taksonami były: lipa (61 razy), jodła (53), świerk (43), modrzew (36) i wierzba (30). Natomiast wśród roślin zielnych i krzewinek najczęściej wymieniano: miętę (29), dziurawiec (26), borówkę (25), rumianek pospolity (25) oraz bylicę piołun (24).

Podsumowanie

Podhale jako region wciąż nie doczekał się syntetycznego opracowania użytkowania roślin dziko rosnących. Dotychczasowe informacje na temat sposobów użytkowania roślin dziko rosnących pochodzą głównie z danych etnograficznych. Są one jednak rozproszone i niejednokrotnie niekompletne. Wydaje się być koniecznym przeprowadzenie typowych badań etnobotanicznych, które pozwolą uchwycić obecny stan rzeczy. Dziedzictwo kulturowe, którym bez wątpienia jest wiedza na temat użytkowania dziko rosnących roślin, jeszcze w mniejszym lub większym stopniu przetrwało w pamięci starszych osób. Przekazywane z pokolenia na pokolenie (zwykle ustnie lub w postaci prywatnych notatek) przepisy, czy to na potrawy z roślin, czy lecznicze maści lub napary, nie zebrane i opublikowane mogą niebawem bezpowrotnie przepaść.

Bibliografia

- Antoniewicz W 1966. Bacówki, szałas mieszkalny i produkcyjne oraz szopy pasterskie Tatr Polskich i Podtatrza. W: (Red) W. Antoniewicz, M. Dobrowolska, T. P. Szafer (red.), Architektura i zabudowa pasterska Tatr Polskich i Podhala oraz góralska sztuka plastyczna, s. 119–156. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Bachledda-Dorcarz W 2015. Podhalański baca – pasterz, czarownik i protoplasta góralskiego zdobnictwa. *Studia Artystyczne* 3: 139–144
- Banach K 2008. Zdobienie serków owczych. *Biuletyn Koła Dialektycznego* 2: 5
- Baniowska E, Jagieła K 2000. Architektura ludowa. W: Tylkowa D. (red.), Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi, s. 171–213. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków
- Bazińska B 1967. Wierzenia i praktyki magiczne pasterzy w Tatrach polskich. (Red.) W Antoniewicz W. (red.) *Pasterstwo Tatr polskich i Podhala*, s. 19–44. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków
- Bentkowska-Mitana A 2012. Detal architektoniczny budownictwa sakralnego na Podhalu. *Czasopismo Techniczne* 109(5-A/2): 28–32
- Bejnarowicz J 1969. Wiedza medyczna ludności wsi podhalańskiej. W: M. Sokołowska (red.), *Badania socjologiczne w medycynie*, s. 253–254. Książka i Wiedza, Warszawa
- Biegeleisen H 1929. *Lecznictwo ludu polskiego*. Polska Akademia Umiejętności, Kraków
- Bogatyński W 1912. *Nowotarszczyzna*. *Lud* 18: 58–78
- Chmielowski B. 1745. *Nowe Ateny Albo Akademia Wszelkiej Scyencyi Pełna : Na Rozne Tytuły, iak na Classes Podzielona, Mądrym dla Memoryału, Idiotom dla Nauki, Politykom dla praktyki, Melancholikom dla rozrywki Erigowana : Alias O Bogu [...] O Zwierzu [...] O Językach [...] / Co wsystko stało się wielką pracą y własnym kosztem Autora [...] To iest przez Xiędza Benedykta Chmielowskiego [...].* W Drukarni Pawła Iozefa Golczewskiego, we Lwowie
- Chrościński M 1905. *Opisanie ciekawe gór Tatrów*, Druk W. L. Anczyca i spółki, Kraków
- Chybiński A 1924. Instrumenty muzyczne na Podhalu. *Prace i Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne* 3: 3–141

- Dokumentacja opisowa [wywiady etnograficzne z mieszkańcami wsi]. 1976–1978. Zbiory Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem, sygn. AR/NO/671/1-8
- Dziadowiec J 2010. Góralskie reprezentacje, czyli rzecz o Podhalanach i ich kulturze. *Nauki Humanistyczne* 1: 48–71
- Eljasz-Radzikowski S. 1888. Wspomnienia z pośród turni tatrzańskich. Towarzystwo Tatrzańskie, Kraków
- Eljasz-Radzikowski S 1901. Zakopane przed stu laty. W Krakowie, w Tłoczni W. L. Anczyca i Spółki
- Eljasz-Radzikowski S 1897. Polscy górale tatrzańscy czyli Podhalanie i Tatry na początku XIX w. *Lud* 3: 225–272
- Eljasz-Radzikowski S 1903. Skarby zakłete w Tatrach. W. L. Anczyc, Kraków
- Fischer A 1926 Czarownice w Dolinie Nowotarskiej. *Lud* t. 5, 3–19
- Gentil-Tippenhauer W 1954. Wytwórca ludowy na Podhalu. *Wierchy* 23: 186–194
- Goszczyński S. 1853. Dziennik podróży do Tatrów. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Gustawicz B 1881. Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody. Część 1. Zwierzęta. W Krakowie, w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gustawicz B 1882. Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody. Część 2. Rośliny. W Krakowie, w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Guzik C 2004. Wieś podhalańska i jej gospodarcze przeobrażenia w historii regionu. W: B. Izmailow (red.), *Przyroda – człowiek – Bóg*, s. 209–218. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków
- Gwizdź F 1949. "Żywa apteka" na Podhalu. *Przegląd Zielarski* 5(8–9): 119–120
- Halaszka H. [ca. 1948]. Ankieta PAE/A1/24.38.IV/01 – Szaflary (ok. Nowego Targu). Cyfrowe Archiwum Polskiego Atlasu Etnograficznego, <http://www.archiwumpae.us.edu.pl/items/show/12423>, dostęp: 2018-11.27
- Haratyk A 2014. Chata góralska jako środowisko życia rodzinnego na Podhalu (XIX – początek XX wieku). *Wychowanie w Rodzinie* 9: 243–259
- Hensłowa M 1976. Z badań nad wiedzą ludową o roślinach, I. *Hypericum perforatum* L. – Dziurawiec zwyczajny. *Slavia Antiqua* 23: 228–250
- Hermanowicz-Nowak K 2000. Strój ludowy. W: D. Tylkowa (red.), *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, s. 245–299. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków
- Houdek I 1936. Osudy Vysokých Tatier, Turčiansky sv. Martin, Kníhtlač. Učastin. Spolok
- Janota E, Nowicki M 1865. Upomnienie Zakopianów oraz wszystkich Podhalanów aby nie tępilі świstaków i kóz. Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Jost H 1979a. Kuźnie podhalańskie w XIX i XX w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 2: 165–185
- Jost H 1979b. Podhalańskie drewniane konstrukcje energetyczne. *Rocznik Podhalański* 2, 79-84
- Jost H 1994. O foluszach na Podhalu. *Rocznik Podhalański* 6: 81–98
- Jostowa W 1954a. Tradycyjne pożywienie ludności Podhala. *Lud* 41: 703–727
- Jostowa W 1954b. Pożywienie pasterzy, zbójników i myśliwych tatrzańskich. *Wiedza i Życie* 21: 96–98
- Jostowa W 1967. Porzywienie pasterzy tatrzańskich. (Red.) W Antoniewicz W. *Pasterstwo Tatr polskich i Podhala*, s. 19–44. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Jostowa W 1978. Z badań nad obrzędowością doroczną w naddunajeckich wsiach północno-wschodniego Podhala. *Rocznik Podhalański* 4: 55–79.
- Kania P [ca. 1948]. Ankieta PAE/A1/24.38.XII/01-02 – Poronin (ok. Zakopanego). Cyfrowe Archiwum Polskiego Atlasu Etnograficznego, <http://www.archiwumpae.us.edu.pl/items/show/12425>, dostęp: 2018-11.27

- Kantor J 1907. Czarny Dunajec. Monografia etnograficzna. Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne, Komisja Antropologiczna Polskiej Akademii Umiejętności 9: 17–229
- Kantor R 1991. Gdzie chleb się kończy a niebo zaczyna. Kultura ludowa Zakopanego i okolic. W: R. Dutkova (red.), Zakopane – 400 lat dziejów, s. 600–675. Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków
- Kamocki J 2000. Z etnografii Karpat Polskich. Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa
- Kawałko MJ 1986. Historie ziołowe. Krajowa Agencja Wydawnicza, Lublin
- Klepacki P 2007. Etnobotanika w Polsce – przeszłość i teraźniejszość. *Analecta* 16/1–2(31–32): 191–245
- Köhler P 1993. Ankieta Józefa Rostafińskiego z 1883 roku dotycząca ludowego nazewnictwa roślin w Polsce. *Analecta* 2(2): 89–119
- Köhler P 2015. Józef Rostafiński's ethnobotanical enquiry of 1883 concerning Polish vernacular names and uses of plants. *Archives of natural history* 42(1): 140–152
- Köhler P 2018. Etnobotanika Podhala na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r. *Etnobiologia Polska* 8, 39–98
- Kolberg O (aut.), Jasiewicz Z, Pawlak D.(oprac.), Miller E (red.) 1968. *Dzieła wszystkie*. T. 44. Góry i Podgórze. Część 1 i 2. Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Kraków
- Kopernicki I. 1876. O wyobrażeniach lekarskich i przyrodniczych oraz o wierzeniach naszego ludu o świecie roślinnym i zwierzęcym: odczyt miany na I. Ogólnem Zebraniu Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie w r. 1875, Drukarnia Związkowa, Lwów
- Kowalska-Lewicka A 1957. Góralskie Boże Narodzenie. *Ziemia* 12(14): 21
- Kowalska-Lewicka A 1958. Badania etnograficzne na Podhalu. *Etnografia polska* 1: 240–256
- Kroh A 1972. Aktualny stan stroju podhalańskiego *Polska Sztuka Ludowa – Konteksty* 26(1): 3–10
- Kroh A 2000. Sklep potrzeb kulturalnych po remoncie. Wydawnictwo MG, [Warszawa]
- Kujawska M, Łuczaj J, Sosnowska J, Klepacki P (red.) 2016. *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych – Słownik Adama Fischera*. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław
- Kulig M 2003. *Architektura schronisk tatrzańskich*. Neriton, Warszawa
- Kural B 1972. Najstarsze malowane skrzynie podhalańskie. *Polska Sztuka Ludowa – Konteksty* 26(1): 47–56
- Kural B 1974. Podhalańskie skrzynie malowane. Cz. II, *Polska Sztuka Ludowa – Konteksty* 28(3): 159–173
- Kwaśniewicz K 2000. Zwyczaje doroczne. W: Tylkowa D. (red.), *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, s. 349–380. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków
- Lehr U 2000. Obrzędowość rodzinna. W: Tylkowa D. (red.), *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, s. 305–343. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków
- Łaguna S. Teki etnograficzne, rękopis nr 4439, Ossolineum, Wrocław
- Łaś J 2016. Drewno w architekturze i krajobrazie Podhala. *Topiarius. Studia Krajobrazowe*. Nr specjalny/2016: 33–51
- Łuczaj J 2008. Dziko rosnące rośliny jadalne w ankiecie Józefa Rostafińskiego z roku 1883. *Wiadomości Botaniczne* 52(1/2): 39–50
- Mackoś-Iwaszko E, Lubiarz M 2015. Motywy roślinne w ornamentyce ludowej Skalnego Podhala. *Etnobiologia Polska* 5: 27–40
- Malkiewicz K, Zambrzyca A 1974. Fajczarstwo na Podhalu. *Polska Sztuka Ludowa – Konteksty* 10(4–5): 209–218

- Maleta A, Fryś-Pietraszkowa E. 2000. Rzemiosło i przemysł wiejski. (Red) W: Tylkowa D. (red.), Podhale: tradycja we współczesnej kulturze wsi, s. 123–167. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków
- Maślankiewicz K 1956. „O Ziemiordztwie Karpatów i innych gór i równin Polskich”, Stanisław Staszic [recenzja]. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1/3: 592–605
- Matlakowski W 1901. Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu. *Zarysy życia ludowego*. Józef Peszke, Warszawa
- Mátyás K 1891. Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza. *Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności* 4: 318–334
- Maurizio A 1926. Pożywienie roślinne i rolnictwo w rozwoju dziejowym. Kasa Mianowskiego, Warszawa
- Mirek Z 1992. Szarotka. Rośliny - Symbole Tatr i Podhala. Alauda, Kraków
- Mirek Z., Piękoś-Mirkowa H., Zajac A. & Zajac M. (eds) 2002. Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist.. Instytut Botaniki Polskiej Akademii Nauk, Kraków
- Moszyński K 1929. *Kultura ludowa Słowian*. Tom I. Kultura materialna. Polska Akademia Umiejętności, Kraków
- Nowak Z 1988. Zaslugi Władysława Zamoyskiego dla budowy kolei Chabówka - Zakopane. *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej Z. 22.. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław*
- Nyka J 1961. Beata Łaska – pierwsza turystka tatrzańska. *Wierchy* 29(1960): 78–88
[Odpowiedzi na ankietę Józefa Rostafińskiego z 1883 r.: list Ludomira Sykutowskiego (01.08.1883) z Nowego Targu, list Jan Złóża (16.07.1883) z Chochołowa, list Jana Bondarskiego (22.09.1883) z Bystrej] Muzeum Ogrodu Botanicznego UJ, akta luźne, sygn. B-74
- Otmianowska M 2016. Kilka słów o historii etnografii w Polsce. <<http://www.dzielautracone.gov.pl/aktualnosci/144-kilka-slow-o-historii-etnografii-w-polsce>>, dostęp: 2018.11.13
- Piksa W 1995. Spojrzenie na Tatry poprzez wieki: od pierwszych wzmianek do oświecenia, *Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Kraków – Wrocław*
- Przyjaciół Ludu czyli tygodnik potrzebnych i pożytecznych wiadomości. 1839 *Morskie Oko (Z Galicyi w obrazach)*. Nakładem Ernesta Güntera 6 (1): 2–5
- Potkański K 1905. Z wierzeń i przesądów ludu na Podhalu. *Lud* 1: 50–54
- Ptak J 2010. Dawno temu w Zakopanem. <<http://www.jacekptak.nazwa.pl/dawno temu w zakopanem.html>>, dostęp: 2018-11-25.
- Radwańska-Paryska Z 1985. Brat Cyprian z Czerwonego Klasztoru i jego zielnik. *Rocznik Podhalański* 3: 243–261
- Radwańska-Paryska Z 1992. Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i Podtatrza. *Tatrzański Park Narodowy, Zakopane*
- Radwańska-Paryska Z, Paryski WH 1995. *Wielka Encyklopedia Tatrzańska*. Wydawnictwo Górskie, Poronin
- Rak Z [b. r.] Fajka podhalańska, <<http://muzea.malopolska.pl/obiekty/-/a/26957/1116027>>, dostęp: 2018.11.03
- Rak Z 2007. Kolekcja łyżników w zbiorach Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem. *Rocznik Podhalański* 10: 147–172
- Reinfuss R 1988. Podhalański fenomen. *Polska Sztuka Ludowa – Konteksty* 42(1–2): 9–16
- Roj-Kozłowska H 1947. Materiały do kultury ludowej Podhala. *Rocznik Podhalański* 4: 163–191
- Skupień-Florek A 1949. Ankieta PAE/A1/24.38.XII/01-02-03-04 – Biały Dunajec [dzielnica Stołowe] (ok. Zakopanego). *Cyfrowe Archiwum Polskiego Atlasu Etnograficznego*, <<http://pae.us.edu.pl/items/show/12424>>, dostęp: 2018.11.27
- Starek E 1967. Ubiór pasterzy podhalańskich. (Red.) W Antoniewicz W. *Pasterstwo Tatr polskich i Podhala*, s. 45–63. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków

- Staszic S 1815. O ziemiordztwie Karpatów i innych gór i równin Polski. Drukarnia Rządowa, Warszawa
- Stęczyński BZ 1860. Tatry w dwudziestu czterech obrazach. Nakładem Księgarni i Wydawnictwa Dziel Katolickich, Naukowych i Rolniczych, Kraków
- Syreński S 1613. Zielnik Herbarzem z języka Łacinskiego zowią To iest Opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutkow, y mocy Zioł wszelakich Drzew Krzewin y korzenia ich, Kwiatu, Owocow, Sokow Miasg, Zywic y korzenia do potraw zaprawowania Takze Trunkow, Syropow, Wodek Lekiarzow, Konfektow [...] pilnie zebrane a porządnie zapisane przez D. Simona Syrenniusa. W Drukarni Bazylego Skalskiego, Cracoviae
- Szromba-Rysowa Z 2000. Pożywienie. W: Tylkowa D. (red.), Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi, s. 219–244. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków
- Szybisty T 2007. „Sposób zakopiański” i jego twórca Edgar Kovats (1849–1912). Rocznik Podhalański 10: 55–104
- Święch J, Trebunia-Staszal S 2008. Kultura ludowa Polski Południowej (Małopolski), na przykładzie dwóch grup etnograficznych: Górali Podhalańskich i Rzeszowiaków. CLT2006/A2/SE-2030 Cult Rural: Promotion of a Cultural Area Common to European Rural Communities. Uniwersytet Jagielloński Kraków, <http://cultrural.prismanet.gr/themedia/File/%20Reports/Research%20Poland_Theme3_PL.pdf>, dostęp: 2018.10.20
- Talko-Hryniewicz J 1893. Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej. Akademia Umiejętności, Kraków
- Tondos B 2004. Styl zakopiański i zakopiańszczyzna. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Tripplin T 1856. Wycieczki po stokach galicyjskich i węgierskich Tatrów. T. I. S. Orgelbrand, Warszawa
- Tylkowa D 2000. Lecznictwo ludowe. W: Tylkowa D. (red.), Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi, s. 385–416. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków
- Udziela M 1891, Medycyna i przesady lecznicze ludu polskiego. Przyczynek do etnografii polskiej. Biblioteka „Wisły”, t. VII, Księgarnia M. Arcta, Warszawa. Wdowiak L 2013. Alkohol - panaceum medycyny ludowej dawnych ziem polskich w XIX stuleciu i na początku XX w. Cz. 1, Ograzka, kolera, czerwonka, laksy, boleści w dołku, żółtaczka, kolki i suchoty Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu, 19: 3, 337-343
- Witkiewicz S 1891. Na przełęczy: wrażenia i obrazy z Tatr. Nakład Gebethnera i Wolffa. Warszawa
- Zdziarski S 1901. Skarby tatrzańskie, Wisła 15: 5, 590-594
- Zając E 2008. Góralskie małe co nieco... Podhale 2: 3
- Zborowski J 1932. Ludoznawcze przyczynki do góralszczyzny. Lud 11, 65–92
- Zegadłówna Z 1985. Kuchnia góralska. Oficyna Wydawnicza Związku Podhalań, Nowy Sącz
- Żegota P 1899. Przyczynek do etnografii tatrzańskich górali. Lud 5: 120–131

Załącznik 1. Spis sposobów użytkowania roślin na Podhalu

W poniższym zestawieniu podano kolejno:

- nazwę łacińską taksonu (gatunku lub rodzaju, w sporadycznych wypadkach klasy) przyjętą za czeklistą Mirek et al. 2002. W nielicznych przypadkach braku takiej nazwy w w.w. pracy – przyjętą z innych źródeł, zaś w przypadku braku możliwości identyfikacji nazwy łacińskiej, pozostawiano nazwę oryginalną z publikacji.
- nazwę polską taksonu (przyjętą za Mirek et al. 2002). W przypadkach braku takiej nazwy w w.w. pracy lub możliwości identyfikacji taksonu, pozostawiano nazwę oryginalną
- nazwy ludowe (podane w danej(ych) publikacji(ach)); w przypadku jeśli publikacja (e) je podają
- użytkowane części (jw.)
- sposób(y) użytkowania (w formie cytatu z publikacji źródłowej i/lub własnego omówienia) i publikację źródłową (autor(zy) podawani w kolejności alfabetycznej), przy czym nazwiska: Köhler 2018/Bodnarski, Sykutowski, Złóża oznaczają informacje pochodzące z listów – odpowiedzi na ankietę J. Rostafińskiego. Jeśli zamiast autora jest nazwa miejscowości, oznacza to informacje pochodzące z wywiadów etnograficznych: Muzeum Tatrzańskie (MT/Maniowy, Poronin Tatrzański, oznaczone skrótem MT) i z kwestionariuszy Polskiego Atlasu Etnograficznego nr 1-4 z lat 1948-50 (dotyczących zbieractwa dzikich roślin jadalnych - PAE 1-2 oraz roślin leczniczych PAE 3-4) oraz kwestionariusza nr 6 z roku 1964 (Brzegi, Dzianisz, Murzasichle, Witów, oznaczone skrótem PAE 6).

Abies alba Mill., Jodła pospolita – Pinaceae

Nazwy ludowe: jodła, jedlicka, wirchowiec (szczyt jodły)

Użytkowane części: drewno, gałęzie, igliwie

Sposoby użytkowania w kuchni: Po odłupaniu kory pasterze jedzą tzw. miazgę (Köhler 2018/Bodnarski).

Sposoby użytkowania w medycynie: Syrop z młodych pędów leczy kaszel. Wywar z węgielków z drewna podawano na biegunkę (Tylkowa 2000)

Sposoby użytkowania w budownictwie: 1. Do budowy domów. Z drewna wykonywano powałę, ściany stodoły i szopy (MT/Maniowy, Bogatyński 1912, Antoniewicz 1966, Baniowska & Jagiełła 2000, Haratyk 2014, Łaś 2016). 2. Do robienia skośnic – silnie nachylonych rynien umieszczanych jako łotki doprowadzające wodę do kół wodnych np. w tartakach (Jost 1994). 3. Deski na podłogę (Matlakowski 1901, Baniowska & Jagiełła 2000). 4. Stępor i stępka w foluszu (Jost 1994).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Do wyrobu instrumentów muzycznych, tzw. gąśli (Chybiński 1924). 2. Do wyrobu tradycyjnych skrzyż (Kural 1972). 3. Do wyrobu cybuchów w fajkach (Malkiewicz & Zambrzyca 1974, Rak [bd]).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. W czasie Bożego Narodzenia gałęziami ozdabiano święte obrazy, wkładano je też nad drzwi, koło pieca, między okna. Podwieszane na środku sosrębu, miały symbolizować raj, w którym przebywali Adam i Ewa (MT/Maniowy, Roj-Kozłowska 1947, Kowalska-Lewicka 1957, Jostowa 1978, Kwaśniewicz 2000). 2. Z okazji wesela z gałęzi robiono wieńce przyozdabiane dodatkowo kwiatami z bibuły (MT/Maniowy). 3. Różga weselna z uciętego wierzchołka jodły o pięciu–siedmiu ramionach; przystraja się ją jabłkami, orzechami i liśćmi barwinka (Mátyás 1891). 4. W

Wigilię gospodarz przychodził do domu pierwszy przynosząc zieloną, rozwidloną w kształcie krzyża gałązkę jodły, tzw. podłaźniczkę. Zatykając podłaźniczkę nad drzwiami wypowiadał życzenia (Kwaśniewicz 2000, Świętych & Trebunia-Staszal 2008). 5. Położone w kształcie krzyża (trzech gałązek jodłowych z trzema rozgałęzieniami) na szmacie, przez którą przelewało się mleko, broniły go od złego (Antoniewicz 1966, Bazińska 1967). 6. Używana przez baców zamiast kropidła do święcenia owiec na hali (Kamocki 2000). 7. Święcona w czasie Matki Boskiej Zielnej (Bazińska 1967, Jostowa 1978). 8. W dniu św. Łucji z gałązek robiono krzyże i wieszano nad drzwiami w oborze (Kantor 1991). 9. Wierchowiec służy za drzewko bożonarodzeniowe. Gałązki w formie krzyża przybite w Wielki Piątek mają moc leczniczą (okadza się nimi bydło). Jodła chroni przed diabelską robotą czarowników i djabłem czyniącym na złość ludziom. Jodła przyciąga pioruny, ale przynosi też szczęście. Podczas pierwszego wygonu, wbija się na środku koszar 9 letnią jodłą z 9 warstwami gałęzi, żeby się go owce trzymały, ponieważ jodła przyciąga i przynosi szczęście (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: 1. Motyw zdobniczy (Antoniewicz 1966, Rak 2007). 2. Do ozdoby kapelusza pasterzy idących na odpust. Podłaźniczką (gałązką w kształcie krzyża) bije się chore owce (gdy tłuce zaba / łamawica). Poświęconą gałązkę nosi się przy kapeluszu (Bazińska 1967).

Acer pseudoplatanus L., Klon jawor (Jawor) – Aceraceae

Nazwy ludowe: jawor

Użytkowane części: drewno, pączki, sok

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Biedni pasterze na Podhalu oskubywali jawory z pączków (Matlakowski 1901, Moszyński 1929). 2. Przed I wojną światową spożywano świeży sok (PAE 1-2) tylko przez dzieci (PAE 6).

Sposoby użytkowania w budownictwie: 1. Łożysko drewniane w foluszu (Jost 1994).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Do wyrobu naczyń (Maleta & Fryś-Pietraszkowa 2000). 2. Na ramy do obrazów (Tondos 2004). 3. Do wyrobu elementów instrumentów muzycznych, tzw. dygi, kołków, strunicy i podstawek w gaśli, do wyrobu basów, fujarek i piszczałek dowistych, do wyrobu duhaców i bąków, czyli elementów dud; z narośli na drzewie tzw. mazeru rzeźbi się głowę dud w kształcie czaszki kozy (Chybiński 1924). 4. Z drewna robione są stołki, stępki (do tłuczenia soli), kije do prania (Matlakowski 1901). 5. Z drewna wykonywano blaty stołów (Matlakowski 1901, Haratyk 2014). 6. Formy do zdobienia serków (otwarte i zamknięte) (Banach 2008). 7. Często wykorzystywane do wytwarzania cyrpków (różnej wielkości naczyń z ozdobnym uchwytem) (Matlakowski 1901, Bachleđa-Dorcarz 2015). 8. Elementy potrząsków na zwierzęta (Kujawska et al. 2016). 9. Do wyrobu łyżników (Witkiewicz 1891, Matlakowski 1901, Kantor 1991, Rak 2007). 10. Do wyrobu przenicerek (form do wyciskania parzonych serów), oscypiorek (form do wyciskania wzorów na oscypkach), czerpaków, warzech i baryłeczek na wódkę (Antoniewicz 1966). 11. Drewno do wyrobu sprzętów i narzędzi pasterskich (Bazińska 1967).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Diabeł w dzień św. Piotra i Pawła oznacza niektóre klony; jeśli ktoś będzie chciał ścinać takie drzewo, to na pewno się zrani (Goszczyński 1853). 2. Drzazgi jaworowe wciska się w drewniane naczynia (najczęściej w dno) żeby uchronić je przed czarami. Była to tzw. dusa, która chroniła także włożone do danego naczynia jedzenie oraz ogień przy którym, lub na którym gotowano owcze mleko do wyrobu sera (Bazińska 1967).

Achillea millefolium L., Krwawnik pospolity – Asteraceae

Nazwy ludowe: krwawnik, rwawnyk, derewycia, rannyk, serporiz

Użytkowane części: liście, cała roślina, sok

Sposoby użytkowania w kuchni: Suszono i kruszono, dodawano jako przyprawę do "moskali" (placków) (PAE 6)

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Napar na żółtaczkę (MT/Maniowy). 2. Pić wywar na upławy (MT/Maniowy). 3. Dobre lekarstwo na mało krwi, na krwawienie z nosa (Radwańska-Paryska 1992). 4. Dzieciom podaje się przeciw suchotom, a dorosłym zaleca się kąpiele z tym ziołem (Gustawicz 1882, Udziela 1891, Talko-Hryniewicz 1893, Gwiżdż 1949). 5. Picie mleka gotowanego z krwawnikiem zalecane jest kobietom, które przez dłuższy czas nie miały regularnych miesiączek. Po wypiciu tego wywaru powinny położyć się do łóżka i przykryć. Okładanie brzucha liśćmi, lub picie mleka (albo wody) ugotowanego z krwawnikiem leczyło morzysko [kolki] (Gustawicz 1882, Udziela 1891, Gwiżdż 1949). 6. W celu wyleczenia nieżyty żołądka okłada się brzuch liśćmi. Gotowany z mlekiem pity jest na bóle wewnętrzne, nazywane rzezaniem (rżnięciem) lub na otrzęsienie. Kobiety w ciąży leczy się tylko tym ziołem (Gustawicz 1882, Udziela 1891). 7. Stosowany przy owrzodzeniach żołądka, i w celu oczyszczenia krwi. Liście i sok służyły do tamowania krwi z ran ciętych (Tylkowa 2000). 8. Wymieszany z chlebem używano do tamowania dużych krwotoków (Bejnarowicz 1969). 9. Odwar to skuteczny lek na hemoroidy i biegunkę (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: Posiekany podawany jest do jedzenia młodym indykom, żeby nie zdychały (Udziela 1891).

Aconitum firmum Rchb., Tojad mocny – Ranunculaceae

Nazwy ludowe: omiag, omniak

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Żeby wyleczyć parch, świerzb i inne choroby skóry trzeba w dniu św. Jana namoczyć korzenie i posmarować tym ciało, ale nie rany skóry (Radwańska-Paryska 1992). 2. Moczy się go od 5 do 9 dni, a następnie myje tą wodą żeby pozbyć się robaków. Tak samo robi się chcąc wyleczyć świerzbiczkę (Gustawicz 1882).

Aconitum sp., Tojad – Ranunculaceae

Nazwy ludowe: tojad

Inne sposoby użytkowania: 1. Zioło zbierane przez korzeniarzy na handel (Eljasz-Radzikowski 1897). 2. Mycie się wodą z dodatkiem tojadu pomaga na robaki (Udziela 1891).

Acorus calamus L., Tatarak zwyczajny – Araceae

Nazwy ludowe: tatarak

Sposoby użytkowania w kuchni: Pieczono na nim chleb (MT/Maniowy). Tatarak nie występował i nie występuje na Podhalu. Prawdopodobnie respondent nie był rodowitym mieszkańcem Podhala i zapamiętał użytkowanie tataraku z dzieciństwa.

Aesculus hippocastanum L., Kasztanowiec pospolity (K. zwyczajny, K. biały) – Hippocastanaceae

Nazwy ludowe: kasztan

Użytkowane części: kwiaty

Sposoby użytkowania w medycynie: Okłady z kwiatów w spirytusie leczyły wszelkie choroby stawów, reumatyczne oraz bóle kości (MT/Maniowy).

Agrostemma githago L., Kąkol polny – Caryophyllaceae

Nazwy ludowe: kąkol

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Święcony na Matki Boskiej Zielnej, żeby nie rósł w owsie (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016).

Alchemilla sp., Przywrotnik – Rosaceae

Nazwy ludowe: fartuszki (Matki Bożej), przywrotnik, przewrotnik, gąsiorka

Sposoby użytkowania w kuchni: Jedzono w XIX w. jako pożywienie głodowe, oraz jako składnik polewek wraz z innymi dzikimi roślinami (Matlakowski 1901, Jostowa 1954a).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Święcony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nimi krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978).

Alisma plantago-aquatica L., Żabieniec babka wodna – Alismataceae

Nazwy ludowe: babka wodna

Inne sposoby użytkowania: Dają ją z solą owcom na mataškę (Gustawicz 1882).

Allium ochroleum Schmidt, Czosnek żółtawy – Alliioideae

Nazwy ludowe: parzątka

Sposoby użytkowania w kuchni: Do przyprawiania rosółu gotowanego z baraniny przez pasterzy w bacówkach (Jostowa 1967).

Alnus sp., Olsza – Betulaceae

Nazwy ludowe: olszyna, olcha

Użytkowane części: szyszkowate owocostany, nasiona, drewno

Sposoby użytkowania w medycynie: Stosowany na biegunkę (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Do ozdoby domu podczas Zielonych Świątek (Jostowa 1978). 2. Kołkiem z drewna tego drzewa można zatrzymać czary (Bazińska 1967). 3. Kora z olszyny otaczająca smołę lub gumę nadziana na patyk służyła za pochodnie (nazywane pieski albo fakły) w wigilię św. Jana. Wówczas nie wolno było palić innego ognia. Olsowym kołkiem można zatrzymać czary. Jak ktoś czaruje, to trzeba kołek odwrócić ostrym końcem ku górze wówczas, rzucający czary przyjdzie przebity (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: Na opał (MT/Maniowy).

Anagallis arvensis L., Kurzyśląd polny – Primulaceae

Nazwy ludowe: ochwatnik

Sposoby użytkowania w medycynie: Przykłada się z solą na ochwacenie, czyli ubezwładnienie rąk i nóg (Kujawska et al. 2016).

Angelica archangelica L., Dzięgiel (Arcydzięgiel) litwor – Apiaceae

Nazwy ludowe: litwor

Użytkowane części: kwiaty, korzeń

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na żołądek, kwiat na ból głowy, na dziesięć chorób (Radwańska-Paryska 1992). 2. Korzeń służy do okadzania izby i chorych na tyfus (łożnicę) oraz w innych ciężkich chorobach. Nosi się go także przy sobie i wacha go lub okadza nim, żeby się uchronić przed tyfusem i innymi chorobami (Gustawicz 1882, Eljasz-Radzikowski 1897, Kujawska et al. 2016). 3. Do okładów ciężko chorych przy chorobach zakaźnych, wywar z korzenia leczył zatrucia pokarmowe (Tylkowa 2000). 4. Do leczenia ludzi i zwierząt (Kantor 1991). 5. Korzeń jest poszukiwany przez mieszkańców jako lekarstwo (Köhler 2018/Złoża).

Inne sposoby użytkowania: W roku 1830 był zbierany nad Morskim Okiem i sprzedawany w Krakowie (Kujawska et al. 2016).

Antennaria dioica (L.) Gaertn., Ukwap dwupienny – Asteraceae

Nazwy ludowe: ukwap dwupienny

Sposoby użytkowania w medycynie: Na ból zębów (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016).

Aquilegia vulgaris L., Orlik pospolity – Ranunculaceae

Użytkowane części: korzeń

Sposoby użytkowania w medycynie: Na ból zębów, jamy ustnej, głowy i oczu (Gustawicz 1882).

Arctium lappa L., Łopian większy – Asteraceae

Nazwy ludowe: gorzki łopuch

Użytkowane części: liście

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na ropne schorzenia skóry (MT/Maniowy). 2. Na opuchliznę (Gwiżdż 1949).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Czasem jest święcony, jednak nie tak często jak inne zioła. Koniarze, czyli handlujący końmi, doczepiają łopian koniom do ogonów lub grzyw, żeby było wielu chętnych kupców na te zwierzęta (Gustawicz 1882).

Arctium sp., Łopian – Asteraceae

Sposoby użytkowania w medycynie: Smarowano tłuszczem i okładano nim brzuch (zawsze łożyską na górę) żeby leczyć ból żołądka spowodowany zjedzeniem czegoś niedobrego (Tylkowa 2000).

Armoracia rusticana P. Gaertn., B. Mey. & Scherb., Chrzan pospolity – Brassicaceae

Nazwy ludowe: chrzan, krzan

Użytkowane części: korzeń, liście

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Do jedzenia (MT/Maniowy, PAE 1-2), kiszania ogórków, dodawany do wyrobu bryndzy ze względu na zapach i żeby odstraszyć muchy (MT/Maniowy). 2. W Wielką Niedzielę posiłek poprzedzony modlitwą, rozpoczynano od lizania soli i zjedzenia kawałka korzenia chrzanu. Starty, w dużych ilościach dodawano do żuru wielkanocnego (Świątych & Trebunia-Staszal 2008). 3. Dodatek do potraw (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Kolki, ból zębów. Chrzan utarty na miazgę, ucierano na jednolitą masę z żytnią mąką w stosunku 1:9, a następnie okładano nim bolące miejsca,

kładąc papkę na szmatę a nie bezpośrednio na ciało (PAE 3-4, Köhler 2018/Bodnarski). 2. Przy bólach głowy, na zaziębiony żołądek i przy zapaleniu stawów robiono z liści okłady, przykładano je także na stłuczenia i w celu obniżenia gorączki (MT/Maniowy). 3. Liście smarowano tłuszczem i skropione spirytusem stosowano w formie okładów na kolki (Tylkowa 2000).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świącono na Wielkanoc (Jostowa, Świętych & Trebunia-Staszal 2008).

Inne sposoby użytkowania: Zmieszany z owsem jest lekarstwem na żołączy. Koniom, które mają żołączy, podaje się do jedzenia chrzan z octem (Gustawicz 1882).

Artemisia absinthium L., Bylica piołun – Asteraceae

Nazwy ludowe: piołun

Użytkowane części: liście, kwiaty, cała roślina

Sposoby użytkowania w kuchni: Do jedzenia (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na zatrucia, wymioty, bóle żołądka, żółtaczkę, rusynie mocu. Herbata z piołunu zabija robaki. Zmoczony w wódce rozgrzewa organizm (MT/Maniowy). 2. Dobry na morzysko (Gustawicz 1882, Wdowiak 2013). 3. Na strucie i jak boli w dołku (Bejnarowicz 1969). 4. Wódkę z korzeniem piołunu i pieprzem pije się na ból brzucha (Gustawicz 1882).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Świąci się na na Matkę Boską Zielną, a następnie wkłada w szpary ścian, żeby chronił przed piorunami (MT/Maniowy). 2. Poświęcony w czasie Matki Boskiej Zielnej ma zastosowanie w leczeniu (Gustawicz 1882, Kwaśniewicz 2000). 3. Świącony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nim krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieceniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978). 4. Do odczyniania uroków (Kawałko 1986).

Artemisia vulgaris L., Bylica pospolita – Asteraceae

Nazwy ludowe: bielica

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Odwar z bylicy piją na porażenie (Gustawicz 1882). 2. Ugotowana na wodzie na tzw. morzysko, na czerwonkę dają do zjedzenia usmażone na maśle bylicę, babkę, szczaw, kmin, jajka i bryndzę (Kujawska et al. 2016).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Świącą na Matkę Boską Zielną. Używają wraz z koprem i bławatkiem (*Centaurea cyanus* L.) do okadzania przeciw urokom (Gustawicz 1882). 2. W połączeniu z innymi ziołami służy przeciw czarownicom. W celu ich odpędzenia lub unieszkodliwienia należy udać się przed wschodem słońca na dziewiątą miedzę, zebrać odpowiednie zioła, a następnie je osuszyć i okadzić nimi oborę. Ponadto stosuje się ją w formie okadzania przeciw urokom rzuconym na ludzi. Gatunek ten szczególnie związany jest z dniem św. Jana, ale ze względu na swoje cudowne działanie odgrywa znaczącą rolę przy święceniu ziół na Matkę Boską Zielną (Kujawska et al. 2016). 3. Poświęcona w wigilię św. Jana ma ogromną moc działania. Służy do okadzania ludzi i zwierząt, na które rzucono urok (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: Bylicę gotują z kwaśnicą i podają krowom i owcom, jeżeli po ocieceniu lub okoceniu nie może odejść miejsce (Gustawicz 1882).

Asarum europaeum L., Kopytnik pospolity – Aristolochiaceae

Nazwy ludowe: kopytnik

Sposoby użytkowania w medycynie: Tzw. sucha kąpiel (parówka) na przeziębienia, herbata na gruźlicę (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Do robienia wianków na Boże Ciało, które po poświęceniu trzymano w domach żeby odgonić burze. Jak była burza to kawałek wianku paliło się (MT/Maniowy).

Inne sposoby użytkowania: Daje się koniom przeciw żoźlom (robakom) (Radwańska-Paryska 1992, Kujawska et al. 2016).

Atropa belladonna L., Pokrzyk wilcza jagoda – Solanaceae

Nazwy ludowe: nedregula

Użytkowane części: owoce

Inne sposoby użytkowania: „Dodane do wódki wywołują podniecenie i najdziksze gesty i czyny bez świadomości” (Bazińska 1967, Radwańska-Paryska 1992). „Po tym gdy działanie zioła się skończy dana osoba nie pamięta co robiła. Tajemnica działania tego zioła polega na tym, że ten kto je wypije w alkoholu musi zachowywać się tak jak ten, kto te owoce zbierał w chwili rwania” (Bazińska 1967).

Bellis perennis L., Stokrotka pospolita – Asteraceae

Nazwy ludowe: stokrotka polna, stokrotka biała, sierotka

Użytkowane części: kwiaty, liście

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Napar na zaburzenia miesiączkowania, na choroby kobiece (MT/Maniowy). 2. Szczyptę kwiatów zalewa się szklanką wrzątku i pije przez 3 tygodnie po 3 razy dziennie, żeby wyleczyć choroby serca (PAE 1-2).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Dodawane do bukietów święconych na Matki Boskiej Zielnej (Łaguna S. za Kujawska et al. 2016).

Betula pendula Roth, Brzoza brodawkowata (B. zwisła) – Betulaceae

Nazwy ludowe: brzoza

Użytkowane części: gałęzie

Sposoby użytkowania w kuchni: Spożywano sok (PAE 1-2).

Sposoby użytkowania w medycynie: W trakcie ataku padaczki chorego należy bić gałazkami z brzozy. Sok na przeziębienie i astmę (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Drewno ma ładne słoje więc nadaje się do wyrobu mebli (MT/Maniowy). 2. Z gałęzi robi się miotły (MT/Maniowy, Kantor 1991). 3. Do wyrobu elementów trąbit (Chybiński 1924).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Na Zielone Świątki przyozdabiano nimi święte obrazy, wkładano je także za powały (MT/Maniowy, Jostowa 1978). 2. Ozdabianie domów nad drzwiami i oknami w czasie Zielonych Świątek (Kwaśniewicz 2000). 3. Brzozowe miotły palono oblane smołą w Zielone Świątki, przez chłopców biegających z nimi po polach (Jostowa 1978). 4. W noc kupały chłopcy biegają między polami z płonącymi miotłami z brzozy (Kujawska et al. 2016).

Brassica sp. (?), Kapusta – Brassicaceae

Nazwy ludowe: rzepak dziki

Użytkowane części: łodyga, liście

Sposoby użytkowania w kuchni: Zbiera się nim zakwitnie, gotuje i je z kwasem kapusty (Köhler 2018/Sykutowski).

Bryonia alba L., Przesęp biały – Cucurbitaceae

Nazwy ludowe: przesęp

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Zioło trzymane w stajni przez czarownice, żeby sąsiadkom ginęło mleko (Fischer 1926). 2. Do okadzania krów, żeby miały dużo mleka i żeby czarownice im nie szkodziły (Bazińska 1967).

Caltha palustris L., Knieć błotna – Ranunculaceae

Sposoby użytkowania w medycynie: Przykładana na obierające się rany, które nie chcą się goić (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Szybisty 2007).

Campanula sp. (?), Dzwonek – Campanulaceae

Nazwy ludowe: dzbaneczki, dzwonki

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Święcone na Matki Boskiej Zielnej, wkładane zmarłym do trumny, żeby się mieli czym bronić przed złymi duchami (Lehr 2000). Może tu jednak chodzić nie o *Campanula* ale dziurawiec, zwykle nazywany na Podhalu dzwonekami.

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015).

Cardamine amara L., Rzeżucha gorzka – Brassicaceae

Użytkowane części: ziele, korzeń

Sposoby użytkowania w medycynie: Moczono w trunku, który pito 3–4 razy dziennie na bólenie wewnętrzne i rżnięcie (Gustawicz 1882, Wdowiak 2013).

Cardamine pratensis L., Rzeżucha łąkowa – Brassicaceae

Nazwy ludowe: rzeżucha, par

Użytkowane części: łodyga, liście, kwiaty

Sposoby użytkowania w medycynie: Na rzeżączkę. Napar jako herbata pity na czczo przez kilka dni w razie bóleści w przewodach moczowych (PAE 3-4).

Inne sposoby użytkowania: Wywar podawano krowom gdy nie mogły oddać moczu tzw. rzeżak (MT/Maniowy, Radwańska-Paryska 1992).

Carlina acaulis L., Dziewięciśl bezłodygowy – Asteraceae

Nazwy ludowe: dziewięciornik, dziewięciśl, dziewierciok

Użytkowane części: liście, ziele, korzeń

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Liście posiekane i ugotowane z innymi roślinami tworzą warmuz (Köhler 2018/Złóża). 2. Bywają zbierane i jedzone (Köhler 2018/Bodnarski). 3. Korzeń jedzony w czasach głodu (Kolberg 1968).

Sposoby użytkowania w medycynie: Do leczenia ludzi i zwierząt (Kantor 1991).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Świecone do dziewięciu razy (Kujawska et al. 2016). 2. Poświęconym korzeniem okadzają bydło, rytuał ten ma moc dziewięciu innych ziół (Gustawicz 1882). 3. Poświęcony w czasie Matki Boskiej Zielnej ma największe działanie na uroki (Kwaśniewicz 2000). 4. Świecony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nim krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978).

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Matlakowski 1901, Antoniewicz 1966, Kroh 1972, Hermanowicz-Nowak 2000, Maleta & Fryś-Pietraszkowa 2000, Tondos 2004, Rak 2007, Szybisty 2007, Bentkowska-Mitana 2012, Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015).

Carum carvi L., Kminek zwyczajny – *Apiaceae*

Nazwy ludowe: kmin, kminek dziki, kminek, warmuz

Użytkowane części: nasiona, łodyga, liście

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Jedzony w stanie gęstym bez dolewania wody. Jeżeli były ziemniaki to dodawano. Zbierano tylko świeże i zielone, następnie robiono zapasy. Jedzono dawniej w czasach głodu. Była to jedna z najsmaczniejszych potraw (PAE 1-2, PAE 6). 2. Posypuje się nim chleb lub dodaje do ciasta chlebowego (MT/Maniowy, Köhler 2018/Złóża). 3. Robi się z niego także zupę kminkową, młode (miękkie i soczyste) łodygi oraz pierzaste liście dodawane są do warmuzu, nasiona dodawane także jako przyprawa do zup z kapusty (Köhler 2018/Złóża). 4. Na warmuz (PAE 6, Eljasz-Radzikowski 1897, Matlakowski 1901, Jostowa 1954a, Kantor 1991, Radwańska-Paryska 1992, Kujawska et al. 2016, Köhler 2018/Sykutowski, Złóża). 5. Nasiona były spożywane (PAE 1-2). 6. Stosują jako dodatek do potraw (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na zaparcia, przeciw robakom, w połączeniu z rumiankiem na żółtaczkę (MT/Maniowy). 2. Usmażony z bryndzą jest lekarstwem na czerwonkę. Można też choremu na tą chorobę podać do zjedzenia usmażone na maśle: kmin, bylicę babkę, szczaw, jaje i bryndzę, a do picia dać czerwone wino lub sok z borówek (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016).

Inne sposoby użytkowania: Zbierają w znacznych ilościach na handel (Köhler 2018/Sykutowski, Złóża).

Centaurea cyanus L., Chaber bławatek – *Asteraceae*

Nazwy ludowe: bławatek, bławat

Sposoby użytkowania w medycynie: stosowany na rany między palcami u nóg (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Świecony na Boże Ciało (MT/Maniowy, Gustawicz 1882). 2. Świecony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nim krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978). 3. Do odczyniania uroków (Kawałko 1986).

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Szybisty 2007).

Centaurea jacea L., Chaber łąkowy – Asteraceae

Nazwy ludowe: głowacznik, głewatnik

Użytkowane części: ziele, kwiaty

Sposoby użytkowania w medycynie: Ziele na mocny ból głowy, zwłaszcza gdy się w głowie mąci. Liście używane na trudno gojące się rany (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Zbierany w „nowy piontek światła” i święcony. Oddala burzę i grad, jeśli się go spali przed nadejściem burzy na zoranej roli, jednak nie poskutkuje gdy chmury są już nad rolą (Bazińska 1967, Radwańska-Paryska 1992). 2. Święcony w wiązkach na Matkę Boską Zielną. Żeby pozbyć się u krów rzucownych na nie czarów trzeba je okadzić poświęconymi roślinami (Kujawska et al. 2016). 3. Okadza się nim bydło żeby było wolne od czarów (Bazińska 1967).

Centaurium erythraea Rafn, Centuria pospolita (C. zwyczajna) – Gentianaceae

Nazwy ludowe: centuria

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Wywar na żołądek (Köhler 2018/Bodnarski, MT/Maniowy). 2. Szczyptę rumianku, century i mięty gotuje się z wodą i po lekkim ostygnięciu pije na rżnięcie (Janota & Nowicki 1865). 3. Na choroby kobiece (Bejnarowicz 1969).

Chamaenerion angustifolium (L.) Scop., Wierzbówka kiprzyca – Onagraceae

Nazwy ludowe: kiprzyca

Sposoby użytkowania w medycynie: Używa się na krzywicę, w wywarze kąpie się dzieci (Radwańska-Paryska 1992).

Chamomilla recutita (L.) Rauschert, Rumianek pospolity – Asteraceae

Nazwy ludowe: rumianek, marunka

Użytkowane części: kwiaty, łodyżki

Sposoby użytkowania w kuchni: Pokarm głodowy (Matlakowski 1901).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Wywar podawano małym dzieciom na bóle brzucha (MT/Maniowy, Gwizdź 1949). 2. W formie okładów leczono nim oparzenia, herbata podawana dzieciom na suchoty/suchory (gwałtowny kaszel i plucie krwią). Przy bólach uszu (napar wlewany do ucha lub w formie parówek). Napar zmieszany z cukrem i ziemią spod róży służył do okadzania chorych na różyczkę. W połączeniu z kminkiem na żółtaczkę. Szmatki namoczone rumiankiem przykładano, żeby leczyć zaćmę. Moczono w nim rany. Herbata na zaparcia. Do picia na wypryski na skórze. Gałązki parzono na reumatyzm (MT/Maniowy). 3. Z namoczonej w naparze z rumianku chusty robi się okłady przeciw bólowi głowy i gardła (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016). 4. Na rżnięcie (Janota & Nowicki 1865). 5. Na lek (Köhler 2018/Bodnarski, Złóża). 6. Napar do leczenia obstrukcji (Tylkowa 2000). 7. Na wiatry i apetyt (Bejnarowicz 1969).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Święcono na Matki Boskiej Zielnej i wieszano w komorze (Matlakowski 1901, Haratyk 2014). 2. Święcony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nim krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978). 3. Święcony na Matki Boskiej Zielnej (MT/Maniowy).

Inne sposoby użytkowania: Żeby się mleko nie psuło daje się go do jedzenia bydłu wraz z mąką i solą (Gustawicz 1882).

Chelidonium majus L., Glistnik jaskółcze ziele – Papaveraceae

Sposoby użytkowania w medycynie: Popularny w leczeniu dzieci, szczególnie chorób pasożytniczych. To od tego wywodzi się jego nazwa (Kantor 1907).

Chenopodium album L., Komosa biała (Lebioda) – Chenopodiaceae

Nazwy ludowe: lebioda, łoboda

Użytkowane części: liście

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Na warmuz (PAE 6, Jostowa 1954a, Köhler 2018/Złóża). 2. Ugotowana z sałatą cukrową podawana jest z serwatką z kwaśnego mleka (MT/Maniowy). 3. Jedzona dla smaku, w zastępstwie szpinaku (Köhler 2018/Złóża). 4. Jedzona podczas I wojny światowej. Nie była przechowywana (PAE 1-2). 5. Jedzona (PAE 1-2). 6. Gotowano ją na gęsto, zaprawiano mąką i mlekiem. Gotowano również polewkę lub mieszano z ziemniakami (najczęściej). Polewkę zaprawiano mąką owsianą (PAE 6).

Inne sposoby użytkowania: Jako pokarm dla zwierząt (PAE 1-2).

Chenopodium bonus-henricus L., Komosa strzałkowata – Amaranthaceae

Nazwy ludowe: loboda

Sposoby użytkowania w kuchni: W czasach głodu na warmuz (Matlakowski 1901).

Cirsium arvense (L.) Scop., Ostrożeń polny – Asteraceae

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Zbiera się nim zakwitnie, gotuje i je z kwasem kapusty, tylko młody (Köhler 2018/Sykutowski). 2. Na warmuz (Köhler 2018/Złóża).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Święcony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nim krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978).

Cirsium eriophorum (L.) Scop., Ostrożeń głowacz – Asteraceae

Nazwy ludowe: ziele kurdzielowe, głowacz

Sposoby użytkowania w medycynie: Leczy się nim kurdziel, czyli wrzód na języku, głównie u koni (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Głowacz, który ma nieparzystą liczbę „głów” warto trzymać w domu ponieważ odpędza zło (Gustawicz 1882).

Cirsium oleraceum (L.) Scop., Ostrożeń warzywny – Asteraceae

Nazwy ludowe: oset, scerbok

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Na wiosnę jadło się go w całości, potem gdy był starszy, „krążyło się go kosakiem”, gotowało w wodzie, po odcedzeniu dodawało gotowanych ziemniaków, utłuło, posoliło i w miarę możliwości dodawało masła (Jostowa 1954a). 2. Suszono i z domieszką owsa mielono na mąkę, z której robiono moskale (Roj-Kozłowska 1947, Kantor 1991).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świecony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nim krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobycem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978).

Cirsium rivulare (Jacq.) All., Ostrożeń łąkowy – Asteraceae

Nazwy ludowe: scyrbak

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Nim zakwitł jadło się młode liście. „Ukrązało się ik, gotowało i ocedzało potem tłukło z gotowanymi, nieobieranymi grulami” soliło i ewentualnie maściło. Szczerbak nie był lubiany gdyż ponoć się przez niego puchło (Jostowa 1954a). 2. Na warmuz (Eljasz-Radzikowski 1897). 3. Liście siekano i oblewano wrzątkiem, następnie gotowano z dodatkiem ziemniaka. Dobrze ubite na masę i rozwodnione wodą jedzono bez i z okrasą. Nie robiono zapasów, zbierano tylko młode świeże liście. Przygotowywano z niej warmuz. W czasie I wojny światowej dożywiano się nim (PAE 1-2). 4. Gotowany tłukli z ziemniakami, jeśli mieli omastę to "maścili" masłem lub olejem lnianym. Jedli biedni, szczególnie w czasie głodu (okupacji) (PAE 6).

Cirsium sp., Ostrożeń – Asteraceae

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Pokarm głodowy (Matlakowski 1901). 2. Na warmuz. Gotowano na wodzie, na gęsto i mieszano z ziemniakami. Jedli wszyscy w latach nieurodzaju. Ci co mieli czym to "maścili" olejem lub masłem (PAE 6). 3. Z młodego ostu, posiekanego z innymi ziołami i zarobionego mąką owsianą lub ziemniakami robi się warmuz (Mátyás 1891).

Sposoby użytkowania w medycynie: "Na kurdziel trza oset z 9 ramion zerwać przed wschodem słońka i jego dziubać do święconej soli, i mówić modlitwe do tyłu, i mówić: Idź za 9 góre, za 7 rzeke i 5 granice. Kie sie to urobi — to trza w piątek, jak słońcecko zachodziło, podziubać tym ostem po ranie i mówić to, co pierwej." (Bazińska 1967).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Bywały święcony na Matkę Boską Zielną (Kujawska et al. 2016).

Inne sposoby użytkowania: 1. Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015). 2. Jest bardzo często wspominany w pieśniach, głównie weselnych, a także w zagadkach (Kujawska et al. 2016).

Clematis alpina (L.) Mill., Powojnik alpejski – Ranunculaceae

Nazwy ludowe: gościowiec

Sposoby użytkowania w medycynie: Wrzuca się go do wrzącej wody i gotuje pod przykryciem, a następnie robi się z niej okłady na bolaki, czyli owrzodzenia, i obwija szmatką namoczoną w wywarze (Gustawicz 1882).

Corylus avellana L., Leszczyna pospolita (Orzech laskowy) – Corylaceae

Nazwy ludowe: leszczyna, liska, leszka, liszka

Użytkowane części: liście, gałęzie, drewno

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Owoce są jedzone (PAE 1-2). 2. Przechowywano na zimę, jedzono w czasie świąt (PAE 6)

Sposoby użytkowania w medycynie: Przy przemrożeniu rąk lub nóg (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w budownictwie: Robi się z nich przetaki (duże okrągłe sita) (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Świącą się na Boże Ciało, a następnie wkłada w szpary ścian żeby chroniły przed piorunami. Ozdabiano nimi ołtarze wzdłuż trasy procesji na Boże Ciało. Popiół ze spalonych gałązek chronił przed piorunami (MT/Maniowy, Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016). 2. Na polanie przysparza siana (Kujawska et al. 2016). 3. Na palmę Wielkanocną (MT/Maniowy). 4. Do wyrobu magicznych różdżek (wirguły) służące do odnajdywania skarbów ukrytych w Tatrach (Zdziarski 1901, Eljasz-Radzikowski 1903). 5. „(...) sposób szukania skarbów w Tatrach. Do tego celu zaleca rękopis „różdżkę leszczynową dwójgałęzistą, wyciętą na 25 marca, która ma tę właściwość, że iż gdzie są pieniądze lub skarby zakopane, zawsze pokazuje, nakłaniając się”. Szczególnie powszechne ma zastosowanie leszczyna jako środek ochronny przed piorunami. W czasie burzy można się nawet pod nią schronić, gdyż nigdy w nią piorun nie uderzy. Dlatego też zatykają ją za dach, zwłaszcza krzyżyki zrobione z prętów leszczynowych” (Zdziarski 1901). 6. Opalano je w Wielką Sobotę, a wiosną podczas orania kładziono je pod skibę (Jostowa 1978). 7. Biała leszczyna ucięta 25 marca ma moc odnajdywania zakopanych pieniędzy i skarbów. Nazywana jest *Virgam Metallicam* lub *Virgam Mercurini*. Świącą się ją w Wielką Sobotę opalając ją nad ogniem, a następnie robi się z niej krzyżyki. W Poniedziałek Śmigustny gospodarze idą na pola żyta, poświęcają je święconą wodą, a leszczynowe krzyżyki wkładają w rogach pola żeby uchronić je przed gradem, piorunami i złym deszczem (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: Dobrze na opał bo szybko się pali i daje dużo ciepła, jest miękkie więc się w nim rzeźbi (MT/Maniowy).

Crataegus sp., Głóg – Rosaceae

Nazwy ludowe: głóg, różyczka polna, dzika róża

Użytkowane części: owoce, ciernie, kwiaty

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Do wyrobu wina (MT/Maniowy, PAE 6). 2. Owoce konsumowane w zimie, gdy je mróz zwarzy (Köhler 2018/Bodnarski). 3. Był jedzony (PAE 1-2, PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Herbatki na choroby serca, kwiaty na astmę. Na serce parzono kwiaty lub robiono z nich sok oraz dżem (MT/Maniowy). 2. Mielony i gotowany na mleku, był przysmakiem chorych (PAE 6, Kantor 1991).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Ciernie palone w kościele w Wielką Sobotę (MT/Maniowy).

Crepis mollis (Jacq.) Asch., Pępawa miękka – Asteraceae

Nazwy ludowe: mlec

Użytkowane części: łodyga, liście, kwiaty

Sposoby użytkowania w medycynie: Na osłabiony system nerwowy. Co godzinę pije się łyk przez 8 dni, następnie robi 2 dni przerwy i tak 3x. Łyżkę ziela zalać 1/4 litra zimnej wody, gotować 3 min (PAE 3-4).

Daphne mezereum L., Wawrzynek wilczełyko – Thymelaeaceae

Nazwy ludowe: wilcze łyko

Sposoby użytkowania w medycynie: Łykano na surowo na wymioty, na zatrucia (MT/Maniowy).

Inne sposoby użytkowania: Jak ktoś chciał komuś zaszkodzić to wystarczyło, żeby mu dał to zieleń i wówczas nie było już sposobu na odratowanie takiej osoby (Bazińska 1967).

Daucus carota L., Marchew zwyczajna – Apiaceae

Nazwy ludowe: marchew polna

Sposoby użytkowania w medycynie: Skuteczna na chorobę żółtą (żółtaczkę) i odmrożenia (Gustawicz 1882).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świeconą na Matkę Boską Zielną (Gustawicz 1882).

Delphinium elatum L., Ostróżka wyniosła – Ranunculaceae

Nazwy ludowe: ostróżka, liszczy korzeń, liścieniec, liścyniec

Użytkowane części: korzeń, ziele

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. „Jeśli jednak „terapia piecowa” wzmocniona, z powodu braku oczekiwanych efektów, leczeniem silnie działającymi trującymi roślinami (widłak wroniec – „nietota” i ostróżka wyniosła – „liszczy korzeń”), nie skutkowało pozytywnie i chory umierał, stwierdzano zgodnie, że stan jego był tak ciężki, iż nic by już w tym przypadku nie pomogło” (Eljasz-Radzikowski 1897, Haratyk 2014). 2. Na otrzęsienie (Gustawicz 1882, Udziela 1981, Gwiżdż 1949). 3. Gotowany w mleku pito na zapalenie płuc i gruźlicę (Tylkowa 2000). 4. Korzeń ugotowany na mleku lub wodzie podaje się w oberwaniu i przy chorobach piersi (Eljasz-Radzikowski 1897).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świeconą na Matkę Boską Zielną (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: Jako trucizna dla psów, kotów, myszy i innych zwierząt (Gustawicz 1882).

Dianthus sp., Goździk – Caryophyllaceae

Nazwy ludowe: goździk

Sposoby użytkowania w medycynie: Babka z goździkami polnymi z masłem i bryndzą spalona na czerwono stosowana jest w leczeniu czerwonki (Udziela 1891, Talko-Hryniewicz 1893).

Dictamnus albus L., Dyptam jesionolistny – Rutaceae

Nazwy ludowe: dyptan

Użytkowane części: korzeń

Sposoby użytkowania w medycynie: „Strzały, kule i inne instrumenta w ciałach, w członkach utkwione, zaraz w momencie bez wszelkiej boleści wyciąga i doskonale goi” (Chrościński 1905).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: „Ten korzeń ma moc najprzedniejszych magnismów. Zamknięte zamki bez klucza otwiera, okowy, pęta rozbija. Odstrasza jadowite gadziny” (Chrościński 1905).

Digitalis grandiflora Mill., Naparstnica zwyczajna – Scrophulariaceae

Nazwy ludowe: sałata

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwaszko & Lubiarski 2015).

Doronicum austriacum Jacq., Omieg górski – Asteraceae

Nazwy ludowe: kozi korzeń

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Spożywany jak sałata (Kujawska et al. 2016). 2. Jedzony, żeby nie być zmęczonym (Przyjaciół Ludu [brak autora] 1839, Tripplin 1856, Stęczyński 1860).

Sposoby użytkowania w medycynie: Odwar poświęconego kozłowca służył na tzw. otrzęsienie (wstrząśnięcie) (Kujawska et al. 2016).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świecony na Matkę Boską Zielną (Kujawska et al. 2016).

Doronicum clusii (All.) Tausch, Omieg kozłowiec – Asteraceae

Nazwy ludowe: kozłowiec

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Dobrze ssać korzeń przeciw zawrotom głowy (Radwańska-Paryska 1992).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świecony na Matkę Boską Zielną (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: Zioło zbierane przez korzeniarzy na handel (Eljasz-Radzikowski 1897).

Dryas octopetala L., Dębik ośmiopłatkowy – Rosaceae

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015).

Elymus repens (L.) Gould, Perz właściwy – Poaceae

Nazwy ludowe: perz

Użytkowane części: kłęczce

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Opłukane i osuszone kłęczce cięto na sieczkę, ponownie suszono i mielono na mąkę, z której gotowano na wodzie bryjkę okraszaną olejem lnianym. Starano się nazbierać jak najwięcej żeby mieć zapas na dłuższy czas (PAE 1-2, PAE 6, Matlakowski 1901, Roj-Kozłowska 1947, Kantor 1991). 2. Przygotowywano z niego zupę zwaną bryją perzową. Z mąki pieczono moskale (PAE 1-2, PAE 6). 3. Kłęczce perzu przechowywano już ususzone i na przednówku robiono z niego mąkę. Była to mąka biednej ludności, a w latach głodu wszyscy jej używali jako pożywienia. Zbieranie perzu zanikło po I wojnie światowej. Zanikało stopniowo jak poprawiała się sytuacja materialna wsi (PAE 6). 3. Korzeń mieli się i dodaje do mąki, żeby zrobić placki (Köhler 2018/Sykutowski).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Jedyne ziele, którego się nie święci na Zielną bo „Matka Boska skaleczyła by nogę”, a także dlatego, że „to diabelskie zioło, które niczego nie leczy” (MT/Maniowy).

Empetrum nigrum L., Bążyna czarna – Empetraceae

Nazwy ludowe: łyskówka

Inne sposoby użytkowania: Zjedzona odurza jak narkotyk (Radwańska-Paryska 1992).

Equisetum arvense L., Skrzyp polny – Equisetaceae

Nazwy ludowe: zgrzip

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Wczesną wiosną jedzony przez dzieci (PAE 1-2, PAE 6). 2. Organizm potrzebuje części żelazowych gdyż pożywienie dzieci przez zimę składa się z mącznych potraw, ziemniaków i kapusty. Same główki szypulek gotowano na wodzie i z tą

wodą spożywano wraz z owsianymi plackami. Nie robiono zapasów (PAE 1-2). 3. Jedzono kłosy zarodnikośne (Jostowa 1954b), także wraz z łodygami (PAE 1-2).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Ma właściwości moczopędne, stosowany w leczeniu nerek i pęcherza (Tylkowa 2000). 2. Napar na choroby nerek (MT/Maniowy).

Equisetum telmateia Ehrh., Skrzyp olbrzymi – Equisetaceae

Nazwy ludowe: nie podano

Sposoby użytkowania w medycynie: Na choroby pęcherza i przeciw krwotokom z nosa (Kujawska et al. 2016).

Eupatorium cannabinum L. Sadziec konopiasty – Asteraceae

Nazwy ludowe: sajec

Inne sposoby użytkowania: Wchodzi w skład tzw. ziela używanego jako pierwsza stawa dla krów po ociepleniu (Köhler 2018/Bodnarski).

Euphorbia sp., Wiczomlec – Euphorbiaceae

Nazwy ludowe: wilcze mleczko, ostromlec

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Pociera się nim kurzajki (Gustawicz 1882, Gwiżdż 1949). 2. Do leczenia ludzi i zwierząt (Kantor 1991).

Fagus sylvatica L., Buk pospolity (B. zwyczajny) – Fagaceae

Nazwy ludowe: buk

Użytkowane części: liście, drewno, owoce

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Z bukwi wytłaczano olej (Köhler 2018/Złóża). 2. W czasach głodu jedzono młode pąki (Matlakowski 1901). 3. Jedzono od razu, nie robiono zapasów. Dla dzieci jest to przysmak (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: W ługu z drewna bukowego moczono nogi po ścięciu odcisków nożem (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w budownictwie: 1. Na deski dla stolarzy, w formie ozdoby jako drewniane kołki służące do tzw. kołkowania (Matlakowski 1901). 2. Złoby w foluszu (Jost 1994).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Najlepszy do robienia mebli, do robienia desek na sprzedaż, do wyrobu kosisk, krzeseł, stołków (MT/Maniowy). 2. Do wyrobu: międlic (do obróbki lnu), płoz (sanek) do zwożenia drewna z lasu, stępków (do tłuczenia soli) i łyżników (Matlakowski 1901, Rak 2007). 3. Do wyrobu elementów (np. dygi) instrumentów muzycznych w tzw. gaśli, do wyrobu basów i smyczków (Chybiński 1924). 4. Do wyrobu kołków służących do wyklepywania pokrywki fajek (Malkiewicz & Zambrzyca 1974). 5. Do wyrobu paliców pasterskich (pałek, które zostały zastąpione przez ciupagi) (Antoniewicz 1966).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Ozdabianie domów nad drzwiami i oknami w czasie Zielonych Świątek (Bazińska 1967, Kantor 1991, Kwaśniewicz 2000).

Inne sposoby użytkowania: Uschłe i opadłe liście są pokarmem na zimę dla krów (Matlakowski 1901).

Fragaria vesca L., Poziomka pospolita – Rosaceae

Nazwy ludowe: jagodnik, poziomka, jagody

Użytkowane części: liście, kwiaty, owoce

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Owoce spożywano w lecie (PAE 1-2, Köhler 2018/Bodnarski). 2. Owoce je się jako deser (Jostowa 1954b). 3. Jedzone w niewielkich ilościach przez pasterzy (Jostowa 1967). 3. Jedzone świeże, przechowywane po ugotowaniu w wekach (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na wrzody ropiejące (boloki) u dzieci na głowie i w innych miejscach. Nacieranie miejsc owrzodzonych tłuszczem, w którym smażyono tę roślinę. Gotowane lub smażyone na świeżym maśle, które było zrobione w Wielki Piątek (PAE 3-4, Kujawska et al. 2016, Köhler 2018/Złóża). 2. Jako lek na różyczkę (Kujawska et al. 2016). 3. Wywar zalecany do płukania gardła w stanach zapalnych, zwłaszcza podczas ropnej anginy (Tylkowa 2000).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Robiono z nich wianki na Boże Ciało, które po poświęceniu trzymano w domach żeby odgonić burze. Gdy była burza to kawałek palono (MT/Maniowy).

Inne sposoby użytkowania: Owoce zbierano na handel (PAE 6, MT/Maniowy).

Frangula alnus Mill., Kruszyna pospolita – Rhamnaceae

Nazwy ludowe: kruszyna

Sposoby użytkowania w medycynie: Na przeczyszczenie, na wymioty (Kujawska et al. 2016).

Fraxinus excelsior L., Jesion wyniosły – Oleaceae

Nazwy ludowe: jesion, jasioń

Użytkowane części: drewno, gałązki

Sposoby użytkowania w medycynie: Na ukąszenie żmii (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Służył za piorunochron, z drewna robiono dyszle i inne elementy do wozów (MT/Maniowy). 2. Często wykorzystywany (Bachleda-Dorcarz 2015). 3. Na deski dla stolarzy. W formie ozdoby jako drewniane kołki służące do tzw. kołkowania. Do wyrobu stołków. Z gałęzi robiono kije do prania. Do wyrobu elementów sań tzw. suka (Matlakowski 1901). 4. Do wyrobu sprzętów i sprężyny do paści góralskiej (Kujawska et al. 2016). 5. Do wyrobu wozów i sań (Guzik 2004). 6. Do wyrobu elementów (m.in. kołków) instrumentów muzycznych tzw. gąsli, do wyrobu basów, smyczków, piszczałek i piszczałek dwoistych, z narośli na drzewie tzw. mazeru rzeźbi się głowę dud w kształcie czaszki kozy (Chybiński 1924). 7. Do wyrobu łyżników (Rak 2007). 8. Do wyrobu kołków służących do wyklepywania pokrywki fajek (Malkiewicz & Zambrzyca 1974). 9. Do wyrobu paliców pasterskich (pałek, które zostały zastąpione przez ciupagi) i stępek (Antoniewicz 1966). 10. Do wyrobu obręczy w naczyniach bednarskich (Jostowa 1967). 11. Drewno służy do wyrobu sprzętów i narzędzi pasterskich (Bazińska 1967). 12. „Dawni zbójnicy tatrzańscy byli uzbrojeni też w bunkosz, z węg. bunko – maczuga, czyli maczugę jasionową, którą wedle powiedzenia góralskiego tak robiono: „jasień sieka się na wiosnę, to siekane bule po nim rosną”” (Eljasz-Radzikowski 1897).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Świecony podczas ostatniej procesji w Boże Ciało. Chronił od piorunów (MT/Maniowy, Kwaśniewicz 2000, Łaś 2016) 2. Do robienia magicznych lasek (Chrościński 1905). 3. Podczas Wielkiego Tygodnia trwały wiosenne rytuały, w których używano rekwizytów, symbolizujących witalność i odrodzenie,

wykonanych z jego gałązek (Świętych & Trebunia-Staszal 2008). 4. Gałązki zerwane w św. Jana położone na progu stajni, lub włożone pod żłób albo dyle w stajni chronią bydło od ukąszeń żmij (Gustawicz 1882, Bazińska 1967, Kwaśniewicz 2000). 5. Święcony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nim krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobylem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978). 6. Kołkiem z drewna tego drzewa można zatrzymać czary. Jak ktoś czaruje, to trzeba kołek odwrócić ostrym końcem ku górze wówczas, rzucający czary przyjdzie przebity. Okadza się nim bydło przed pierwszym wypasem, żeby je ochronić przed ukąszeniem węży (Bazińska 1967). 7. „Odkurzają jesionem bydło przy pierwszym wypędzaniu na paszę, aby wąż się go nie trzymał” (Kujawska et al. 2016).

Inne sposoby użytkowania: 1. Liście zwarzone i opadłe po pierwszym przymrozku były pokarmem dla krów (Matlakowski 1901). 2. Jesiony kładzie się też na snopkach, żeby myszy nie wyjadały ich krowom. Daje się go do jedzenia krowom, żeby nie chorowały (Bazińska 1967).

Galeopsis sp., Poziewnik – Lamiaceae

Nazwy ludowe: ziomber, poziewnik

Sposoby użytkowania w kuchni: Gotowano go z ziemniakami lub mąką owsianą, z dodatkiem masła lub mleka (PAE 6, Jostowa 1954a).

Gentiana asclepiadea L., Goryczka trojeściowa (G. trojeściowata) – Gentianaceae

Nazwy ludowe: świecznik

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Święcona na Matkę Boską Zielną dla bydła (Gustawicz 1882). 2. Do okadzania krów na św. Jana, w wigilię Bożego Narodzenia i na św. Łucji. Okadzać trzeba trzy razy w lewą stronę (Bazińska 1967).

Gentiana punctata L., Goryczka kropkowana – Gentianaceae

Sposoby użytkowania w medycynie: Na apetyt i „czyszczenie żołądka” pije się namaczaną w wodzie, a lepiej w wódce (Radwańska-Paryska 1992).

Gentiana sp., Goryczka – Gentianaceae

Użytkowane części: korzeń, ziele

Sposoby użytkowania w medycynie: Nie określony (Eljasz-Radzikowski 1901).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Święcona na Matki Boskiej Zielnej (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: Używana przeciw molom, żeby nie niszczyły białizny. W tym celu korzenie lub całą ususzoną roślinę wkłada się pomiędzy białiznę (Gustawicz 1882).

Geum montanum L., Kuklik górski – Rosaceae

Nazwy ludowe: benedyk, banadek

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Odwar na ból żołądka (Gustawicz 1882). 2. W medycynie (Eljasz-Radzikowski 1901).

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015).

Geum urbanum L., Kuklik pospolity – Rosaceae

Nazwy ludowe: benedyk

Sposoby użytkowania w medycynie: Odwar pity na bóle żołądka (Gustawicz 1882).

Gladiolus imbricatus L., Mieczyk dachówkowaty – Iridaceae

Nazwy ludowe: świńska cebula

Inne sposoby użytkowania: Dodawany bydłu do soli (Gustawicz 1882).

Gnaphalium sylvaticum L., Szarota leśna – Asteraceae

Nazwy ludowe: czyściec polny

Sposoby użytkowania w medycynie: Używany do kadzenia w mordowisku (Gustawicz 1882).

Heracleum sphondylium L., Barszcz zwyczajny – Apiaceae

Nazwy ludowe: barszcz

Użytkowane części: korzeń, kwiaty

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Wywar z kwiatów pity na wzbudzenie potów w czasie kataru (Udziela 1891). 2. Odwar z korzenia chroni przed cholerą gdy jest jej epidemia (Gustawicz 1882, Udziela 1891).

Huperzia selago (L.) Bernh. ex Schrank & Mart., Wroniec widlasty (Widlak wroniec) – Huperziaceae

Nazwy ludowe: jeleni rożek, nietota

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Moczy się w spirytusie i pije na żołądek (Radwańska-Paryska 1992). 2. Na najcięższe choroby (Haratyk 2014, Kujawska et al. 2016).

Hypericum maculatum Crantz, Dziurawiec czteroboczny (D. czterograniasty) – Hypericaceae

Nazwy ludowe: dzwonki

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: „Jeśli człowiek się ich chwyci to żadne złe moce, boginki co porywają ludzi, nie mogą go oderwać” (Radwańska-Paryska 1992).

Hypericum perforatum L., Dziurawiec zwyczajny – Hypericaceae

Nazwy ludowe: dzwonki, żółte dzwonki

Użytkowane części: łodyga, listki, kwiaty

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Leczy choroby wątroby, pęcherza, nerek i w zawrotach głowy. Pije się po 2 filiżanki dziennie. Gotuje się jedną łyżkę ziela na filiżankę wody (PAE 3-4). 2. W formie naparu podawane przy bólach serca, na choroby wątroby, żołądka i inne (MT/Maniowy). 3. Stosowany w dolegliwościach żołądka, wątroby oraz dróg oddechowych. Herbata z kwiatów leczy żółtaczkę, a pita systematycznie czyści krew (Tylkowa 2000). 4. Na wszystkie bóle (Bazińska 1967).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Święcono na Matki Boskiej Zielnej i wieszano w komorze (Haratyk 2014). 2. Jest środkiem przeciw czarownicom. Roślinę trzeba poświęcić i dać do jedzenia bydłu razem z innym pokarmem. Dawniej dziurawiec noszono jako środek przeciw czartom. Nawet wybierając się w drogę, brano ze sobą to ziele, aby przy jego pomocy uchronić się od strachów w nocy (Gustawicz 1882, Hensłowa 1976, Kujawska et al. 2016). 3. Odstraszały dziwożony (Goszczyński 1853, Potkański 1905),

mamuny, strzygi i boginki (Bazińska 1967). 4. Do okadzania krów na św. Jana, w wigilię Bożego Narodzenia i na św. Łucji. Okadzać trzeba trzy razy w lewą stronę. Nie lubiane przez guślarzy ponieważ chronią ludzi przed urokami. Zioło do okadzania owiec przed pierwszym wypasem (Bazińska 1967).

Hypericum sp., Dziurawiec – Hypericaceae

Nazwy ludowe: dziurawiec

Użytkowane części: kwiaty

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Pokarm głodowy (Matlakowski 1901). 2. Dobry na herbatę (Radwańska-Paryska 1992).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na żołądek (Bejnarowicz 1969). 2. Do leczenia ludzi i zwierząt (Kantor 1991).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Święci się na Matkę Boską Zielną i wieszają w komorze (Matlakowski 1901). 2. Poświęcone w czasie Matki Boskiej Zielnej mają zastosowanie w leczeniu, wykorzystuje się je także do odstraszenia nieczystych duchów i demonów (Kwaśniewicz 2000).

Impatiens noli-tangere L., Niecierpek pospolity – Balsaminaceae

Nazwy ludowe: gniewosz

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Święcony na Matki Boskiej Zielnej (Gustawicz 1882).

Juniperus communis L., Jałowiec pospolity – Cupressaceae

Nazwy ludowe: jałowiec (owoce – trybki)

Użytkowane części: gałązki, owoce, żywica, korzenie

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Z owoców wyciskano sok (Köhler 2018/Bodnarski). 2. Trybki były jedzone (PAE 1-2).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. W formie naparu podawane przy chorobach serca, wątroby, żołądka, nerek oraz do leczenia reumatyzmu (MT/Maniowy). 2. Do okadzania chorych (Eljasz-Radzikowski 1897, Köhler 2018/Bodnarski). 3. Wywar z jagód leczy choroby nerek i pęcherza (Tylkowa 2000). 4. Korzenie są najlepsze na ropnie i wrzody. Należy je ugotować i ciepłymi okładać chore miejsca (Bazińska 1967).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Wyplatano z niego kosze (MT/Maniowy, Kwaśniewicz 2000, Świętych & Trebunia-Staszal 2008). 2. Do wyrobu fajek (Rak [bd]).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Święcony na Matki Boskiej Zielnej. Poświęcone gałązki dodawane do przechowywanego zboża chronią je przed myszami (Kantor 1907). 2. Podczas Wielkiego Tygodnia używano rekwizytów wykonanych z gałązek, które symbolizowały witalność i odrodzenie. Zielone gałązki służyły jako ozdoba koszyka wielkanocnego. Ponadto użyte do różgi weselnej, wplecione do wianka młodej, miały zapewnić noworzeńcom zdrowie, wytrzymałość i czystość (Kantor 1991, Świętych & Trebunia-Staszal 2008). 3. Świecone w Trzech Króli, żeby chroniły dom przed pożarem (Kwaśniewicz 2000). 4. Z gałęzi od św. Łucji do Bożego Narodzenia plecie się bicze. Mają one moc odpędzania czarownic, które psują mleko (Kantor 1991, Roj-Kozłowska 1947). 5. Na Trzech Króli święci się jałowiec, a później przelewa przez niego mleko, żeby się nie psuło (Gustawicz 1882). 6. Palono oblane smołą w Zielone Świątki, przez chłopców biegających z nimi po polach (Jostowa

1897). 7. Dodawano jako ozdobę do palm wielkanocnych (Kantor 1991). 8. Świącony na Trzech Króli służył później do okadzania domu (Bazińska 1967). 9. Na Zielone Świątki gospodarze stawiają koło stajni jałowiec ozdobiony wstążkami (bukietem). Poświęcony przypina się do rogów owcom i krowom, żeby babroś nic im nie zrobił. Świąci się w Niedzielę Palmową razem z gałązkami wierzby i hubą, a następnie okadza nim dom chodząc dookoła niego 3 razy (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: Do okadzania stajni i bydła, gdy się je pierwszy raz na wiosnę w pole puszcza, albo gdy się je przepędza z jednego miejsca na inne (Gustawicz 1882).

Larix decidua Mill., Modrzew europejski – Pinaceae

Nazwy ludowe: modrzew, świerk

Użytkowane części: gałązki, drewno

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Po odłupaniu kory pasterze jedzą tzw. miazgę (Köhler 2018/Bodnarski). 2. „Aby się mleko nie klugało [psuło], należy cedić je przez gałązkę modrzewia na posadzkę” (Gustawicz 1882).

Sposoby użytkowania w budownictwie: Zasadniczy materiał budulcowy (Antoniewicz 1966).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Z drewna robiono meble, np. kredensy, krzesła, szafy (MT/Maniowy, Matlakowski 1901, Haratyk 2014, Łaś 2016). 2. Do wyrobu naczyń (Małeta & Fryś-Pietraszkowa 2000).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Na Zielone Świątki przyozdabiano nimi święte obrazy i powały. Umieszczano nad oknami i drzwiami lub wkładano do słoiczków i wazonów (MT/Maniowy, Jostowa 1978, Kantor 1991, Kwaśniewicz 2000). 2. Na trumny, ale stosunkowo rzadko. Wiórami wypełniano poduszki zmarłych (Lehr 2000). 3. Gałązki święcono na Matkę Boską Zielną, żeby mleko się nie psuło, w tym celu należy cedić je przez gałązkę modrzewia na powązkę (Gustawicz 1882).

Lathyrus sylvestris L., Groszek leśny – Fabaceae

Nazwy ludowe: złek, przeląk

Sposoby użytkowania w medycynie: Picie mleka, w którym gotowano tę roślinę pomaga na przestkach u dzieci i starszych. Kilka gramów gotować przez 5 min w mleku (PAE 3-4).

Leontopodium alpinum Cass., Szarotka alpejska – Asteraceae

Nazwy ludowe: kocie łapki, szarotka, sukiennik, stopiec, jęczyczki siwe

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świącona na Boże Ciało (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: 1. Motyw ozdobny na ubraniach góralskich i elementach drewnianych (Kroh 1972, Mirek 1992, Hermanowicz-Nowak 2000, Małeta & Fryś-Pietraszkowa 2000, Tondos 2004, Rak [bd], 2007, Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015). 2. Ozdoba kapelusza (Kroh 1972). 3. Trofeum i pamiątka z Tatr, zbierane na handel (Mirek 1992).

Leucanthemum vulgare Lam., Jastrun (Złocien) właściwy – Asteraceae

Nazwy ludowe: jastrun, zrost

Użytkowane części: liście

Sposoby użytkowania w medycynie: Przykładany na rany, które się nie goją. Liście zbierane, suszone, a później gdy jest potrzeba ich wykorzystania moczone w ciepłej wodzie (Gustawicz 1882).

Lilium bulbiferum L., Lilia bulwkowata – Liliaceae

Nazwy ludowe: leluja

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Matlakowski 1901, Kulig 2003, Bentkowska-Mitana 2012, Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015).

Lilium martagon L., Lilia złotogłów – Liliaceae

Nazwy ludowe: złotogłów, leluja

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Antoniewicz 1966, Matlakowski 1901, Hermanowicz-Nowak 2000, Tondos 2004, Rak 2007, Szybisty 2007, Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015).

Lilium sp., Lilia – Liliaceae

Nazwy ludowe: lilia

Użytkowane części: liście

Sposoby użytkowania w medycynie: Na czyraki (MT/Maniowy).

Lonicera nigra L., Wiciokrzew (Suchodrzew) czarny – Caprifoliaceae

Nazwy ludowe: smołydza

Użytkowane części: drewno

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Kładzie się za krokiew dla zabezpieczenia chaty od ognia (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: Z drewna robi się „rymacze” (stępie do nabijania strzelb) (Gustawicz 1882).

Lunaria rediviva L., Miesiącznica (Miesiącznik) trwała – Brassicaceae

Nazwy ludowe: lunaria, świetliczka, eufrazyna, mastyczka, martagon, podstoł

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Zioło o największych alchemicznych właściwościach. Przemienia miedź w złoto (Chrościński 1905). 2. Przeciw wszelkim babrosiom (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: 1. Motyw zdobniczy (Matlakowski 1901, Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015). 2. Ozdoba kapelusza juhasów (Hermanowicz-Nowak 2000).

Lycopodium sp., Widłak – Lycopodiaceae

Nazwy ludowe: widłak

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Rak 2007).

Lycopodium clavatum L., Widłak goździsty – Lycopodiaceae

Nazwy ludowe: mech ziemny

Sposoby użytkowania w medycynie: Do wyrobu maści na wszystkie schorzenia skórne (Tylkowa 2000).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Czaruje wszystkie glisty i robaczki (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: Zioło zbierane przez korzeniarzy na handel (Eljasz-Radzikowski 1897).

Malva sylvestris L., Śláz dziki – Malvaceae

Nazwy ludowe: śláz, ślózik

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. W formie herbaty na przeziębienie i kaszel (MT/Maniowy, Kantor 1907, Gwiżdż 1949, Tylkowa 2000). 2. Na astmę palono papierosy ze ślazu pomieszanego z podbiałem. Na schorzenia ropne skóry (czyraki, wrzody), na choroby nerek i pęcherza, do picia na suchoty dla dzieci. W naparze moczo no gi żeby wyleczyć kaszel (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świącony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nim krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978).

Inne sposoby użytkowania: Podaje się go krowom po ocieleniu (MT/Maniowy).

Malva sp., Śláz – Malvaceae

Nazwy ludowe: ślózik

Sposoby użytkowania w kuchni: Gotowano na gęsto nazywano "kupusta", suszyli i przechowywali. Jedzono na przednówku (PAE 6).

Marrubium vulgare L., Szanta zwyczajna – Lamiaceae

Użytkowane części: liście

Sposoby użytkowania w medycynie: Mleko gotuje się z liśćmi i podaje do picia cierpiącym na otręśnienie lub oberwanie, lub gdy boli pod piersiami (Gustawicz 1882).

Mentha arvensis L. Mięta polna – Lamiaceae

Nazwy ludowe: miętka

Sposoby użytkowania w kuchni: Dodatek do zhurdzonego (podeszłego serwatką) kwaśnego mleka gotowanego z czosnkiem lub cebulą. Do polewki dodaje się mąkę roztrzepaną w śmietanie, sól i usmażone skwarki. Brejkę je się z ziemniakami (Jostowa 1967).

Mentha sp., Mięta – Lamiaceae

Nazwy ludowe: mięta, miętka

Użytkowane części: górna część łodygi, liście, kwiaty

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Tradycyjna zupa czosnianka, przyrządzana z ziemniaków, czosnku, cebuli i mięty (Zegadłówna 1985, Zajac 2008). 2. Dodatek do jajecznicy (Zegadłówna 1985).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na ból brzucha i biegunkę pić kilka razy dziennie po szklance aż do skutku. Gotuje się mocny napar jak herbatę (MT/Maniowy, PAE 3-4). 2. Na rżnięcie wrzucić szczyptę rumianku, centuryi i mięty do wrzącej wody i pić gdy trochę ostygnie (Janota & Nowicki 1865). 3. Do picia na szkarlatynę i po wymiotach. Ponadto łagodzi choroby układu pokarmowego, a także podawana jest przy katarze żołądka, na wątrobę i lepsze trawienie (MT/Maniowy). 4. W formie okładów na rany. Na ból żołądka, morzysko, mordowisko zażywa się ugotowaną na wodzie miętkę (Kantor 1907). 5. Picie odwaru z mięty w chorobach żołądka powoduje wymioty (Udziela 1891).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Świecona w wiązkach w dniu Matki Boskiej Zielnej (Kantor 1907, Kwaśniewicz 2000, Kujawska et al. 2016, Köhler 2018/Bodnarski). 2. Świecona na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nią krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieceniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytom w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978). 3. Świecona na Boże Ciało (MT/Maniowy).

Myosotis sp., Niezapominajka – Boraginaceae

Nazwy ludowe: żabie oczko

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Gentil-Tippenhauer 1954, Tondos 2004, Mackoś-Iwaszko & Lubiarski 2015).

Nardus stricta L., Bliźniczka psia trawka (B. wyprostowana) – Poaceae

Nazwy ludowe: nardus, bliźniczka

Użytkowane części: korzeń

Sposoby użytkowania w medycynie: „We 24 godzin najstraszniejsze goi rany, płuca zgniłe, wątrobę do zupełnego zdrowia przyprowadza i leczy” (Chrościński 1905).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Ponoć z niego była zrobiona maść dla Pana Jezusa (Chrościński 1905).

Nepeta cataria L., Kocimiętka właściwa – Lamiaceae

Sposoby użytkowania w kuchni: Dodatek do zchudzonego (podeszłego serwatka) kwaśnego mleka gotowanego z czosnkiem lub cebulą. Do polewki dodaje się mąkę roztrzepaną w śmietanie, sól i usmażone skwarki. Brejkę tę je się z ziemniakami (Jostowa 1967).

Nymphaea alba L., Grzybień biały – Nymphaeaceae

Nazwy ludowe: nenufar

Sposoby użytkowania w medycynie: Przykładany na rany (Udziela 1891). Jednak jest to informacja wątpliwa, gdyż gatunek ten nie występuje na Podhalu.

Ophioglossum vulgatum L., Nasięźrzał pospolity – Ophioglossaceae

Nazwy ludowe: Nasięźrzał pospolity

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Używają go na czary. Dziewczyny chcąc zjednać sobie wybranego chłopca rwą go i śpiewają przy tym (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: Bacowie dają go z solą owcom (Gustawicz 1882).

Origanum vulgare L., Lebiodka pospolita – Lamiaceae

Nazwy ludowe: lebiodka

Sposoby użytkowania w medycynie: Chore nogi moczy się w odwarze lub wkłada ją między palce (Kujawska et al. 2016).

Oxalis acetosella L., Szczawik zajęczy – Oxalidaceae

Nazwy ludowe: koniczyna zajęcowa, kapusta leśna, kapusta zajęcza

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Jedzony na surowo (głównie przez dzieci, dawniej jedli też dorośli). Nie robiono zapasów (PAE 1-2, PAE 6, Köhler 2018/Bodnarski). 2. Jadało się wiosną w czasach głodu (Jostowa 1954a). 3. Jedzony (PAE 1-2). 4. Jedzony przez pasterzy (Jostowa 1967).

Oxycoccus palustris L., Żurawina błotna – Ericaceae

Nazwy ludowe: żurawina

Sposoby użytkowania w kuchni: Rośnie i jest zbierana jedynie w Witowie i okolicy (PAE 6).

Padus avium Mill., Czeremcha zwyczajna – Rosaceae

Nazwy ludowe: kocierpka

Sposoby użytkowania w kuchni: Owoce są jedzone (PAE 1-2).

Sposoby użytkowania w medycynie: Na przeziębienie (MT/Maniowy).

Parnassia palustris L., Dziewięciornik błotny – Parnassiaceae

Nazwy ludowe: wyrwitaniec

Inne sposoby użytkowania: Dziewczyny go zrywają i noszą przy sobie (Gustawicz 1882).

Papaver sp., Mak – Papaveraceae

Nazwy ludowe: mak

Użytkowane części: nasiona

Sposoby użytkowania w medycynie: Jedzono nasiona lub robiono z nich wywar na bezsenność. Podawano go przy kamicy żółciowej i kolce wątroby. Jak dziecko nie chciało spać to mu się dawało do ssania szmatkę z makiem, środek na sen dla dorosłych (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej (Köhler 2018/Bodnarski, MT/Maniowy).

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Matlakowski 1901, Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015).

Picea abies (L.) H. Karst., Świerk pospolity – Pinaceae

Nazwy ludowe: smrek, ostrewka, majki (męskie kwiaty), smoła (żywica)

Użytkowane części: drewno, szyszki, męskie kwiaty, żywica, gałęzie

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Po odłupaniu kory pasterze jedzą tzw. miazgę. Pewien rodzaj młodej żywicy ze świerka tzw. gryzawka lub gryziącka służy do żucia (Köhler 2018/Bodnarski). 2. W czasie nieurodzaju jedzono młode szyszki i cetynę (Eljasz-Radzikowski 1897, Matlakowski 1901, Kujawska et al. 2016). 3. Ulubiony pasterski przysmak. Żuje się tylko żywicę żółtą (Jostowa 1954b, 1967). 4. Jedzono w czasie głodu tzw. "majaki" - pączki z limb i smreków (PAE 6, Jostowa 1954a).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Żywicę ze świerków żuto w celu oczyszczenia zębów (Eljasz-Radzikowski 1897, Starek 1967, Kujawska et al. 2016). 2. Żywica wymieszana z masłem i smalcem była najlepszym lekarstwem do leczenia ran. Młode pędy zasypywano cukrem i robiono syrop na kaszel (Tylkowa 2000). 3. Żywica wymieszana z poświęconym woskiem i masłem służyła jako maść na rany dla ludzi i zwierząt (Bazińska 1967). 4. Igliwie, żywica i kora dostarczyły cennych leków, stosowanych w najróżniejszych schorzeniach (Bazińska 1967).

Sposoby użytkowania w budownictwie: 1. Do budowy ścian domów i stodół, gonty (MT/Maniowy, MT/Poronin Tatrzański, Matlakowski 1901, Antoniewicz 1966, Baniowska & Jagieła 2000, Kulig 2003, Haratyk 2014, Kujawska et al. 2016). 2. Do robienia skośnic (silnie nachylonych rynien umieszczanych jako lotoki doprowadzających wodę do kół wodnych) np. w tartakach i stępek w foluszu (Jost 1994). 3. Wyżłobione pnie doprowadzały wodę ze strumieni pod domy. Z gałęzi robi się ogrodzenia/płoty (Matlakowski 1901). 4. Na podwaliny („fundamenty”) (Baniowska & Jagieła 2000). 5. Do robienie dranic na pokrycie dachów (Antoniewicz 1966).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Do wyrobu mebli np. łóżko, kołyska, kredens, stół, stolik (MT/Maniowy, Matlakowski 1901, Haratyk 2014). 2. Uprażony na parze lub w gorącej wodzie służył jako lina np. do wiązania beczek na kapustę, lub drewna podczas zwożenia go z lasu (Matlakowski 1901). 3. Do wyrobu elementów instrumentów muzycznych tzw. podstawek, dyg w gaśli, do wyrobu basów, smyczków i trąbit (Chybiński 1924). 4. Do wyrobu łyżników (Rak 2007). 5. Do wyrobu cybuchów w fajkach, ale rzadko, ponieważ drewno to uważane jest za kruche (Malkiewicz & Zambrzyca 1974). 6. Obręcze kadzi w browarach (Jost 1979). 7. Poidła dla owiec na halach, skopki do dojenia owiec, do wyrobu stołków, oboniek, rosolników. Żywiczne trzaski świerkowe służyły do oświetlania w nocy, gdy szło się na zewnątrz (Antoniewicz 1966). 8. Do wyrobu tradycyjnych skrzyń (Kural 1974). 9. Do wyrobu naczyń bednarskich (Jostowa 1967). 9. Ok. 1899 w szałasach były trąby, robione z pni świerków długich na 1,5-2 m i szerokich u wylotu na 5 cm. Przy ich pomocy pasterze zwoływali się na szałasie (Bazińska 1967). 10. Gałązki służyły jako posłanie (Eljasz-Radzikowski 1888).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Na Boże Narodzenie (MT/Maniowy, Roj-Kozłowska 1947). 2. Do okadzania szałasów i koszar wykorzystywano wodę ze źródła, żywicę ze świerka, węgliki z ogniska i ziele święcone z Bożego Ciała albo ze święta Matki Boskiej Zielnej (Bachledda-Dorcarz 2015). 3. „Co dzień rano, w południe i wieczór juhasi doją owce do giolet, i zanoszą mleko bacy do szałasów; baca bierze wypraną satę, t.j. pawęczkę płócienną, rozpościera nad pucierą, kładzie na niej na krzyż „bazicki”, święcone w Kwietnią Niedzielę, oraz krzyżyk z dwóch cetynek, t. j. igiełek smreka, zlepionych woskiem odedłubanym z Wielkanocnego paschału, to nakrywa drugą satą, której brzegi przewieszają się przez krawędź pucier, zakłada obrączkę, aby przy cedzeniu saty nie spadły do naczynia, a zarazem, aby ich nie potrzeba było dzierżyć rękoma, i dopiero wylewa na saty przynieszone w gioletach mleko, które się cedzi. Święcone krzyże bronią ode złego, czynią mleko zdrowem, zapobiegają czarom, które zawistny człowiek mógłby rzucić na owce, żeby przestały dawać mleko itp.” (Matlakowski 1901). 4. Rodzaj różgi robionej na wesela, zdobionej kwiatami (barwinek, sowija, cetenka) i jabłkami (Kolberg 1968). 5. Na trumny, wiórami wypełniano poduszki zmarłych (Kantor 1991, Lehr 2000). 6. Igły smrekowe z podłazniczki służyły do odpędzania uroków (Tylkowa 2000). 7. Ozdabia się kolorowymi wstążkami i przypina koniom, które będą wiozły młodych do ślubu (Roj-Kozłowska 1947). 8. W dniu św. Łucji z gałązek robiono krzyże i wieszano nad drzwiami w oborze (Kantor 1991). 9. „Mówią, że jeśli dużo kwiecica na smrekach, będzie urodzaj na ziemniaki i sady, a gdy szyszek na smreku obficie, nie starczy na życie. Albo też w Wigilię Bożego Narodzenia idzie chłop do lasu i zacina na świerku dwanaście karbów oznaczających dwanaście miesięcy, a który karb zajdzie żywicą, ten miesiąc będzie mokry. Owce dostają w zimie do ogryzania gałęzie świerkowe, a przy cedzeniu mleka owczego kładzie się na krzyż gałązki świerkowe, aby się lepiej oczyszczało z nieczystości” (Kujawska et al. 2016). 10. Do ozdabiania domów na Zielone Świątki. Drzewo niosącym

pomoc i ochronę w różnorodnych sytuacjach życiowych. W Boże Ciało drzewka umieszcza się po obu stronach wejścia do kościoła lub przed wielkim ołtarzem (albo wszystkimi ołtarzami). Po mszy wierni odłamują gałązki i zabierają do różnych obrzędów magicznych np. żeby mieć lepsze plony wtyka się je na polach. Ponadto daje się je za krokwie na strychach żeby zabezpieczyły dom przed pożarem. Powszechne było też wierzenie, że świerk zasadzony w pobliżu domu chroni przed piorunami i złymi duchami. Igliwie wkładano dzieciom pod poślanie, żeby rosły i były silne jak świerki. „Owcom nie wolno iść przez cień smreka — bo ich robaki będą się trzymały. Ani juhasowi gwizdać na owce nic wolno, jak na cieniu smreka stoi, bo wtedy gwizdże na wszystkie złe duchy, co w lesie są, i one po cieniach do owiec przyjdą”. Podobno w latach 1854-1864 istniał zwyczaj wieszania na świerkach wstążek i obserwowania, na którą stronę drzewa wiatr te wstążki poprzemosił, żeby wiedzieć z której strony nadejdzie szczęście. „W lesie pod Zakopanem znajdował się okazały stary smrek, przewyższający wysokością okoliczne drzewa, nazwany przez mieszkańców „świętym smrekiem”. Ludność miejscowa wierzyła, kultywując tradycje przodków, że w smreku tym tkwi coś boskiego (*ali quid divinum*). W związku z tym smrekowi temu oddawano cześć boską, przywozono doń dzieci i bydło, składano ofiary, zapalano świece i na klęczkach zanoszono modlitwy o pomoc w chorobach i nieszczęściach: „Święty smreku, pomóż mi” (*sancte smrec, iuva me*). Przejawem czci oddawanej smrekowi było też obchodzenie drzewa na klęczkach.” Bacowie wierzą, że wszycie w pas drzazgi ze świerka ochrania ich przed złem ponieważ mieszka w niej dobry duch (nikt go nie widział, bo grozi to natychmiastową śmiercią). Około roku 1800 pasterze starali się budować szałas pod świerkami gdyż wierzyli, że to przyniesie szczęście. „Zapach żywicy uważano za czarodziejski i przynoszący zdrowie. Barylki z drzewa smrekowego były chętnie widziane, bo woda i mleko dobrze się w nich trzymały i mleku nie szkodziły czary. Siłę szczęścia ma przede wszystkim smrek gęsty, którego korona ma kształt stożkowaty, a gałęzie są prostopadłe, przechodzące w krzyżyk.” W pierwszy dzień Zielonych Świątek okadzało się pole chodząc dookoła niego trzy razy z kijem, na który była wbita żywica ze świerka. Żeby żadna kobieta nie miała waloru to w powązkę należy zaszyć szpilkę smrekową. W Wielką Sobotę święcono cienkie gałązki świerkowe nazywane smędzianki, którymi później święciło się owce. „Kto ma owce chore i mleko brzyćkie, ten to musi zbierać ziele i smrekowe śpilki w nowe pionki. On se musi popod las raniem zawlec się i tamoj musi krzyne klencyć modlący. On sie modli haw do tego świętego, co je we wigilijom tego dnia. Kie sie ón domodli, wte musi słonecko go oblać, tego co ma rwać ziele i śpilki sukać. Słonecko musi i ziele zaopatrzyć, bo ono wte będzie mieć swojom moc. Kie uzbiera, musi poświęcić wodom z trzok źródeł, ale na dziewięciu granicach. Świencić trze przed pirsym ptoiskiem.” „W pierwszy dzień po przyjsciu na halę baca wbija mały, ścięty smrek lub jedliczkę w miejscu, gdzie ma być pierwszy koszar i przegania trzykrotnie owce koło drzewka. Smrek ten ma mieć dziewięć lat i dziewięć kondygnacji gałązek. Na niektórych halach stawiano też dwa smreki przy wejściu do pierwszego koszaru. Także kolo szałas wbijano małe smreczki, aby się darzyło bacy. (Zdarza się także, że kawałek gałązki smrekowej rzuca się na ziemię przed szałasem, aby złe nie miało dostępu do szałas ani siły popsucia mleka w szałasie.)” Rozpowszechniony jest także zwyczaj układania trzech gałązek świerkowych z trzema rozgałęzieniami, na krzyżyk na sacie, czyli płótnie, przez które cedzi się mleko z gielety do pucier. Miało to chronić mleko przed zepsuciem, a owce przed utratą mleka pod wpływem czarów. Świerki służyły bacom (za raz po przyjsciu na halę) także do wróżenia, czy dany rok będzie dobry. Mleko z pierwszego w roku udoju baca przelewa w tajemnicy do kotła nad ogniskiem, przez powązkę wiszącą na gałązce cetyny, która musi mieć kształt krzyża i rosła w cieniu. „W pierwszy dzień po wypasie i po

naprawie koszaru lub po jego ustawieniu juhasi gnali owce do koszaru na nocleg. Baca wynosił wtedy z szałas w króbcie z kory smrekowej żarzące się węgle z szałasnej watry, na które nasypywał ziele zbierane i święcone na Matkę Boską Zielną i żywicę smrekową, w ten sam dzień zbieraną w lesie.” Cały rytuał zakończony modlitwą miał zapewnić dobre dojenie i dobry wypas (Bazińska 1967). 11. „W Zakopanem istnieje nakaz, aby te gałązki, boże drzewko i barwinek, w sam dzień wigilii św. Jana Chrzyciela zerwać wczesnym rano, nim ptak zaświergoce. Do tego dodaje się także ziele święconego. Wszystko to musi być przygotowane w wigilję św. Jana Chrzyciela, ale gdyby w ten dzień była „leja” (ulewa), dawanie to odkłada się na najbliższy dzień pogodny, albowiem to jedzenie sypie się owcom kupeczkami na trawniku” (Kujawska et al. 2016).

Inne sposoby użytkowania: 1. Z korytarzy korników wyciągano puder drzewny, który stosowano jako zasypkę dla dzieci (MT/Maniowy). 2. Igły i posiekane gałązki są wyściółką dla zwierząt w oborach (Matlakowski 1901). 3. Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015). 4. Kora służyła do garbowania skór (Antoniewicz 1966). 5. Ozdoba kapelusza. Z dodatkami sztucznych kwiatów, koralików i świecidełek ozdabia kapelusz pana młodego (Zborowski 1932). 6. Łub świerkowy unieruchamiał złamaną kończynę owiec jak gips (Kantor 1991). 7. Jako pokarm dla owiec w ziemi. Przez gałązki przelewa się mleko, żeby je oczyścić z zanieczyszczeń (Bazińska 1967, Kujawska et al. 2016). 8. Pasterze smarowali żywicą kapelusze, żeby nie przepuszczały wody oraz nici lniane, które zabierano do bacówek, żeby w czasie wypasu mieć czym naprawiać odzież (Starek 1967). 9. Owce po przybyciu na halę kropiło się i kadziło smołą z dziewięci smreków. Smołą należało wziąć z drzew od strony cienia, kładzie się ją na łubę razem z ziele i pali okadzając zwierzęta. Jak krowa jest chora to trzeba jej uciąć odrobinę włosów, rzucić je na węgiel dodając do tego ziemi, całość trzeba rzucić na świerk rosnący za granicą hali i wówczas wszystkie choroby pójdą precz (Bazińska 1967).

Pimpinella major (L.) Huds, Biedrzyca wielka – Apiaceae

Użytkowane części: nasiona, ziele

Sposoby użytkowania w medycynie: Nasionie biedrzyca lub całą roślinę oraz konopne siemię moczy się w winie, wódce, lub mleku i pije w czasie cholery lub moru (Gustawicz 1882).

Pimpinella sp., Biedrzyca – Apiaceae

Nazwy ludowe: biedrzyca

Użytkowane części: ziele, nasiona

Sposoby użytkowania w medycynie: „W 1874 roku na Podhalu panowała cholera, jego odwar pito najczęściej z okowitą. (...) Jego nasienie lub całe ziele z konopnym siemieniem moczone w winie, wódce lub mleku pije się w czasie choroby. Górale zakopiańscy nasienie biedrzyca lub całe ziele z konopnym siemieniem moczą w winie, wódce lub mleku i piją w czasie cholery lub jakiegoś moru” (Gustawicz 1882, Udziela 1891).

Pinus cembra L., Sosna limba (Limba) – Pinaceae

Nazwy ludowe: limba

Użytkowane części: męskie kwiaty, żywica, nasiona, pączki

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Jadało się wiosną w czasach głodu (Matlakowski 1901, Jostowa 1954a). 2. Orzeszki przypominające w smaku migdały jedzono jako przysmak (Staszic

1815, Eljasz-Radzikowski 1897). 3. Jedzono w czasie głodu tzw. "majaki" - pączki z limb i smreków (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: Z pączków wyrabiano przedni olejek, a z żywicy zdrowotny balsam. Olejek nazywany jest balsamem karpackim, stosuje się go do leczenia ran (Staszic 1815, Eljasz-Radzikowski 1897).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Drewno używane bywa do wyrobu skrzyń, szuflad i kufrów ponieważ ochrania przed molami (Staszic 1815, Matlakowski 1901, Eljasz-Radzikowski 1897). 2. Drewno do wyrobu sprzętów i narzędzi pasterskich (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: Drzewo najcenniejsze do rzeźbienia (Matlakowski 1901).

Pinus mugo Turra, Sosna górską (S. kosa, Kosodrzewina, Kosodrzew, Kosówka) – Pinaceae

Nazwy ludowe: kosówka

Użytkowane części: drewno, gałęzie

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Drewno o ładnym, ciemno-czerwonym kolorze służyło do inkrustacji (Matlakowski 1901). 2. Do wyrobu elementów instrumentu muzycznego tzw. rogu (Chybiński 1924).

Inne sposoby użytkowania: 1. Na watrę (Staszic 1815, Eljasz-Radzikowski 1903). 2. Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015).

Pinus sylvestris L., Sosna zwyczajna – Pinaceae

Nazwy ludowe: sosna

Użytkowane części: igliwie, drewno, gałązki, szyszki

Sposoby użytkowania w kuchni: Po odłupaniu kory pasterze jedzą tzw. miazgę (Köhler 2018/Bodnarski).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Sok na przeziębienia. Gałązki zasypane cukrem, syrop i żywicę stosuje się na kaszel (MT/Maniowy, Tyłkowa 2000). 2. Wywar z szyszek z 13 drzew podaje się na gruźlicę. Natomiast wywar z szyszek z 7 sosen jest skutecznym lekiem na raka (Bazińska 1967).

Sposoby użytkowania w budownictwie: Z drewna wykonywano ściany domu (MT/Maniowy, Antoniewicz 1966).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: W czasie Bożego Narodzenia ozdabiano nimi święte obrazy (MT/Maniowy).

Phragmites sp., Trzcina – Poaceae

Nazwy ludowe: trzcina

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: Jako stroik w dudach tzw. trestka lub jęczyczek (Chybiński 1924).

Phyllitis scolopendrum (L.) Newman, Jęczyznik zwyczajny – Aspleniaceae

Nazwy ludowe: jęczyzca

Inne sposoby użytkowania: Zioło zbierane przez korzeniarzy na handel (Eljasz-Radzikowski 1897).

Plantago major L., Babka zwyczajna – Plantaginaceae

Nazwy ludowe: babka

Użytkowane części: liście

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Przykładano na rany, ropiejące wrzody i boloki. Liście służyły do leczenia wrzodów (Tylkowa 2000). 2. Z jajkiem i masłem stosowana na ból brzucha (Radwańska-Paryska 1992).

Plantago media L., Babka średnia – Plantaginaceae

Nazwy ludowe: babka

Sposoby użytkowania w medycynie: Z jajkiem i masłem stosowana na ból brzucha (Radwańska-Paryska 1992).

Plantago lanceolata L., Babka lancetowata – Plantaginaceae

Nazwy ludowe: babka

Sposoby użytkowania w medycynie: Z jajkiem i masłem stosowana na ból brzucha (Radwańska-Paryska 1992).

Plantago sp. L., Babka – Plantaginaceae

Nazwy ludowe: babka

Użytkowane części: liście

Sposoby użytkowania w kuchni: Suszone i z małą domieszką owsa mielone na mąkę, z których robiono moskale (Kantor 1991, Roj-Kozłowska 1947).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Liście na rany (Gustawicz 1882, Eljasz-Radzikowski 1897, Bejnarowicz 1969, Köhler 2018/Bodnarski). 2. Całymi, potłuczonymi lub rozdrobnionymi liśćmi okłada się rany i obtarcia. Stosuje się je także do leczenia chorób skórnych oraz czerwonki. Ponadto liście wkłada się między palce gdy te bolą (Gustawicz 1882, Udziela 1891). 3. Na oparzenia, czyraki, ropne schorzenia skóry, uszkodzenia ciała (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świeconą razem z innymi ziołami w dniu Matki Boskiej Zielnej (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: „W Wielką Sobotę dają ją z masłem albo też z chlebem lub ciastem bydłu i owcom, gdy niem pierze (pierze, rzuca) po ziemi, tj. na łomawicę” (Gustawicz 1882).

Polypodium vulgare L., Paprotka zwyczajna – Polypodiaceae

Nazwy ludowe: słodyczka, słodki korzeń, paprótka

Użytkowane części: kłącze

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Dzieci pasające bydło zjadają jako przysmak o słodko-gorzkim smaku (PAE 6, Jostowa 1954b, 1967, Kujawska et al. 2016). 2. Bywają zbierane i zjadane (PAE 1-2, Köhler 2018/Bodnarski). 3. Jadane w czasie głodu (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. W czasie przeziębienia do zwilżania ust (Köhler 2018/Złóża). 2. Odwar z korzeni pije się przeciw zawrotowi głowy. Poświęcona jest stosowana na ból zębów (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Dziwożony, czyli istoty demoniczne szkodzące położnicom i dziewczynom, najchętniej się nią żywią (Goszczyński 1853, Stęczyński 1860). 2. Jest święcona (Kujawska et al. 2016). 3. Zebrana w wigilię św. Jana i poświęcona odgania zło oraz uzdrawia krowy (Bazińska 1967).

Populus sp., Topola – Salicaceae

Nazwy ludowe: topola

Użytkowane części: drewno

Inne sposoby użytkowania: Najlepsze do rzeźbienia (MT/Maniowy).

Populus tremula L., Topola osika – Salicaceae

Nazwy ludowe: osika

Użytkowane części: drewno

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: „Kołkiem osikowym przybijano diabłu w ludzkiej postaci lub czarodziejowi pałą do ziemi, a czarownicę za warkocz przybijano tym kołkiem, aby się już ruszać nie mogła. Takiego kołka osikowego używa się także przeciw upiorom, a podejrzanym o to zmarłym przebija się serce albo ucina głowę i przybija do tułowia tym kołkiem” (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: Guślarze na ogniu z drewna osikowego przygotowują różne leki dla owiec (Bazińska 1967).

Potentilla anserina L., Pięciornik gęsi – Rosaceae

Nazwy ludowe: srebrnik, kurze ziele

Użytkowane części: korzeń, ziele

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Korzeń ugotowany na mleku stosowany jest w różnych zaburzeniach i bólach żołądkowych (Kujawska et al. 2016). 2. Na przepuklinę u małych dzieci podawano przyprawiony korzeń smażony z masłem (PAE 3-4).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Święci się dla bydła (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016). 2. Gdy mleko nie chce się ubić na masło, należy poświęcony pięciornik położyć pod kierniczkę (Kujawska et al. 2016).

Primula auricula L., Pierwiosnek (Pierwiosnka) łyszczak – Primulaceae

Nazwy ludowe: pierwiosnka łyszczak

Sposoby użytkowania w medycynie: Przeciw zawrotom głowy, odwar przeciw kaszlowi, w odwarze kąpiele dla chorych na suchoty (Kujawska et al. 2016).

Prunus spinosa L., Śliwa tarnina (Tarnina) – Rosaceae

Nazwy ludowe: tarnina (owoce – tarki)

Użytkowane części: owoce

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Do jedzenia, na wino (MT/Maniowy). 2. Jedzone po pierwszych przymrozkach (Köhler 2018/Bodnarski). 3. Owoce jedzone (PAE 1-2).

Sposoby użytkowania w medycynie: Na przeziębienie i astmę. W wodzie z ugotowaną tarniną moczą się cierpiący na ból stawów (MT/Maniowy).

Quercus robur L., Dąb – Fagaceae

Nazwy ludowe: dąb

Użytkowane części: drewno, kora

Sposoby użytkowania w medycynie: Do przemywania starych ropiejących ran, na ból zębów i na wątrobę. Pomaga na chrosty i swędzenie. Na upławy należy ustrugać dębu i go gotować, a potem okładać tym krzyże (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w budownictwie: Sporadycznie używane w budownictwie ponieważ jest drogie (Baniowska & Jagieła 2000).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Do wyrobu mebli (MT/Maniowy, Matlakowski 1901). 2. Do wyrobu kieliszków (Witkiewicz 1891).

Inne sposoby użytkowania: 1. Na lepszy porost włosów (MT/Maniowy). 2. Motyw zdobniczy (Kroh 1972, Rak 2007).

Ranunculus acris L., Jaskier ostry – Ranunculaceae

Nazwy ludowe: jaskier, opich polny, kurza głowa, jaskiernik

Sposoby użytkowania w kuchni: Suszono i z domieszką owsa mielono na mąkę, z której robiono moskale (Kantor 1991, Radwańska-Paryska 1992).

Inne sposoby użytkowania: 1. Ponoć owce giną od niego (Kujawska et al. 2016). 2. Liście przykładano na ciało, żeby powstały trudnogojące się rany, dzięki czemu nie musiano iść do wojska austriackiego (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016).

Ranunculus sp., Jaskier – Ranunculaceae

Nazwy ludowe: jaskiernik

Użytkowane części: nasiona

Sposoby użytkowania w kuchni: W czasie głodu używano do wyrobu mąki (Roj-Kozłowska 1947, Radwańska-Paryska 1992).

Raphanus raphanistrum L., Rzodkiew świrzepa – Brassicaceae

Nazwy ludowe: hodryk

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Na warmuz (Eljasz-Radzikowski 1897). 2. Jedzona w czasie głodu (Eljasz-Radzikowski 1901). 3. Suszone i z małą domieszką owsa mielone na mąkę, z której robiono moskale (Roj-Kozłowska 1947, Kantor 1991). 4. *Raphanus raphanistrum* L. lub *Sinapis arvensis* L. zbierają przed kwitnieniem, siekają, gotują z kwasem z kiszzonej kapusty i jedzą (Köhler 2018/Sykutowski).

Rhinanthus sp., Szeleźnik – Scrophulariaceae

Nazwy ludowe: szustak, sustek, sustok, sust

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Poświęcone w czasie Matki Boskiej Zielnej mają największe działanie na uroki (Kwaśniewicz 2000).

Rhodiola rosea L., Różeniec górski – Crassulaceae

Nazwy ludowe: różowiec

Sposoby użytkowania w medycynie: Do wywoływania poronień (Kawałko 1986).

Ribes sp. [może chodzić o *R. alpinum* L. lub *R. petraeum* Wulfen in Jacq.], Porzeczka [P. alpejska lub P. skalna] – Grossulariaceae

Nazwy ludowe: dzikie porzeczki

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Deser (Jostowa 1954b). 2. Jedzone w niewielkich ilościach przez pasterzy (Jostowa 1967).

Rosa sp., Róża – Rosaceae

Nazwy ludowe: dzika róża

Użytkowane części: kwiaty, owoce

Sposoby użytkowania w kuchni: Kwiaty bywają jedzone (PAE 1-2).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Owoce mielono w młynku ręcznym i gotowano na mleku, a następnie podawano chorym jako posiłek. Smak tej potrawy był słodkawy i uchodził za przysmak (Jostowa 1954a). 2. Robiono z niej okłady (MT/Maniowy). 4. Płatki na różyczkę (Eljasz-Radzikowski 1897, Bejnarowicz 1969).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świecona na Matki Boskiej Zielnej (Köhler 2018/Bodnarski).

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Gentil-Tippenhauer 1954, Kural 1972, Hermanowicz-Nowak 2000, Szybisty 2007, Mackoś-Iwaszko & Lubiary 2015).

Rosa canina L., Róża dzika – Rosaceae

Nazwy ludowe: głóg

Użytkowane części: kwiaty, owoce

Sposoby użytkowania w medycynie: Służą do okadzania i okładania przy różyczce (Tylkowa 2000).

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwaszko & Lubiary 2015).

Rosa sp., Róża [podana jako róża polna *Rosa alpina*] – Rosaceae

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świecona na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nią krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978).

Rubus subgenus *Rubus*, Jeżyna – Rosaceae

Nazwy ludowe: czernice

Użytkowane części: owoce

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Owoce spożywano w lecie (PAE 1-2, Köhler 2018/Bodnarski). 2. Jedzono surowe, robiono z nich marmoladę i soki (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Sok dobry na przeziębienia (MT/Maniowy). 2. Wywar zalecany do płukania gardła w stanach zapalnych, zwłaszcza podczas ropnej anginy (Tylkowa 2000).

Rubus idaeus L., Malina właściwa – Rosaceae

Nazwy ludowe: malina

Użytkowane części: owoce

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Deser (Jostowa 1954b). 2. Owoce były jedzone (PAE 1-2). 3. Jedzone w niewielkich ilościach przez pasterzy (Jostowa 1967). 4. Jedzono surowe, przerabiano na soki (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Sok leczy przeziębienie, kaszel, obniża gorączkę, pomaga na dolegliwości z sercem (MT/Maniowy). 2. Sok z malin na nieżyt dróg oddechowych (Tylkowa 2000).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świecona na Matki Boskiej Zielnej (Gustawicz 1882, Kwaśniewicz 2000).

Inne sposoby użytkowania: 1. Zbierano w lasach i sprzedawano do pensjonatów i schronisk (Kantor 1991, Szromba-Rysowa 2000). 2. Zbierano na sprzedaż (PAE 6).

Rumex acetosa L., Szczaw zwyczajny – Polygonaceae

Nazwy ludowe: szczaw

Użytkowane części: liście

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Polewka ze szczawiu (PAE 1-2). 2. Do przyrządzania zupy barszczu. Dzieci jedzą surowe liście, starsi gotują. Na zimę przechowują solony lub w butelkach. Polewka ze szczawiu (PAE 1-2). 3. Jedzony (PAE 1-2). 4. Jedzony przez pasterzy (Jostowa 1967).

Rumex acetosella L., Szczaw polny – Polygonaceae

Nazwy ludowe: szczaw, ścow

Użytkowane części: kwiaty, ziele

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Jedzono na surowo (Köhler 2018/Bodnarski, Köhler 2018/Złóża). 2. Jedzony przez pasterzy (Jostowa 1967).

Rumex alpestris Jacq., (syn. *R. arifolius* All), Szczaw górski – Polygonaceae

Sposoby użytkowania w kuchni: Jedzony przez pasterzy (Jostowa 1967).

Rumex alpinus L., Szczaw alpejski – Polygonaceae

Użytkowane części: korzeń

Inne sposoby użytkowania: Zbierany przez korzeniarzy (Tylkowa 2000).

Rumex obtusifolius L., Szczaw tępolistny – Polygonaceae

Nazwy ludowe: szczaw

Sposoby użytkowania w medycynie: Na opuchliznę (Gwiżdż 1949).

Rumex scutatus L., Szczaw tarczolistny – Polygonaceae

Nazwy ludowe: szczaw koński

Sposoby użytkowania w kuchni: Jedzony przez pasterzy (Jostowa 1967).

Sposoby użytkowania w medycynie: Odwar pity na czerwonkę (MT/Maniowy, Gustawicz 1882).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Święcą na Matkę Boską Zielną (Gustawicz 1882).

Rumex sp., Szczaw – Polygonaceae

Nazwy ludowe: szczaw

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Jadany wiosną w czasach głodu (Eljasz-Radzikowski 1901, Jostowa 1954a). 2. Zupa ze szczawiu (Zupa - "borsz ze ściowiu"). Obecnie na zimę robią szczaw w butelkach (gotują). Dawniej nie robiono tego, natomiast solono szczaw w garnku i ubijano go. Dzieci jedzą na surowo (PAE 6).

Salix sp., Wierzba – Salicaceae

Nazwy ludowe: wierzba

Użytkowane części: gałęzie, kora, kwiaty, drewno

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Gałązkami przypiekano kurczajki. Herbatę pito na przeziębienia (MT/Maniowy). 2. Na dyfterię (Gwiżdż 1949). 3. Poświęcone baze są skuteczna na babranie (Bazińska 1967). 4. Połknięte w całości bezpośrednio po święceniu miały chronić przed bólem gardła, zaś sproszkowane stosowano później w rozmaitych dolegliwościach (MT/Maniowy, Jostowa 1978, Kantor 1991, Kwaśniewicz 2000, Świętych & Trebunia-Staszal 2008).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Do wyrobu fajarek (Chybiński 1924). 2. Do wyrobu łyżników (ale rzadko) (Rak 2007). 3. Obręcze kadzi w browarach (Jost 1979). 4. Z gałęzi wyplatano kosze, w drewnie rzeźbiono bo jest miękkie (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Chronią przed pożarami. Robiło się z nich krzyżyk, który wbijany był w polu, żeby je uchronić przed gradem i burzą (MT/Maniowy, Kwaśniewicz 2000). 2. W Niedzielę Palmową robiono z nich palmy i święcono. Poświęcone w kościele nabierały właściwości leczniczych i magicznych. Pojedyncze gałązki bazi zatykano na polach uprawnych i ogrodach, a także w obejściu pod strzechą. W czasie pierwszego wypasu uderzano nimi bydło. Bазie wraz z kawałkiem chleba lub placka owsianego zwanego moskolem, kładł gazda przy pierwszej orce pod skibę. Oderwane od gałązek baze wrzucano do ziarna siewnego i do ziemniaków, żeby był urodzaj (MT/Maniowy, Jostowa 1978, Kantor 1991, Kwaśniewicz 2000, Świętych & Trebunia-Staszal 2008). 3. Bазie, tzw. kocanki z gałązek wierzbowych święconych jako palmy wielkanocne służyły do odpędzania uroków (Tylkowa 2000). 4. Poświęcone w Kwietną Niedzielę położone na szmacie przez, którą przelewało się mleko broniły je od złego (Antoniewicz 1966). 5. Poświęcone w św. Błażeja wkłada się pod pierwszą skibę. Służą do robienia palm wielkanocnych. Z poświęconymi palmami chodzi się po polach, żeby uchronić je przed wymyciem ziemi. Gałązki wbija się też w pole, żeby był urodzaj. Palmy przechowuje się na strychu domu (za tragarzem), żeby chroniły od piorunów. Jak jest burza to baze wrzuca się do ognia (żeby uspokoić planetników). W św. Andrzeja obejmuje się wierzby, żeby szybko wyjść za mąż. Poświęcone baze są skuteczne na wszystkie czary. W Kwietną Niedzielę (Niedzielę Palmową) święci się gałązki wierzby, a następnie wbija je w pola z żytem, żeby był urodzaj, a także sieje razem z owsem i ziemniakami, żeby ich było tyle co bazi na drzewach. Poświęcone baze rzuca się do ognia, żeby uspokoić planetników i ochronić się przed burzą. Z tego samego powodu bacowie mają je w szalaszach, a czasami zakopują na granicy swojego hutoru. Co więcej, baze te wkłada się w domu za tragarz co również ma chronić przed piorunami. Święci się w Niedzielę Palmową razem z gałązkami jałowca i hubą, a następnie okadza nimi dom chodząc dookoła niego 3 razy (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: Dymem z poświęconych bazi okadzano owce udające się na sezonowy wypas w góry (Świętych & Trebunia-Staszal 2008).

Sambucus nigra L., Bez czarny (Dziki bez czarny) – Caprifoliaceae

Nazwy ludowe: hebdziak

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Stosowany w leczeniu różnych chorób (Kujawska et al. 2016). 2. Herbatą łagodząca kaszel i rozgrzewająca (Tylkowa 2000).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Do wyrobu piszczałek (Chybiński 1924). 2. Do wyrobu cybuchów w fajkach (Malkiewicz & Zambrzyca 1974).

Inne sposoby użytkowania: Od końca XVIII wieku zbierany dla aptek (Kujawska et al. 2016).

Sambucus racemosa L., Bez koralowy (Dziki bez koralowy) – Caprifoliaceae

Nazwy ludowe: koralowiec

Sposoby użytkowania w medycynie: Roztłuczony na miąższość należało jeść na ospę (MT/Maniowy).

Sanicula europaea L., Żankiel zwyczajny – Apiaceae

Nazwy ludowe: zankiel

Inne sposoby użytkowania: Zioło zbierane przez korzeniarzy na handel (Eljasz-Radzikowski 1897).

Saxifraga sp., Skalnica – Saxifragaceae

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015).

Scrophularia nodosa L., Trędownik bulwiasty – Scrophulariaceae

Nazwy ludowe: madrowiec

Użytkowane części: korzeń

Sposoby użytkowania w medycynie: Odwar z korzenia pije się na madrę (ból maciczny). Kobiety piją go również po poronieniu lub gdy się ktoś podźwignie (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016).

Succisa pratensis Moench, Czarcikęs łąkowy – Dipsacaceae

Nazwy ludowe: dryjakiew

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Święcą na Matkę Boską Zielną (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: Gdy bydło laksuje (ma lakserkę, czyli rozcieńczenie), podaje mu się parzoną dryjakiew (Gustawicz 1882).

Sedum acre L., Rozchodnik ostry – Crassulaceae

Nazwy ludowe: rosolnik

Użytkowane części: kwiaty

Sposoby użytkowania w medycynie: Zastosowanie przy przeziębieniach, w zatruciach pokarmowych i jako lek moczopędny (Tylkowa 2000).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Robiono z nich wianki na Boże Ciało (MT/Maniowy, Köhler 2018/Bodnarski), które po poświęceniu trzymano w domach żeby odgonić burze (MT/Maniowy). 2. Święcony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nim krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieceniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi bacia obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobylem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978).

Sedum fabaria W. D. J. Koch [podawany jako *Sedum telephium*] L., Rozchodnik karpacki – Crassulaceae

Nazwy ludowe: kanie sadło

Użytkowane części: liście

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Wszelkie obierzki okłada się liśćmi tej rośliny (Gustawicz 1882). 2. Maść na dolegliwości reumatyczne, dodaje się do kąpieli (MT/Maniowy). 3. Do leczenia ludzi i zwierząt (Kantor 1991).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Świącony w wiankach na Boże Ciało (MT/Maniowy). 2. Świącą na Matkę Boską Zielną (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: 1. Pokruszone ziele z solą daje się jałówkom, aby się biegały (Gustawicz 1882). 2. Wchodzi w tak zwane Ziele (święcone na M.B. Zielną), które bywa używane jako pierwsza strawa dla krów po ociepleniu się (Köhler 2018/Bodnarski).

Sinapis arvensis L., Gorczyca polna (Ognicha) – Brassicaceae

Nazwy ludowe: gorczyca

Użytkowane części: nasiona, owoce, ziele

Sposoby użytkowania w medycynie: Przy bólach żołądka, w formie pasty smarowano nią sparalizowane części. Podawana dzieciom w czasie odry (MT/Maniowy).

Solanum dulcamara L., Psianka słodkogórz – Solanaceae

Nazwy ludowe: psianka

Inne sposoby użytkowania: Dają krowom jako pokarm (Kujawska et al. 2016).

Soldanella sp., Urdzik – Primulaceae

Nazwy ludowe: hurdyk

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015).

Sorbus aucuparia L. emend, Hedl., Jarząb pospolity (J. zwyczajny) – Rosaceae

Nazwy ludowe: skoruta

Użytkowane części: owoce, drewno

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Owoce były jedzone (PAE 1-2). 2. Suszone. Owoce jedzone przez dzieci, zbiera się je jak przemarzną. Dawniej jedli wszyscy. Zbierano na kompot (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: Podawana na kaszel, na wzmocnienie (MT/Maniowy)

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: Do wyrobu piszczałek (Chybiński 1924).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Jeśli wcześniej się czerwieniły to znaczyło, że będzie długa i mroźna zima (MT/Maniowy). 2. Ozdabianie domów nad drzwiami i oknami w czasie Zielonych Świątek (Kwaśniewicz 2000). 3. Z drewna robiono laski o magicznych mocach. Bacowie trzymali gałęzie jarzębiny, żeby odpędzać nimi zło i żeby wiedzieć kto im chce zaszkodzić. Gałąź taka musiała być poświęcona w wigilię Matki Boskiej i okadzona świętym ogniem. Gałąź ta służyła do przyganiania owiec. Wierzono, że jej kradzież równała się z kradzieżą owcy gdyż tyle razy ile by złodziej uderzył nią o ziemię tyle owiec by zdechło (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: 1. Dają kurom gdy chorują (MT/Maniowy). 2. Motyw zdobniczy (Maleta & Fryś-Pietraszkowa 2000, Mackoś-Iwaszko & Lubiarz 2015). 3. Wywar z miazgi wlewa się owcom do pyska, żeby wyleczyć motylicę (mentelicę) (Bazińska 1967).

Sorbus aria (L.) Crantz, Jarząb mączny – Rosaceae

Nazwy ludowe: mukinia

Użytkowane części: drewno

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: Do wyrobów stolarskich (Matlakowski 1901).

Stachys palustris L. Czyściec błotny – Lamiaceae

Nazwy ludowe: marchew polna, dzika marchew

Użytkowane części: kłącze

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Najczęściej jadany na surowo, rzadziej suszony. Zasuszona przechowywana w woreczkach. Bywało, że suche korzonki mielono, a z mąki gotowano zupę (PAE 1-2). 2. Korzenie jedzono ugotowane lub na surowo (PAE 6).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Poświęcony w wigilię św. Łucji ma moc zaczarowywania mleka żeby zamieniało się w tyle masła ile się chce (Bazińska 1967).

Stachys sp., Czyściec – Lamiaceae

Nazwy ludowe: głowienka

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Gdy grzmi kładzie się święconą głowienkę na ogień (Gustawicz 1882).

Stellaria media (L.) Vill., Gwiazdnica pospolita – Caryophyllaceae

Nazwy ludowe: muszec, muszcz

Sposoby użytkowania w kuchni: Jedzona dla smaku, w zastępstwie szpinaku. Na warmuz (Köhler 2018/Złóża).

Symphytum officinale L., Żywokost lekarski – Boraginaceae

Nazwy ludowe: żywochwast, zrost, żywokost

Użytkowane części: korzeń, liście, kwiaty

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na złamanie kości korzeń ubija się na masę, często z sadłem (MT/Maniowy, PAE 3-4, Gustawicz 1882, Eljasz-Radzikowski 1897, Gwiżdż 1949, Kantor 1991, Tylkowa 2000, Köhler 2018/Bodnarski). 2. Na oberwanie żołądka (choroby wewnętrzne) smażony z tłuszczem, który następnie spożywa się kilka dni na czczo (PAE 1-2, Köhler 2018/Sykutowski). 3. Na skaleczenia ciała ostrym narzędziem. Lokalnie nazywany zrost, ponieważ pod opatrunkiem z liści, rany szybciej się zrastają. Smażą na maśle i używają jako leczniczej maści (Köhler 2018/Złóża). 4. Wywar z kwiatów polecany przy schorzeniach dróg oddechowych (Tylkowa 2000). 5. Na madrę (Gustawicz 1882). 6. Usmażony na maśle poświęconym w Wielki Piątek służył jako lekarstwo na rany (Bazińska 1967).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świecony na Matkę Boską Zielną (Gustawicz 1882).

Inne sposoby użytkowania: Liście jako karma dla świń (PAE 1-2).

Tanacetum parthenium (L.) Sch. Bip., Wrotycz (Złocień) maruna – Asteraceae

Nazwy ludowe: marunka, maruna, urażnik

Użytkowane części: kwiaty

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na zatrucia (MT/Maniowy). 2. Na zerwanie (Bejnarowicz 1969). 3. Na ból brzucha w czasie ciąży (Gustawicz 1882).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Powoduje przedwczesne umieranie, dlatego nie można go dawać jako zioło pod budowę domu (Baniowska & Jagiełła 2000). 2. Święcony na Matkę Boską Zielną (Gustawicz 1882).

Tanacetum vulgare L., Wrotycz pospolity – Asteraceae

Nazwy ludowe: wrotycz, rutyc

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. „W tym się kompiom na babskom chorość jako tam kazom znachory”. Na lekarstwo na krwotoki (Radwańska-Paryska 1992). 2. Na zatrucia (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Świecony na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nim krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi baca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978).

Taraxacum officinale F. H. Wigg. (lub pokrewne gatunki z sekcji Ruderalia), Mniszek pospolity – Asteraceae

Nazwy ludowe: młac, kwiat majowy, mniszek, dmuchawiec

Użytkowane części: liście, kwiaty, sok

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Nawarzano, odcedzano, a następnie płukano w zimnej wodzie i wykręcano jak kapustę. Solono i dadawano do tego serwatki lub trochę mleka i gotowanych ziemniaków (Jostowa 1954a). 2. Gotowano z mlekiem i ziemniakami lub z mlekiem i mąką owsianą tzw. "borsc z mlecu", potrawa głodowa (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na osłabiony system nerwowy, co godzinę łyk przez 8 dni i 2 dni przerwy i tak 3x. Łyżkę ziela zalać 1/4 litra zimnej wody, gotować 3 min (PAE 3-4). 2. W formie parówek, na leczenie chorób uszu. Mleczko do leczenia kurzajek, które trzeba było nim smarować (MT/Maniowy).

Taxus baccata L., Cis pospolity – Taxaceae

Nazwy ludowe: cis

Użytkowane części: drewno

Sposoby użytkowania w medycynie: Gdy ktoś zostanie ugryziony przez wściekłego psa zaleca się szybkie wypłukanie rany zimną wodą, a następnie skrobie się cis i przykładą na ranę, na którą trzeba napluć lub trochę ją zwilżyć wodą (Bazińska 1967, Kujawska et al. 2016).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Na rękojeści do noży, toporków i na inne narzędzia pasterskie (Eljasz-Radzikowski 1897, Matlakowski 1901). 2. Drewno o ładnym czerwonym kolorze służyło do inkrustacji np. blatów stołów, stolnic (Matlakowski 1901, Bachleđa-Dorcarz 2015). 3. Do wyrobu łyżników, najlepsze karkoski (forma lampek do palenia dająca światło w domu) (Matlakowski 1901, Kantor 1991). 4. Chroni przed molami, dlatego z drewna robiono skrzynie na ubrania (Hermanowicz-Nowak 2000). 5. Do wyrobu duhaców i bąków, czyli elementów dud. Z narośli na drzewie, tzw. mazeru rzeźbi się głowę dud w kształcie czaszki kozy (Chybiński 1924). 6. Do wyrobu czerpaków (Antoniewicz 1966). 7. Do stolarki (Staszic 1815).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Powinien być poświęcony 9 razy, dlatego 9 razy przekłada się go do nowej wiązki ziela i święci (Radwańska-Paryska 1992).

2. W wigilię św. Jana Chrzciciela pokruszone zioła z wianków rozrzuca się po domu żeby go ochronić przed czarownicami, wścieklizną i wszelakim złem (Gustawicz 1882). 3. Cisem inkrustowane były naczynia i narzędzia w formie drzazgi, tzw. duszy, która podwyższała stopień ochrony narzędzi. Najlepiej, gdy była to drzazga z drzewa, w które uderzył piorun (Bachledda-Dorcarz 2015). Dusa chroniła także włożone do danego naczynia jedzenie oraz ogień przy którym, lub na którym gotowano owcze mleko do wyrobu sera (Bazińska 1967). 4. W święto Trzech Króli święci się cis, którym następnie okadza się bydło (Kujawska et al. 2016). 5. Uważany za najświętsze drzewo. Ponoć wisiał na nim Jezus dlatego chroni przed wszystkimi czarami. Powinien być święcony 9 razy. "Bace to dawni jak mieli pirsego baranka, to mu łeb cieli i kopali pod cisa, i z takiego brali gałąź. To łeb kopali co 9 lat, a mięso gotowali i jedli, a kości co zostały kopali na granice. Teraz to tako nie robiom." Laska z cisa poświęcona 3 albo 9 razy podana bydłciu chroni je przed czarownicami. Gałązkę cisa nosili juhasi przy kapeluszu, żeby nic im nie szkodziło. Cis kładzie się pod próg szalasu, żeby woda ani nic złego nie przyszło. „Lepsa od skorusawej jest cisowa laska. Jom sie rwie o północy we wigiliom św. Jana i święci na Matkę Boską Zielną. Taka laska to musi na 9 lat starcyć. Niom trza dziubać do ziemi i bacowską modlitwę mówić, to wte ten, co bacowi skode robi, przyńdzie podziubany po głowie i po bzuchu.” Nożem zrobionym przez kowala w św. Łucji robi się drzazgi cisowe, które wciska się owcom w rogi, żeby się nie gubiły. W Trzech Króli święci się cis, którym okadza się później bydło. Okadzanie cisem stosowano, żeby uchronić człowieka przed spotkaniem wściekłego psa. Cisem okadza się nową stajnię nim wprowadzi się do niej pierwsze zwierzęta. Przejście przez cień cisa lewą nogą powoduje chorobę. Natomiast złamanie cisowej laski powoduje "cień wieczny", a zrobienie z niego jakiegokolwiek sprzętu czy dodanie drzazgi powoduje psucie mleka i robaczywienie sera. W ten sposób guślarze mogą szkodzić innym (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: 1. Młodzież używa do zdobienia kapeluszy, co symbolizuje odważnych (Eljasz-Radzikowski 1897, Bazińska 1967, Starek 1967, Kujawska et al. 2016). 2. Gałązki wkładano do szaf, żeby odstraszały mole (Hermanowicz-Nowak 2000). 3. Żeby ochronić bydło przed wścieklizną daje się trochę wiurków cisowych do wody (Gustawicz 1882, Bazińska 1967). 4. Okadza się nim krowy po ociehleniu lub po wypędzeniu na pierwszy wypas, żeby ochronić je przez chorobami. Cis jest dobry na różne choroby krów oraz gdy nie chcą się doić lub nie dają mleka (Bazińska 1967).

Thymus pulegioides L., Macierzanka zwyczajna – Lamiaceae

Nazwy ludowe: macierzanka, macierzduszka

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. „Okadzanie macierzanką jest użyteczne przy bólach pod piersiami lub niżej – korzysta się wówczas z postaci świeżej, suszonej, święconej bądź naparzonej. Na bóle żołądka (morzysko, mordowisko) zażywana jest gotowana na wodzie macierzanka. Na bóle dzieci pozostających w brzuchu matki robi się okłady z macierzanki. Stosuje się macierzankę również na klucie wewnętrzne, robi się z niej okłady” (Gustawicz 1882). 2. Napar był pity, kąpano się w nim i robiono z niego nasiadówki. Kąpiele stosowano szczególnie u niemowląt mających wysypkę (Tylkowa 2000). 3. Na bóle żołądka (morzysko, mordowisko) zażywana jest gotowana na wodzie (Kantor 1907).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Żeby odpędzić lub unieszkodliwić czarownice, należy przed wschodem słońca udać się na dziewiątą miedzę i zebrać macierzankę, dzwonki i bylicę. Po ususzeniu tych ziół należy nimi okadzać stajnię (Biegeleisen 1929). 2. Święcona na Boże Ciało (Köhler 2018/Bodnarski). 3. Zioło do okadzania owiec przed piwerszym wypasem (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: Wchodzi w skład ziół podawanych jako pierwszy pokarm po ociepleniu się krów (Köhler 2018/Bodnarski).

Thymus sp., Macierzanka (najprawdopodobniej także *Thymus pulegioides* L., Macierzanka zwyczajna) – Lamiaceae

Nazwy ludowe: macierzanka

Użytkowane części: cała roślina

Sposoby użytkowania w medycynie: W formie wywaru najlepszy środek do leczenia reumatyzmu. Kąpiele z macierzanką miały chronić dzieci przed krzywicą. Stosowano je także przy bólach nóg. Herbatą leczono gruźlicę, bóle brzucha, choroby nerek. Kwiaty na choroby kobiece (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Do robienia wianków na Boże Ciało, które po poświęceniu trzymano w domach, żeby odgonić burze (MT/Maniowy).

Tilia cordata Mill. lub/i *Tilia platyphyllos* Scop., Lipa drobnolistna lub/i Lipa szerokolistna – Tiliaceae

Nazwy ludowe: lipa

Użytkowane części: gałęzie, kwiaty, drewno, sok

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Spożywano sok (PAE 1-2). 2. Napar z kwiatów pity jako herbata (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Kwiaty w formie herbaty pito żeby wyleczyć przeziębienie. Herbatę podawano dzieciom na suchoty/suchory (gwałtowny kaszel i plucie krwią), z dodatkiem miodu pito ją na choroby gardła. Z naparu robiono okłady na zaziębione jelita (MT/Maniowy). 2. Na kaszel (Gwiżdż 1949, Köhler 2018/Bodnarski). 3. Na zapalenie płuc (Tylkowa 2000). 4. Na poty (Bejnarowicz 1969).

Sposoby użytkowania w budownictwie: Do robienia schodów (Łaś 2016).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Drewno używane do wystroju wnętrz, robienia mebli oraz niektórych sprzętów domowych, części narzędzi i maszyn (Łaś 2016). 2. Do wyrobu instrumentów muzycznych tzw. gąsli (Chybiński 1924). 3. Do wyrobu łyżników (Rak 2007).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. „Ślad dawnej czci świętych drzew lipowych objawia się w tym, że przeważnie na nich zawieszane są kapliczki i obrazy świętych, a najstarsze kościółki wiejskie bywają otoczone wiekowymi drzewami tego gatunku” (Kopernicki 1876). 2. Na Zielone Świątki przyozdabiano nimi święte obrazy. Uważano, że chronią przed pożarami. Gałęzie przynoszono w Boże Ciało do domu i wtykano za krokiew, a jak była burza to razem z palmą wielkanocną stawiało się w oknie (MT/Maniowy). 3. Święcone w wiankach na Boże Ciało, wianki takie wieszano w domach bo odstraszały pioruny (Kwaśniewicz 2000). 4. Do przepowiadania pogody: „Jeżeli huczy głucho a silnie, to znak ogromnej burzy; kiedy puszcza z siebie jakby wystrzały, to silny mróz przybliży się; a zapowiada odelgę, kiedy gwiżdże różnymi głosami” (Goszczyński 1853).

Inne sposoby użytkowania: Najlepsze drewno do rzeźbienia, wyrabiano z niego niektóre części wozów (MT/Maniowy).

Trifolium medium L., Koniczyna pogięta – Fabaceae

Nazwy ludowe: koniczyna

Użytkowane części: kwiaty

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Była spożywana (PAE 1-2). 2. Była jedzona w czasach głodu (PAE 6).

Trifolium pratense L., Koniczyna łąkowa – Fabaceae

Sposoby użytkowania w kuchni: Jedzona w niewielkich ilościach przez pasterzy (Jostowa 1967).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Kto znajdzie dwa albo cztery listki w rosnącej koniczynie, będzie miał szczęście (Gustawicz 1882).

Trifolium sp., Koniczyna – Fabaceae

Nazwy ludowe: koniczyna

Sposoby użytkowania w kuchni: Jadało się wiosną w czasach głodu (Jostowa 1954a).

Inne sposoby użytkowania: Od jedzenia w domu koniczyny owce mają wzdęcia (Bazińska 1967).

Trollius europaeus L., Pełnik europejski – Ranunculaceae

Nazwy ludowe: leluja

Inne sposoby użytkowania: 1. Motyw zdobniczy (Matlakowski 1901). 2. Ozdoba kapelusza turystów (Eljasz-Radzikowski 1888).

Tussilago farfara L., Podbiał pospolity – Asteraceae

Nazwy ludowe: podbiał, podbioł

Użytkowane części: kwiaty, liście

Sposoby użytkowania w kuchni: Pokarm głodowy (Matlakowski 1901, Jostowa 1954a).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. W formie naparu podawane przy bólach serca (MT/Maniowy, Bejnarowicz 1969). 2. Napar na kaszel, do odkażania ran (MT/Maniowy). 3. Na astmę paliło się papierosy ze ślazu pomieszanego z podbiałem (MT/Maniowy, Gwiżdż 1949). 4. Tłuczony przykładła się w formie okładu na opuchliznę spowodowaną bólem zębów (Kujawska et al. 2016). 5. Na kaszel (Tylkowa 2000). 6. Świeże liście podbiału przykładano na czyraki lub inne wyrzuty na ciele ponieważ wyciągają nieczystości i przyspieszają gojenie (Gustawicz 1882). 7. Do leczenia ludzi i zwierząt (Kantor 1991).

Ulmus glabra Huds., Wiąz górski (W. szorstki, Brzost) – Ulmaceae

Nazwy ludowe: brzost

Użytkowane części: drewno

Sposoby użytkowania w budownictwie: Do robienia schodów (Łaś 2016).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: 1. Drewno używane do wystroju wnętrz, robienia mebli oraz niektórych sprzętów domowych, części narzędzi i maszyn (Łaś 2016). 2. Na wyroby kołodziejskie i stolarskie. Robiono z niego łyżniki (Matlakowski 1901, Rak 2007).

Urtica dioica L., Pokrzywa zwyczajna – Urticaceae

Nazwy ludowe: pokrzywa

Użytkowane części: cała roślina, liście

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Przyprawa do rosółu lub kwaśnicy, smakosze smażą ją z jajkami (Köhler 2018/Bodnarski). 2. Posiakaną z innymi ziołami i zarobioną mąką owsianą lub

ziemniakami służyła do przyrządzania zupy głodowej nazywanej warmuz (PAE 6, Mátyás 1891, Eljasz-Radzikowski 1897, Maurizio 1926). 3. Jadało się wiosną w czasach głodu (Jostowa 1954a, PAE 1-2) oraz wojny (PAE 1-2). 4. Jedzona (PAE 1-2). 5. Pokrzywę gotowano jako gęstą polewkę, zaprawioną mąką owsianą lub gotowaną mieszano z "rzepą" (ziemniakami). Jedzona była przez ludność biedną, a w czasie głodu przez wszystkich (PAE 6).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Herbata na przeziębienia, w formie wywaru najlepszy środek na leczenie reumatyzmu, napar podaje się dzieciom do picia na wzmocnienie, herbata pomaga obniżyć ciśnienie (MT/Maniowy). 2. Pokrzywę trzyma się w dłoniach, gdy od rąbania lub innej ciężkiej pracy powstaną na nich nagniotki. Stosowana jest także do leczenia kolkek (Kujawska et al. 2016).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Poświęcona w Wielki Piątek służy później do smarowania wymion krowom i owcom. Przez poświęconą pokrzywę położoną na powiązce przeciedza się mleko wówczas dojrzone, żeby nie miały do niego dostępu czarownice. Z tego samego powodu często listek pokrzywy jest wszywany w obrąbek powiązki (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: 1. Wywarem myje się włosy, żeby je wzmocnić i przyspieszyć ich wzrost. Przeciw różycy u świń (MT/Maniowy). 2. Do okadzania bydła, żeby się dobrze hodowały (Kujawska et al. 2016). 3. Gdy krowa nie daje mleka to należy jej wymiona potrzeć pokrzywami (Bazińska 1967).

Urtica urens L., Pokrzywa żegawka – Urticaceae

Nazwy ludowe: żegawica, żygawica

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Używany na ból zębów (Köhler 2018/Bodnarski). 2. Przykładają na kolki, odwar piją gdy we wnuku kłuje (Gustawicz 1882).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Chroni mleko przed urokami. Najlepiej żeby trochę liści wszyć w sate albo powązkę i przez to cedzić mleko. Jak się przez nią cedzi mleko to jest piękne masło (Bazińska 1967).

Inne sposoby użytkowania: Niepoświęconą roślinę kładzie się do kiernicy podczas wyparzania (Gustawicz 1882).

Vaccinium myrtillus L., Borówka czarna – Ericaceae

Nazwy ludowe: borówki czarne, jagody, czarne jagody

Użytkowane części: owoce, liście

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Jedzono je w stanie surowym jako deser (MT/Maniowy, Jostowa 1954b, Köhler 2018/Bodnarski). 2. Z surowych lub suszonych borówek gotowano polewkę, którą jadano z kluskami owsianymi (PAE 6, Jostowa 1954a, Kantor 1991, Zajac 2008). 3. Owoce jedzono (PAE 1-2). 4. Jedzone w niewielkich ilościach przez pasterzy. Zbierane przez tzw. krowiarzy (pasterzy krów) do kubków lub niedużych borienek (Jostowa 1967). 5. Jedzone świeże, przerabiane na marmoladę, soki i do pierogów. Z suszonych owoców robiono herbatę (PAE 6). 6. „Wedle dawnych tradycji zwłaszcza zbójnicy tatrzańscy, kryjący się po lasach, żywili się borówkami” (Kujawska et al. 2016).

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Herbata stosowana na biegunkę, sokiem leczono przeziębienia, usmażonymi borówkami smarowano rany (MT/Maniowy). 2. Sok z przegotowanych, suszonych borówek zażywany po trochu, uważano za dobre lekarstwo na rznięcie połączone z rozwolnieniem (Janota & Nowicki 1865, Tylkowa 2000). 3. Na biegunkę (Bejnarowicz 1969).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: „Na początku świata stworzył diabeł borówki, ale trujące, Pan Bóg jednak, dowiedziawszy się o tym, zmienił truciznę w nieszkodliwą słodycz, a na każdej jagodzie zrobił czarny krzyżyk, aby można poznać wolę Bożą i nie bać się tych jagód wolnych od trucizny” (Żegota 1899).

Inne sposoby użytkowania: Zbierane dziko rosnące na handel (MT/Maniowy, PAE 6).

Vaccinium uliginosum L., Borówka bagienna (Pijanica) – Ericaceae

Nazwy ludowe: czarcie borówki, solanki

Sposoby użytkowania w kuchni: Owoce są jedzone (PAE 1-2).

Sposoby użytkowania w medycynie: Na zatrucia (MT/Maniowy).

Vaccinium vitis-idaea L., Borówka brusznica – Ericaceae

Nazwy ludowe: brusznice

Sposoby użytkowania w kuchni: 1. Deser (Jostowa 1954b, 1978). 2. Owoce jedzone (PAE 1-2). 3. Jedzone w niewielkich ilościach przez pasterzy (Jostowa 1967). 4. Przetwarzane na marmoladę. Smażą z gruszkami i cukrem (PAE 6).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Do ozdabiania koszyka wielkanocnego (Kwaśniewicz 2000). 2. Do ozdoby mis wielkanocnych (Jostowa 1978). 3. Do ozdoby palm wielkanocnych (Kantor 1991).

Valeriana officinalis L., Kozłek lekarski – Valerianaceae

Nazwy ludowe: kozłek

Sposoby użytkowania w medycynie: Wywar i nalewka z korzenia to najlepsze lekarstwo na serce (Tylkowa 2000).

Inne sposoby użytkowania: Na początku XIX w. korzeniarze zbierali tę roślinę i sprzedawali babom na targach (Eljasz-Radzikowski 1897, Kujawska et al. 2016).

Veratrum lobelianum Bernh, Ciemierzycza (Ciemierzycza) zielona – *Melanthiaceae*

Nazwy ludowe: ciemierzycza

Sposoby użytkowania w medycynie: Leczy się nią ból głowy lub katar. W tym celu trzeba wciągnąć do nosa proszek z ciemierzycy co doprowadza do gwałtownego kichania i krwotoku z nosa (Kujawska et al. 2016 – podana jako *V. album*).

Verbena officinalis L., Werbena pospolita (W. lekarska) – Verbenaceae

Sposoby użytkowania w medycynie: Zioło (Chrościński 1905).

Veronica beccabunga L., Przetacznik bobowniczek – Scrophulariaceae

Nazwy ludowe: bobownik

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Na ból głowy (Köhler 2018/Bodnarski). 2. Tzw. sucha kąpiel (parówka) na przeziębienia (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: Wianki na Boże Ciało (MT/Maniowy).

Veronica sp., Przetacznik – Scrophulariaceae

Nazwy ludowe: przetacznik

Inne sposoby użytkowania: Zioło zbierane przez korzeniarzy na handel (Eljasz-Radzikowski 1897).

Viburnum opulus L., Kalina koralowa – Caprifoliaceae

Nazwy ludowe: kalina, skorusa

Sposoby użytkowania w kuchni: Spożywano sok (PAE 1-2).

Sposoby użytkowania w medycynie: Odwar lub wino z kaliny, w którym dodatkowo moczone tytoń, służył jako lekarstwo na zimnicę, czyli febrę (Gwizdź 1949, Kantor 1907).

Vinca minor L., Barwinek pospolity – Apocynaceae

Nazwy ludowe: barwinek, barbinek

Użytkowane części: gałązki

Sposoby użytkowania w medycynie: 1. Dziewięć gałązek zalewano winem i pito po kieliszku dziennie na gościec (Tylkowa 2000). 2. Moczzonego używano przeciw kołtunowi, gdy nie chciał się zwić (Gustawicz 1882).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. „Istnieje nakaz, aby te gałązki, boże drzewko i barwinek, w sam dzień wigilii św. Jana Chrzciciela zerwać wczesnym rankiem, nim ptak zaświergoce. Do tego dodaje się także ziela święconego. Wszystko to musi być przygotowane w wigilię św. Jana Chrzciciela, ale gdyby w ten dzień była „leja” (ulewa), dawanie to odkłada się na najbliższy dzień pogodny, albowiem to jedzenie sypie się owcom kupeczkami na trawniku” (Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016). 2. Kładziono na pierwszym węgle położonym w kierunku wschodnim razem z monetą, a później na każdym kolejnym idąc ze wskazówkami zegara, miało to zapewnić szczęście domowe i pomyślność (Bazińska 1967, Baniowska & Jagiełła 2000). 3. Święcony w czasie Matki Boskiej Zielnej i dawany krowom po pierwszym ociełeniu, żeby zaczęły dawać mleko (Gustawicz 1882, Kwaśniewicz 2000).

Inne sposoby użytkowania: Używano go do stroju (Gustawicz 1882).

Viola tricolor L., Fiołek trójbarwny – Violaceae

Nazwy ludowe: bratek

Sposoby użytkowania w medycynie: W formie naparu najlepszy lek na bóle nerek, podawany chorym na grypę (MT/Maniowy).

Viola sp., Fiołek – Violaceae

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Mackoś-Iwazsko & Lubiarz 2015).

Rośliny, których nie udało się zidentyfikować lub oznaczyć co do gatunku lub rodzaju:

Białe ziele, czosnek – Używany jest jako skuteczny środek przeciw czarom. W tym celu robi się tym ziołem na drzwiach stajni krzyż, a od tego momentu czarownice nie będą miały do niej wstępu (Bazińska 1967).

Cardamine sp., lub *Lepidium* sp. Rzeżucha / pieprzycyca – Brassicaceae

Użytkowane części: łodyga, liście, kwaity

Sposoby użytkowania w kuchni: Jedzona (MT/Maniowy).

Sposoby użytkowania w medycynie: Na rzeżączkę, napar pije się jak herbatę w razie bóleści w przewodach moczowych (PAE 4).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Świącona na Matki Boskiej Zielnej, później okadzano nią krowy w św. Łucji i przed pierwszym wyjściem na pastwisko. Pokruszone zioła dodawano do wody, którą pojono krowy po ocieleniu. Wszystkie te zabiegi miały je chronić przed utratą mleka spowodowaną urokiem czarownic. Z ziołami tymi bacca obchodził koszar trzy razy przed ich pierwszym wiosennym pobytem w nim żeby chronić owce przed złym (Jostowa 1978). 2. Świącona na Matki Boskiej Zielnej (MT/Maniowy).

Carduus sp., lub *Cirsium* sp. Oset / ostrożeń – Asteraceae

Nazwy ludowe: oset

Użytkowane części: liście

Sposoby użytkowania w kuchni: W czasach głodu trzeba było żyć zielskiem, dlatego gotowano szczaw i oset na potrawę (Eljasz-Radzikowski 1901).

Inne sposoby użytkowania: Motyw zdobniczy (Gentil-Tippenhauer 1954, Kroh 1972, Tondos 2004).

Cygańskie orzechy – Bywają zbierane i jedzone (Köhler 2018/Bodnarski).

Cygańskie ziele – Wymieszane z korą świerka dodaje się do jedzenia krowom, na które rzucono urok (Bazińska 1967).

Czarna mięta – Na zatrucia (MT/Maniowy).

Glistownik – Na ospę, wysypkę, przeciw robakom (Gwiżdż 1949).

Grochowianka – Świącona na Matki Boskiej Zielnej (Gustawicz 1882).

Iris silvestris – Zioło zbierane przez korzeniarzy na handel (Eljasz-Radzikowski 1897).

Kokoszka – Jedzono owoce (PAE 1-2).

Krzyżownik – Krowa się po nim krwią doi (Radwańska-Paryska 1992).

Kwiat paproci - W św. Jana można znaleźć kwiat paproci, który może odnaleźć "zakłętę zbójnickie pieniądze" (Bazińska 1967).

Kwost – Jedzono liście i łodygę na surowo (smaczna roślina) (PAE 6).

Maryniok – Robiono z nich wianki na Boże Ciało, które po poświęceniu trzymano w domach żeby odgonić burze, jak była burza to się kawałek paliło (MT/Maniowy).

Maselko – Jedzone po pierwszych przymrozkach (Köhler 2018/Bodnarski).

Mysie ziele – Świącone w czasie Matki Boskiej Zielnej a później dawane pod pierwszy przywieziony do stodoły snopek, żeby myszy nie gryzły zboża (Kwaśniewicz 2000).

Nasada – Nasiona na ospę (MT/Maniowy).

Ochwatnik – Spożywano przysmażony korzeń z masłem na ogniu. Na przepuchlinę u dzieci (MT/Maniowy).

Orzech ziemny - Bulwy są jedzone (PAE 1-2). Radwańska-Paryska (1992) podaje, że jest to *Astragalus glycyphyllos* L., Traganek szerokolistny – Fabaceae.

Polypodiopsida, Paproć – niezidentyfikowane gatunki, najprawdopodobniej głównie z rodzaju nerecznica (*Dryopteris* sp.)

Nazwy ludowe: ferecyna, florencyna

Użytkowane części: korzeń, liście

Sposoby użytkowania w medycynie: Do leczenia ludzi i zwierząt (Kantor 1991).

Sposoby użytkowania do wyrobu sprzętów codziennego użytku: Z liści robiono łożka w bacówkach (Goszczyński 1853).

Sposoby użytkowania w obrzędach religijnych i magicznych: 1. Zebrana i poświęcona w wigilię św. Jana, pachnie jak boże drzewko i ma moc ochraniać przed złem (Radwańska-Paryska 1992). 2. Ma moc ukazywania swojemu posiadaczowi najbardziej ukrytych skarbów (Goszczyński 1853).

Inne sposoby użytkowania: 1. Przeciw pchłom, a czasem i pluskwom, w tym celu daje się ją do łożka i wciska w ściany (MT/Maniowy, Gustawicz 1882, Kujawska et al. 2016). 2. Motyw zdobniczy (Tondos 2004).

Rosa silvestris – Zioło zbierane przez korzeniarzy na handel (Eljasz-Radzikowski 1897).

Rozmaryja – Ozdoba kapelusza drużbów podczas ślubów (Kolberg 1968). Najprawdopodobniej jest to Miesiącznica trwała gdyż właśnie nią tradycyjnie ozdabiano kapelusze.

Rozsada – Święcony na Matki Boskiej Zielnej (Gustawicz 1882).

Rutyn – Na ból żołądka (Bejnarowicz 1969).

Rzewień poncki – Zioło zbierane przez korzeniarzy na handel (Eljasz-Radzikowski 1897). W Polsce rzewienie (*Rheum*) nie występuje w stanie dzikim. Trudno więc powiedzieć jaki gatunek autor miał na myśli. Nazwa poncki może wskazywać na rabarbar ogrodowy *Rheum rhaponticum* L.

Sambucus montana (bez) – Zioło zbierane przez korzeniarzy na handel (Eljasz-Radzikowski 1897). Najprawdopodobniej chodziło o *Sambucus racemosa*.

Jaskółcze mydło (*Saponaria officinalis* L Mydlnica lekarska (Caryophyllaceae) lub *Sedum* sp., Rozchodnik (Crassulaceae). Zbierają ją dzieci pasące bydło, a następnie miazdzą między kamieniami żeby zrobić pianę, którą myją nogi (Radwańska-Paryska 1992).

Juncus sp., Sit lub *Scirpus sylvaticus* L. Sitowie leśne – Juncaceae

Nazwy ludowe: sitowie, sit

Inne sposoby użytkowania: Chłopcy (pasterze) używają go do robienia stożkowatych kapeluszy. Robi się je tylko dla rozrywki ponieważ są nietrwałe. Dziewczęta z tak zwanego rdzenia sitowego wija piękne, białe wianuszki (Köhler 2018/Bodnarski).

Siemiączko – Na robaki (MT/Maniowy).

Sporyszek – Odrobinę gotowano z mlekiem. Wywar podawano jako lekarstwo na choroby płuc, gdy nie można było oddychać (Gustawicz 1882). Najprawdopodobniej chodziło o *Polypodium aviculare*.

Szyszki – 1. Robiono z nich ozdoby wieszane na ścianach, malowano wapnem, złotkiem lub srebrem, a później robiono z nich wieńce na cmentarz. Ozdoby choinkowe na Boże Narodzenie (MT/Maniowy). 2. Robiono z nich świece, robiono w nich otwór do którego wlewano smołę i wieszano na choinkach (Jostowa 1978). 3. Motyw zdobniczy (Szybisty 2007).

Trójka, trójlistan – Herbata na apetyt, na ból brzucha. Wianki na Boże Ciało (MT/Maniowy).

Żywica (najprawdopodobniej chodzi o żywicę świerkową ponieważ to ona jest używana do dzisiaj) – 1. Do zaklejania ran (MT/Maniowy, Bejnarowicz 1969). 2. Do zalewania ściętych racic u zwierząt, gdy bydło kulało (Kantor 1991).